

De Portugese Natie voor de Hoge Raad

De rol van identiteit, netwerken, conflictbeslechting en instituties in de periode 1675-1725

Afbeelding: Zitting van de pleitrol aan het Binnenhof, ca.1700.

Bron: Rijksmuseum. Titel: Hof van Holland in zitting, ca. 1700. 'Pleitrolle van den Hove van Holland' door François van Bleyswijck.

Master Economic History, Universiteit Leiden

Rob Post

S1059157

Groenhovenstraat 13

2311 BT Leiden

robpost87@gmail.com

06-15196671

Scriptiebegeleider: mw. Dr. C.A.P. Antunes

Tweede lezer: mw. Dr. J.V. Roitman

Datum: 31-07-2015

Inhoud

Inleiding en historiografie	3
<i>Identiteit</i>	4
<i>Opkomst Sefardim in de Republiek</i>	8
<i>Traditionele opvatting netwerken: familie, vertrouwen en religie</i>	11
<i>Nieuwe netwerken: cross-cultural en reputatie</i>	15
<i>Conflictresolutie en gebruik van rechtbanken</i>	18
<i>Instituties: formeel en informeel</i>	22
Methode en bronnenkritiek	28
1. De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland	30
1.1 <i>De Hoge Raad</i>	30
1.2 <i>Eerste en laatste aanleg en hoger beroep</i>	31
1.3 <i>Procesgang in eerste aanleg</i>	32
1.4 <i>Procesgang in hoger beroep</i>	34
2. Sefardische zaken voor de Hoge Raad	37
2.1 <i>Categorieën</i>	38
2.2 <i>Wie procedeert tegen wie</i>	40
3. Assurantie.....	46
3.1 <i>Risico's en de Kamer van Assurantie en Averij</i>	46
3.2 <i>Sefardim en assurantie voor de Hoge Raad</i>	47
<i>Conclusie</i>	49
4. Oorlog gerelateerde handelsconflicten.....	52
4.1 <i>Salomon de Medina contra Adriaan van der Kaa, Josua Castano en Moses Anthunes</i>	55
4.2 <i>Moses Anthunes en zijn schoonfamilie de Pereira's</i>	59
<i>Conclusie</i>	61
5. David Ararij alias Diego Tellis contra Sara Pereira.....	63
<i>Conclusie</i>	68
6. Kosten van procederen voor de Hoge Raad.....	70
<i>Conclusie</i>	76
Archieven.....	80
Literatuurlijst	81
Bijlage	85

Inleiding en historiografie

De Sefardische gemeenschap duidt op een groep, veelal kooplieden, die vanwege hun (vermeende) Joodse geloof en onder druk van de Inquisitie het Iberisch Schiereiland verlieten en zich verspreiden over andere delen van Europa en de wereld. Deze veelal Portugese Nieuwe Christenen waren belangrijke zakenmensen en zeer actief in de transoceanische handel in de late zestiende en zeventiende eeuw. Buiten het Iberisch Schiereiland vormden zij, afhankelijk van het land van herkomst, onderdeel van de 'Portugese Natie' of de 'Spaanse Natie', dit onderzoek zal zich voornamelijk richten op de Portugese Natie. Volgens David Graizbord en Claude Struczynski is de term 'natie' niet een erg juiste benaming voor deze groepen gezien hun complexe identiteit. Ook in de Republiek vormden de Portugese migranten een Portugese Natie en werden door de autoriteiten zo gezien. In heel Noord Europa kregen de Portugezen het label Joods te zijn doordat veel kooplieden uit Spanje en Portugal in dit gebied Joodse voorouders hadden. Binnen het eigen koninkrijk werden Portugese kooplieden met Joodse voorouders gezien als 'zakenmensen' of 'personen van de natie' (*homens de nação*). Joden die zich tot het christendom hadden bekeerd werden gedefinieerd als Nieuwe Christenen. Geweld tegen Nieuwe Christenen en uitsluiting van deze groep nam snel toe in Spanje en later in Portugal, nadat zij zich succesvol hadden opgewerkt op belangrijke posities die voorheen voor Joden onbereikbaar waren. Deze groep was in eigen land onderhevig aan discriminatie, stigmatisering en segregatie, de Inquisitie maakte hen aan het begin van de zeventiende eeuw, en vooral degene die ervan beschuldigd werden zich met hun oude geloof in te laten, een doelwit. Nieuwe Christenen die Joodse gebruiken overnamen vormden de voorlopers voor de vorming van de Westerse Sefardische diaspora in de zeventiende eeuw, veel van hen maakten onderdeel uit van 'een' Portugese Natie, bijvoorbeeld die van Amsterdam, Hamburg, Londen of Venetië.¹

Voor het vervolg van dit onderzoek zal er allereerst gekeken worden naar de identiteit van deze groep, de migratie naar Europa en in het bijzonder de Republiek, de traditionele opvattingen over netwerken met betrekking tot familie, vertrouwen en religie met daarop volgend nieuwe opvattingen over netwerken waarin reputatie en cross-culturalism een rol spelen. Hierna volgen de conflictresolutie en het gebruik van informele en formele instituties.

¹ David Graizbord en Claude B., 'Introduction' *Jewish History* 25 (2011) 121-127, aldaar 121; Stuczynski beschrijft deze 'men of the nation' als Portugese Nieuwe Christenen. Claude B. Stuczynski, 'Harmonizing identities: the problem of the integration of the Portuguese converses in early modern Iberian corporate polities', *Jewish History* 25 (2011) 229-257, aldaar 233; Miriam Bodian, *Hebrews of the Portuguese Nation, Conversos and community in early modern Amsterdam* (Bloomington 1997) 6; J.I.P. Serrano, 'Plural identities: the Portuguese New Christians', *Jewish History* 25 (2011) 129-151, aldaar 134-135; Francisco Bethencourt, *Racisms. From the Crusades to the Twentieth Century* (Princeton 2013) 64,144-151,224,365.

Identiteit.

In 1581 werden er door de Staten Generaal aan de kooplieden van de Portugese Natie dezelfde rechten en bescherming verleend als aan andere kooplieden in de Republiek. Men probeerden hen naar de Republiek te krijgen vanwege de handel. Joden in Amsterdam mochten volgens haar eigen gebruiken trouwen en konden vanaf 1632 het poorterschap kopen. Echter was het met dit poorterschap niet toegestaan om ambachten van burgers te beoefenen, zij werden buitengesloten van de gildes en daarmee een belangrijk sociaal en economisch deel van de stad. Het was hen wel toegestaan om aan de handel deel te nemen, daarnaast waren in de achttiende eeuw activiteiten in de groothandel, detailhandel, geldhandel en makelaardij voor de eigen gemeenschap toegestaan. De christelijke bevolking van de Republiek zag de migranten uit Portugal vaak aan voor Joden hoewel velen van hen dit niet waren. Katholieken werden in Holland minder makkelijk geaccepteerd, hierdoor was het voor de migranten minder noodzakelijk haar Joodse geloof te verbergen en daardoor makkelijker om openlijk tot het jodendom te bekeren. Ondanks dat zij een meer autonome positie bezaten in de Republiek dan Katholieken waren zij niet zelfstandig. Er heerste religieuze vrijheid voor Joden, zolang zij dit maar niet in het openbaar deden. Zij waren ook onderhevig aan de autoriteiten van de Republiek, in juridische conflicten tussen een Christen en een Jood kon ook de laatste voor de rechtbank gedaagd worden. Christelijke rechtbanken waren open voor Joden om te gebruiken om daar hun recht te halen.²

De personen die zichzelf als onderdeel van de 'Portugese' of 'Spaanse Natie' zagen hadden een veel complexere identiteit dan dit in eerste instantie doet vermoeden. Het is daarom van belang om allereerst aandacht te besteden aan de identiteit van de groep en wat deze identiteit voor dit onderzoek betekend. Volgens Jonathan Ray is het van belang om deze groep niet alleen te benaderen vanuit het perspectief hoe andere hen in de samenleving plaatsten, maar ook hoe zij zichzelf hier in zagen. Dit kon op basis van religieuze, sociale, etnische, culturele en economische gronden.³ Dit veronderstelt al dat de groep niet homogeen was en er vanuit meerdere oogpunten een identiteit aan hen was te geven, op basis van religie, ambacht, taal of economische positie.

² Arend. H. Huussen, 'The Legal Position of the Jews in the Dutch Republic C.1590-1796' in *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)*, Jonathan I. Israel en Reinier Salverda, eds. (Leiden 2002) 25-43, aldaar 30—32, 34-38; Odette Vlessing, 'The Portuguese-Jewish Merchant Community in Seventeenth-century Amsterdam', in *Entrepreneurs and entrepreneurship in Early Modern Times. Merchants and Industrialists within the Orbit of the Dutch Staple Market*, C. Lesger en L. Noordegraaf eds. (Den Haag 1995) 223-245, aldaar 223; C. Lesger, 'Migranten in Amsterdam in de achttiende eeuw. Residentieële spreiding en positie in de samenleving', *Amstelodamum* Jaarboek 89 (1997) 43-69, aldaar 55; D.M. Swetschinski, 'Tussen middeleeuwen en Gouden Eeuw, 1516-1621' in *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner (Amsterdam 1995) 53-79, aldaar 77.

³ Jonathan Ray, 'New Approaches to the Jewish Diaspora: The Sephardim as a Sib-Ethnic Group', *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* 15.1 (2008) 11-31, aldaar 14-18,21.

Jessica Roitman schrijft in haar boek *Us and Them: Inter-cultural Trade and the Sephardim 1595-1640* dat deze groep identiteiten tussen Christen en Jood afwisselden afhankelijk van de omstandigheden waarin zij zich bevonden.⁴ Doordat zij niet homogeen waren was de kans op conflicten onderling groter. In tegenstelling tot wat Oscar Gelderblom in *The Resolution of Commercial Conflicts* schrijft maken Portugese handelaren wel degelijk veel gebruik van de Hoge Raad. Ellen Hartman toont in haar scriptie zelfs aan dat zij relatief gezien veel gebruik maakten van de Hoge Raad.⁵

Ray stelt zich terecht de vraag of de unieke ervaring met diaspora schadelijke gevolgen heeft gehad voor de relaties binnen deze groep. Migratie en hervestiging kunnen een grote impact hebben op een gemeenschap. Dit is volgens Ray van belang om de zelfperceptie en institutionele ontwikkelingen te begrijpen. Voordat de uittocht van het Iberisch Schiereiland begon zagen zij zich meer als personen uit een bepaalde plaats, en niet zozeer als de Sefardische gemeenschap. Veel van de Sefardim die uit Portugal vertrokken waren in de vijftiende eeuw al uit Spanje verjaagd, toen het jodendom in Portugal verboden werd vertrokken zij met andere Portugese Nieuwe Christenen uit Portugal. Hieruit is al af te leiden dat deze personen zich niet tot een enkele gemeenschap gevoeld moeten hebben, zij konden een Spaanse of Portugese achtergrond hebben of een Joodse of Christelijke. Taal was voor deze groep een belangrijk kenmerk, zij bleven zich vast houden aan het Spaans of Portugees binnen de gemeenschappen die zij vormden buiten het Iberisch Schiereiland. Taal was een middel waar zij zichzelf mee konden verbinden en waaruit af te leiden was dat hij of zij tot bijvoorbeeld de Portugese Natie behoorde, taal hielp mee om haar Spaanse en Portugese cultuur in leven te houden. Op het moment dat duizenden Nieuwe Christenen vertrokken uit Portugal en onderdeel uit gingen maken van één migrantengroep behoorden zij in werkelijkheid tot meerdere groepen en gemeenschappen en hadden daarom meerdere affiniteiten. Het land van vestiging verklaarden deze personen vaak tot een natie, in hun ogen waren deze migranten een groep, of dit voor deze migranten van het begin af aan ook zo voelden is de vraag. De Portugese Nieuwe Christenen vormden een sterke basis voor het idee van een Sefardische gemeenschap en is volgens Ray ontstaan onder invloed van migratie en hervestiging.⁶

Wat betekende het voor deze mensen om Joods te zijn of Nieuwe Christen? Nieuwe Christenen in Spanje en Portugal werden gediscrimineerd, de keuze om openlijk Joods te zijn onder de Inquisitie was echter ook snel gemaakt, en wanneer men het leven lief was geen optie. Niet alle Nieuwe Christenen die Portugal en Spanje verlieten kozen er voor Joods te worden, de Republiek was

⁴ Jessica V. Roitman, *Us and Them: Inter-cultural Trade and the Sephardim, 1595-1640* (Leiden 2009) 24.

⁵ Oscar Gelderblom, *The Resolution of commercial conflicts in Bruges, Antwerp, and Amsterdam, c.1250-c.1650* (2008) 43; Ellen Hartman, *Tot aan de Hoge Raad. Handelsnetwerken en handelsconflicten in de Amsterdamse Sephardische Gemeenschap, 1600-1750*, ongepubliceerde MA thesis (Leiden 2010).

⁶ Ray, 'New Approaches', 14-18, 21; Serrano, 'Plural identities', 135, 143; J.A.R. da Silva Tavim, 'Jews in the diaspora with Sepharad in the mirror: ruptures, relations, and forms of identity: a theme examined through three cases', *Jewish History* 25 (2011) 175-205, aldaar 176.

daarnaast een van de weinige plekken in Europa waar het niet verboden was om Joods te zijn. De keuze hier om Joods te zijn was voor sommige een onderdeel van de Portugese identiteit net als de Iberische cultuur dit was. Hoewel deze keuze sterk werd beïnvloed doordat Joden in de Republiek meer vrijheden kenden dan Katholieken, die vaak door de autoriteiten werden lastig gevallen en gediscrimineerd. Odette Vlessing schrijft dat een deel van de eerste Portugezen migranten die in Antwerpen woonden en naar Amsterdam kwamen voorheen Katholiek waren, maar in Amsterdam het Protestantisme aanhingen, geleidelijk lieten zij hun Joodse geloof doorschemeren. Een identiteit die gekoppeld werd aan een religie blijkt hieruit niet zo simpel te zijn en was vaak onderhevig aan het land van vestiging.⁷

Veel discussies over identiteit raken al snel verstrikt in de vraag bij welke gemeenschap een persoon hoort. Hiermee wordt al gelijk de mogelijkheid om van meerdere gemeenschappen deel uit te maken uitgesloten. Volgens Juan Pulido Serrano hadden mensen meerdere affiniteiten met diverse groepen en gemeenschappen en hadden daarom op hetzelfde moment meerdere identiteiten. Historici hebben volgens hem de neiging om identiteit te koppelen aan religie, religie is de enige groep waarbinnen deze persoon valt en daarom allesomvattend voor hem of haar, andere mogelijkheden worden automatisch uitgesloten. Religie was een belangrijk onderdeel in de samenleving in de vroegmoderne periode en hoe samenlevingen zichzelf organiseerden. Echter was religie niet de enige bindende factor en is er ook geen rede om aan te nemen dat personen eerst op basis van religie nieuwe banden aan gingen en daarna eventueel naar andere middelen keken.⁸

José Alberto Tavim toont in zijn artikel in *Jewish History* aan dat Joden in een diaspora connecties met familie, vrienden en collega's op het Iberisch Schiereiland behielden. Zij behielden cohesie tussen verspreide families op basis van religie. In zijn artikel toont hij hoe Portugese Joden in Salé gebruik maakten van verschillende identiteiten. Eerst maakten zij zichzelf kenbaar als slechts Portugezen waarbij het Joods zijn onbeschreven bleef. Later toen zij dezelfde privileges wilden als Nederlandse Christenen werd Joods zijn wel een onderdeel van de identiteit. Tavim geeft als voorbeeld Jeronimo Nunes da Costa die ondanks zijn verbanning zich als persoon van de Portugese Natie voorstelde. Een Joodse identiteit kon een verbindende factor zijn binnen groepen op basis van etniciteit of religie, maar daarbuiten een opstap om relaties met andere aan te gaan. Veel Joden hielden Iberische namen aan voor zakelijke doeleinden.⁹

⁷ Graizbord, 'Introduction', 124; Stuczynski, 'Harmonizing identities', 250; Bodian. *Hebrews of the Portuguese Nation*, 85; Huussen, 'The Legal Position of the Jews', 36; Benjamin Kaplan en Judith Pollmann, 'Conclusion' in *Catholic minorities in Protestant states, Britain and the Netherlands, c.1570-1720*, Benjamin Kaplan, Bob Moore, Henk van Nierop en Judith Pollmann eds. (Manchester 2009) 249-265, aldaar 253, 265; Vlessing, 'Portuguese-Jewish Merchant Community', 225.

⁸ Serrano, 'Plural identities', 131, 132.

⁹ Tavim, 'Jews in the diaspora', 182, 190, 193-195.

Veel van de Sefardim die naar Amsterdam kwamen zagen dit meer als een veilige haven voor hun vermogen, waar deze niet door de Inquisitie kon worden geconfisqueerd, dan een vluchtplaats voor religieuze vrijheid. De hoge winsten op de Amsterdamse beurs waren misschien wel aantrekkelijker dan religieuze vrijheid in de synagoog. Hetzelfde kan gezegd worden voor Nieuwe Christenen die naar Livorno, Rouen en Hamburg trokken. Zij identificeerden zichzelf eerst en vooral met handel, en verkregen hier fortuinen mee. Sefardische gemeenschappen bleven een Joodse identiteit ontwikkelen, maar als onderdeel van een Portugese traditie. De Portugezen in Amsterdam probeerden vast te houden aan hun culturele tradities tegen de wens van de synagoge in, zij wilden zichzelf ook onderscheiden van Ashkenazim Joden waardoor zelfs een Joodse identiteit niet homogeen was.¹⁰

Het is voor dit onderzoek van belang om het onderscheid te maken tussen Sefardim en Ashkenazim aangezien de eerste groep centraal staat in dit onderzoek en beide in Amsterdam meer naast dan met elkaar leefden. Sefardim was de aanduiding voor Joden die afkomstig waren uit Spanje en Portugal, zij waren vooral actief in de handel. Ashkenazim is de aanduiding voor Joden uit het oosten die Jiddisch spraken en zich traditioneel meer richten op neringen en ambacht. Een ander verschil tussen beide groepen was dat de Sefardim minder opvallend waren in het beoefenen van het Joodse geloof dan de Ashkenazim. De Sefardim wilde vaak weinig te maken hebben met deze groep en onderscheiden zich dan ook van hen. Dat zij weinig met hen van doen wilden hebben had ook te maken met de migratie van veel arme Ashkenazim aan het begin van de zeventiende eeuw naar Amsterdam. Deze migranten leunden, doordat zij Joods waren, op de financiële steun van de Sefardische gemeenschap. Deze armen waren in de ogen van de Sefardische gemeenschap niet welkom, zij probeerden hen te weren en weg te sturen naar andere steden. De armenzorg was alleen bedoeld voor de Sefardim en niet voor de Ashkenazim die in 1639 onder aanmoediging van de Sefardische gemeenschap een eigen gemeenschap vormden in Amsterdam. Hierna hoefde de Sefardim minder naar hen om te kijken, hoewel zij nog steeds begaan waren met het lot van andere Joden in Europa. De Ashkenazim gemeenschap was aan het begin van de achttiende eeuw groter dan de Sefardische, geschat werd dat de eerste zo een 10.000 personen telden en de laatste 3.000.¹¹

Uit bovenstaande komt naar voren dat identiteit niet een vast iets moest zijn geweest in de vroegmoderne periode. Heidi Bohaker schrijft in het artikel *Kinship networks in the Great Lakes Region* dat het uitstralen van een identiteit naar een andere gemeenschap gebruikt werd door

¹⁰ Serrano, 'Plural identities', 137, 140.

¹¹ Hurbert P.H. Nusteling, 'The Jews in the Republic of the United Provinces: Origin, Numbers and Dispersion' in *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)*, Jonathan I. Israel en Reinier Salverda, eds. (Leiden 2002) 43-63, aldaar 47; Samantha Baskind, 'Distinguishing the Distinction: Picturing Ashkenazi and Sephardic Jews in Seventeenth- and Eighteenth- Century Amsterdam', *Journal for the study of Sephardic and Mizrahi Jewry* 1.1 (2007) 1-13, aldaar 1-3,7; Yosef Kaplan, 'Amsterdam and Ashkenazic migration in the seventeenth century', *Studia Rosenthaliana* 23 special issue (1989) 22-44, aldaar 23,27,35.

gemeenschappen. Dit is relevant voor de Sefardische gemeenschap die dit wellicht gebruikten om een gedeelde identiteit uit te stralen, maar onderling verschilden. Een gemeenschap kan onderdelen uit de cultuur van het vestigingsland overnemen waarmee zij een nieuwe collectieve identiteit vormen.¹² Identiteit is niet iets dat slechts op basis van religie, taal of etniciteit werd bepaald, dit kon ook op economische of sociale gronden. De identiteit van de Sefardische gemeenschap is voor dit onderzoek van belang aangezien het aantoont dat deze gemeenschap geen homogene groep was die conflicten onderling uit de weg ging of dit intern oplosten. In tegendeel, zij maakten vaak gebruik van de Nederlandse rechtbanken om daar geschillen en conflicten op te lossen, zowel onderling als met buitenstaanders.¹³ Zoals Ray al omschreef heeft de uittocht van de Sefardim uit Spanje en Portugal een grote invloed gehad op het vormen van de Sefardische gemeenschap. De uittocht aan het einde van vijftiende eeuw uit Spanje en Portugal en de opkomst van de Sefardim in de Republiek tot aan het begin van de achttiende eeuw worden hieronder beschreven.

Opkomst Sefardim in de Republiek.

In 1492 werden de Joden uit Spanje verdreven, zij migreerde naar Portugal en andere delen van Europa, degene die naar Portugal waren gevlucht moesten ook hier een paar jaar later vertrekken of zich bekeren tot het christendom. De grootschalige migratie van de Portugese en Spaanse natie ging niet over een nacht ijs en decennia lang vertrokken Sefardische migranten van het Iberisch Schiereiland. De Noordelijke Nederlanden waren in de beginperiode niet erg in trek gezien het hier economisch minder voor de wind ging dan in andere delen van Europa. Portugezen vestigde zich onder andere in: Hamburg, Londen, Venetië, Mantua, Praag, Frankfurt en Rouen, deze steden ontvingen tussen 1585 en 1610 kleine groepen migranten. Andere delen van de wereld, zoals Brazilië, behoorde eveneens tot de vestigingsplaatsen. Tot 1595, toen de Nederlanders de haven van Antwerpen blokkeerden, bleven veel personen van de Portugese en Spaanse natie zich vestigen in Antwerpen. Door de blokkade van de opstandelingen verloor Antwerpen haar waarde als Europese stapelmarkt en was het niet langer de primaire bestemming voor Sefardische migranten. Hierdoor vertrokken veel van deze Nieuwe Christenen vanuit Antwerpen naar andere steden, zoals Hamburg en Rouen. Veel van de grote families vestigden zich in Hamburg waardoor daar de handel toe nam. Hamburg zou pas na de Vrede van Westfalen (1648) door Amsterdam voorbijgestreefd worden als vestigingsplaats voor Sefardische migranten.¹⁴

¹² Heidi Bohaker, 'Nindoodemag': the Significance of the Algonquian Kinship Networks in the Eastern Great Lakes Region, 1600-1701', *The William and Mary Quarterly* 63.1 (2006) 23-52, aldaar 29, 30.

¹³ Bohaker, 'Nindoodemag', 42.

¹⁴ Jonathan I. Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750* (Oxford 1985) 50, 51; Daniel M. Swetschinski, 'Kinship and Commerce: The Foundations of Portuguese Jewish Life in seventeenth Century

De groei van Amsterdam werd beperkt door de blokkades van Spanje en Portugal vanwege de oorlog met de Spanjaarden; het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) bracht hier verandering in. De Portugese Natie begon zich in deze periode in Amsterdam te vestigen om handel te drijven vanuit de Republiek op de Spaanse gebieden. Rond 1605 lag het aantal Sefardim tussen de 200 en 500 personen dit groeide uit tot ongeveer 1000 personen in 1635. Rond 1675 telde de gemeenschap zo een 2500 tot 3300 personen, het hoogtepunt in Sefardische aantallen lag aan het begin van de achttiende eeuw waar de gemeenschap volgens Nusteling in 1737 ongeveer 5000 personen telde.¹⁵

Gedurende het Twaalfjarige Bestand kende de Sefardische gemeenschap in Nederland een periode van expansie in grootte en economische activiteiten. Haar overzeese activiteiten richtten zich vooral op het Iberisch Schiereiland, de Spaanse en Portugese koloniën en de Maghreb. Met behulp van Nederlandse schepen, technieken en faciliteiten wisten de Sefardim al snel een belangrijke niche in de wereldwijde Nederlandse handel te bemachtigen. Dit kwam mede door dat de handel met de koloniën en Portugal niet conflicteerden met andere handelaren en daarom bijdroegen aan de hoeveelheid en diversiteit van de handel in Amsterdam. Barth toont met zijn studie aan dat verschillende etniciteiten in hetzelfde gebied kunnen samenwerken en samenleven wanneer zij niet in hetzelfde economische gebied actief zijn.¹⁶

Het einde van het Twaalfjarig Bestand resulteerde in een hervatting van de oorlog met Spanje. Gedurende de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) migreerde veel kooplieden van Amsterdam naar Hamburg. De blokkades door de Spanjaarden en Portugezen maakten Amsterdam tot een minder aantrekkelijke vestigingsplaats. Dit blijkt ook uit het aantal Portugese rekeninghouders bij de Amsterdamse wisselbank. Na deze oorlog nam de migratie van Joden in de Nederlandse provincies op grote schaal toe, dit wordt door Israel 'het gouden tijdperk van de Nederlandse Joden'¹⁷ genoemd. Van groot belang hier in was de tijdelijke verovering van de Nederlanders van Nederlands Brazilië die de eerste Joodse gemeenschap in de Nieuwe Wereld mogelijk maakten in Recife (Pernambuco). Dit zorgde er ook voor dat de Joden gevestigd in Nederland zich voor het eerst ontwikkelden in een trans-Atlantisch, sociaal en commercieel netwerk. Hier werd de basis gelegd voor de Amsterdamse Sefardische gemeenschap die in Nieuw Amsterdam en Suriname handelden, zelfs na de val van Nederlands Brazilië. De rol van Joden in de Nederlandse handel met het Iberisch

Holland', *Studia Rosenthaliana* 15 (1981) 52-75, aldaar 60, 61; Daniel M. Swetschinski. *Reluctant Cosmopolitans: the Portuguese Jews of Seventeenth-Century Amsterdam* (Londen 2000) 64-66.

¹⁵ Swetschinski, *Reluctant Cosmopolitans*, 90, 106; Israel, *European Jewry*, 91, 92; De aantallen door verschillende auteurs genoemd staan overzichtelijk weergegeven in: Nusteling. 'The Jews in the Republic', 58.

¹⁶ Jonathan I. Israel, *Diasporas within a Diasporas. Jews, Crypto-Jews and the World Maritime Empires (1540-1740)* (Leiden 2002) 208; Israel, *European Jewry*, 57-64; Cle Lesger, *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opsand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca.1630* (Hilversum 2001) 92; Frederick Barth. 'Ecological relationship of ethnic groups in Swat, North Pakistan', *American Anthropologist* 58-6 (1956) 1079-1089, aldaar 1088.

¹⁷ Dit is de Nederlandse vertaling van wat Israel in het Engels 'the golden age of Dutch jewry' noemt

schiereiland verstevigde de rol van deze groep hierin. Veel Sefardim konden gebruik maken van familienetwerken in Portugal om zo de handel voort te zetten, in tegenstelling tot Nederlandse kooplieden die veel meer bloot gesteld werden aan de Spanjaarden die deze handel probeerden tegen te gaan.¹⁸

In 1640, nadat Portugal zich had afgescheiden van Spanje onder koning John IV, bloeide de handel tussen Nederland en Portugal op doordat de Portugese koning de havens opende voor de vijanden van Spanje. Bodian schrijft dat rond 1639 de gemeenschap al aardig was uitgegroeid en gebruik konden maken van de synagoge. Door de onafhankelijkheid van Portugal verschoof het zwaartepunt van de handel van Hamburg naar Amsterdam. In het midden van de zeventiende eeuw, na de Vrede van Westfalen, verhuisden veel Sefardim van Hamburg en Antwerpen naar de hoofdstad van de Republiek. Hierdoor konden de Sefardim weer koloniale producten uit de Portugese koloniën importeren naar de Republiek. Vanaf 1640 begon de Sefardische gemeenschap zich te mengen in staatmanschap, financiën en grootschalige bevoorrading van de troepen.¹⁹

Tot aan de Spaanse Successieoorlog kende de Sefardische gemeenschap een lange periode van voorspoed en economische groei. De periode van 1713 tot 1750 werd veelal gedomineerd door de afname van de demografische positie van Joden in Europa. In Amsterdam was dit na 1713 eveneens merkbaar door de stop van de groei van de Sefardische bevolking. Een belangrijke factor in de neergang van deze gemeenschap was het hardere optreden van de Spaanse kroon na de Spaanse Successieoorlog waarin veel Sefardim de Engelse en Nederlandse legers hadden geholpen. De opkomst van Engeland als economische en maritieme macht (wat al eerder was begonnen) eiste ook haar tol aangezien zij in het Engelse rijk een veel kleinere rol speelden en zouden vervullen. Gemeenschappen binnen dit rijk waren daarnaast meer op zichzelf gericht wat er voor zorgde dat een van de kenmerken die deze groep zo sterk maakten, de eenheid en cohesie, juist werd verzwakt. Ook buiten Europa verzwakte de positie van de Joden, mede doordat de Fransen hen in de Caraïben op Frans gebied uitzetten en door de opkomst van de Fransen in de suiker- en slavenhandel waar Joden traditioneel in actief waren.²⁰

De Spaanse Successieoorlog kan gezien worden als een merkbaar en misschien wel definitieve verzwakking van de Westerse Sefardische diaspora als trans-Atlantisch handels en

¹⁸ Israel, *European Jewry*, 106-107; Israel, *Diasporas within a Diasporas*, 214; Lesger, *Handel in Amsterdam*, 152-154, 166-168.

¹⁹ Israel, *European Jewry*, 57-64 en 108-109; Swetschinski, *Reluctant Cosmopolitans*, 118, 119; Swetschinski, 'Kinship and Commerce', 62, 63; Israel, *Diasporas within a Diasporas*, 214; voor meer over de handel tussen Portugal en Nederland zie: C.A.P. Antunes, *Globalisation in the Early Modern period: the economic relationship between Amsterdam and Lisbon, 1640-1705* (Amsterdam 2004); Bodian, *Hebrews of the Portuguese Nation*, 4, 59-61.

²⁰ Jonathan Israel, 'Jews and Crypto-Jews in the Atlantic World Systems, 1500-1800' in *Atlantic Diasporas. Jews Conversos, and Crypto-Jews in the Age of Mercantilism, 1500-1800*, Richard L. Kagan en Philip D. Morgan, eds. (Baltimore 2009) 3-18, aldaar 16, 17; Israel, *European Jewry*, 237.

religieus netwerk. Het wereldwijde netwerk van de Sefardische diaspora begon te fragmenteren vanaf het begin van de 18^e eeuw. De hoofdreden achter deze neergang, gezien de verandering en de complexiteit van de omstandigheden die deze neergang in eerste instantie inzetten, was dat het vrijwel onmogelijk bleek om relaties over zulke grote afstanden over verschillende politieke gebieden met verscheiden religies te behouden. Het Sefardische systeem was een zelf afvlakkend systeem dat na een aantal generaties haar efficiëntie zou verliezen. Het toenemen van de macht van de staat en koloniale bureaucratie in de achttiende eeuw zorgde ervoor dat de Joden in functies op het gebied van belasting, diplomatiek en administratie niet langer onmisbaar waren, waar zij in de zestiende en zeventiende eeuw daar wel een grote rol in konden vervullen. Hun kwaliteiten in het vergaren van informatie op lange afstanden, militaire contracten, belasting innen en diplomatieke diensten werden na de Vrede van Utrecht in 1713 minder gevraagd dan voorheen.²¹

Met de vestiging van de Sefardim in Europa begonnen zij gemeenschappen te vormen in onder andere Hamburg, Londen en Amsterdam, deze gemeenschappen waren onderling met elkaar verbonden en vormden de Sefardische diaspora. Dit netwerk was vaak gebaseerd op familiebanden, vertrouwen, religie en taal. Deze punten zullen hieronder besproken worden en een beter inzicht geven in de gevolgen van de vestiging voor de vorming van de Sefardische gemeenschap.

Traditionele opvatting netwerken: familie, vertrouwen en religie.

In de historiografie zijn twee soorten netwerken te ontdekken, namelijk de zogeheten netwerken met sterke banden (strong ties of close-knit) en zwakke banden (weak ties of loosely-knit). Studnicki-Gizbert omschrijft het Portugese netwerk als een netwerk van individuele kooplieden die een hoge mate van autonomie bezaten in haar dagelijkse doen en laten. Hoewel zij autonoom waren konden zij de economische voorspoed niet realiseren zonder hulp en samenwerking van kooplieden uit dit netwerk. Door het hoge vertrouwen in partners uit dezelfde gemeenschap en de vermindering van kosten creëerde zij een geografisch wijdverspreid, maar volgens Israel, religieus en cultureel close-knit netwerk. Studnicki merkt hierover op dat dit geen homogeen netwerk was, zo konden de kooplieden Joden of Christenen zijn, maar behielden ondanks een andere religie een collectief gevoel wat tot uiting kwam in banden op basis van verwantschap.²²

Elizabeth Bott beschrijft een close-knit netwerk als een netwerk waarin de families veel relaties met elkaar hebben, in een loosely-knit netwerk zijn deze relaties minder hecht. Wanneer er veel interactie is tussen leden van een netwerk proberen zij vaak consensus te bereiken over normen en oefenen constante informele druk uit op elkaar om hier aan te voldoen. Wanneer men meer

²¹ Israel, *Diasporas within a Diasporas*, 566, 567.

²² Daviken Studnicki-Gizbert, *A nation upon the ocean sea. Portugal's Atlantic diaspora and the Crisis of the Spanish Empire, 1492-1640* (Oxford 2007) 96; Israel, *Diasporas within a diasporas*, 2.

mensen buiten het eigen netwerk kent dan erbinnen ontstaat er een loosely-knit netwerk waarin meer variatie is in sociale normen en sociale controle afneemt.²³

Roitman omschrijft deze netwerken met betrekking tot de Sefardische gemeenschap. Loosely-knit netwerken ziet zij als netwerken waarin individuen met diverse culturele achtergronden met elkaar verbonden worden. Op deze manier verdedigden zij haar economisch aandeel met vrienden en bekenden. Zij deden dit beter dan tightly-knit netwerken, waar elk lid de rest kende en zij collectief bijdroegen aan het in stand houden van traditionele en religieuze waarden. Zij toont in haar onderzoek aan dat Sefardische handelaren in Amsterdam gebruik maakten van personen buiten de eigen etnische en religieuze gemeenschap om zo het netwerk te vergrootten. Deze samenwerking was gebaseerd op handel, vertrouwen in elkaar en een juridisch systeem. Hier ontstonden langdurige en kortstondige samenwerkingsverbanden tussen de Sefardim en de niet Sefardim die meer inhielden dan een netwerk van familieleden.²⁴

Handels diasporas, zoals de Sefardische, waren tot aan de negentiende eeuw van groot belang voor de internationale handel. Volgens Israel was de Joodse betrokkenheid bij de Europese maritieme expansie voor een groot deel te danken aan de voornoemde onderlinge verbintenis op basis van religie, etniciteit en familie, het was voor hen haast onmogelijk om zonder deze netwerken zo een groot grensoverschrijdend netwerk op te zetten. Geen enkel ander diaspora had zo een breed bereik, verbond zoveel rijken of overschreed zoveel grenzen als de Sefardische. Ook Daniel Swetschinski stelt dat verwantschap hierbinnen van groot belang was, hij toont zijn punten aan door middel van indirect bewijs, aangezien direct bewijs over het belang van verwantschap in handelsrelaties niet uit te drukken is in cijfers. Zo stelt hij dat in de hoofden van de Amsterdamse Portugese Joden verwantschap van het hoogste belang was. Hij zag dit terug in het dagelijks leven van deze gemeenschap en stelt dat verwantschap een van de belangrijkste pilaren vormde. In de historiografie wordt dit uitgangspunt veelal gebruikt en overgenomen. De netwerken van deze kooplieden bestonden uit familieleden in verschillende plaatsen die zo een firma vormden die uit verschillende partners bestond, kleinere netwerken raakten vervlochten met grotere netwerken en zo ontstond een wereldwijd hecht netwerk. Swetschinski noemt als voorbeelden in zijn artikel de handelsnetwerken van Manuel Rodrigues Vega en Duarte Fernandes.²⁵

Het was gangbaar om in de vroegmoderne periode agenten te gebruiken in de handel over lange afstanden, zeker wanneer juridische middelen nog niet toereikend genoeg waren, en telkens

²³ Elizabeth Bott, *Family and social network. Roles, norms, and external relationships in ordinary urban families* (Londen 1964) 59, 60.

²⁴ Roitman, *Us and Them*, 12, 160.

²⁵ L. E. Ranch, 'Business and social networks in international trade', *Journal of Economic Literature* 39.4 (2001) 1177-1203, aldaar 1178, 1180-1184; 'Preface' in *Atlantic Diasporas*, Kagan VIII; Swetschinski, 'Kinship and Commerce', 65-67; Israel, *Diasporas within a Diasporas*, 1.

meereizen een dure en tijdrovende aangelegenheid was. Het was van belang om met deze agenten, die vaak ook kooplieden waren, vertrouwensbanden op te bouwen wat zich vaak uitte in een overzees familielid die als agent optrad. Door middel van verwantschap ontstond er een hecht familienetwerk dat obstakels over grote afstanden, zoals verschillende culturen, religie en achtergronden kon overwinnen. Vertrouwen en een goede reputatie waren van groot belang voor handel in de vroegmoderne periode. Volgens Israel en Swetschinski ontstonden deze banden binnen hechte netwerken gebaseerd op familie of religie. Deze relaties werden door middel van sociale controle in stand gehouden. Het risico dat een gehele gemeenschap iemand buiten sloot wanneer deze oneerlijk of onbetrouwbaar bleek was een effectief middel om de verplichtingen na te komen.²⁶

Voor vertrouwen was meer nodig dan alleen een familielid, om elkaar te vertrouwen gingen de partijen er van uit dat van beide de motieven en intenties voor handel goed waren. De ene partij vertrouwde de ander niet iets tegen zijn wil in te doen en de zaken voor beide winstgevend te maken, dit was niet noodzakelijk in valuta. Vertrouwen kon leiden tot lagere kosten, snellere beslissingen en een wederzijdse vruchtbare relatie. Op basis van minder informatie kon sneller een beslissing worden genomen, onderhandelingen zullen sneller een middenweg hebben gevonden en zo tijd en kosten besparen. Bij onvoorziene gebeurtenissen kon men ook sneller tot een overeenkomst komen. Vertrouwen zorgde er voor dat de partijen zich flexibeler opstelden in onderhandelingen en zo makkelijker tot een overeenkomst kwamen. Het is daarnaast kostenbesparend, omdat men zich minder behoefde in te dekken tegen wangedrag van de andere partij, zoals fraude of niet nakomen van contracten. Bij minder vertrouwen werden er eerder contracten afgesloten en waren de onderhandelingen lang en moeizaam. Vertrouwen is onderdeel van een informeel systeem waarbij reputatie een grote rol speelde, een goede reputatie werd verkregen door transacties uit het verleden en het idee dit in de toekomst voort te zetten. Reputatie functioneerde volgens Greif als een informeel systeem en was van groter belang dan sociale controle. Vertrouwen had ook nadelen, in het kielzog van vertrouwen zat niet automatisch betrouwbaarheid en kon daardoor leiden tot nog grotere oplichterij wanneer misbruik van iemand werd gemaakt.²⁷

Wanneer men kijkt naar de invloed van migranten, kooplieden of kleine families die actief waren in de internationale handel en financiën wordt vertrouwen als een vanzelfsprekend en zelfverklarend concept gezien. Volgens Francesca Trivellato geeft dit de valse indruk dat vertrouwen

²⁶ Ranch. 'Business and social networks', 1178, 1180-1184; Studnicki-Gizbert. *A nation upon the ocean sea*, 51-53, 68-77. 84; 'Preface' in *Atlantic Diasporas*, VIII; Israel, 'Jews and crypto-jews' in *Atlantic Diaspora*, 24, 99.

²⁷ Akbar Zaheer, Bill McEvily en Vincenzo Perrono, 'Does trust matter? Exploring the Effect of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance', *Organization Science*, 9-2 (1998) 141-159, aldaar 144; Bill McEvily, Vincenzo Perrone and Akbar Zaheer, 'Trust as an organizing principle', *Organization Science*, 14-1 (2003) 91-103, aldaar 93, 100-101; Avner Greif, 'Reputation and Coalitions in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders', *The Journal of Economic History* 49.4 (December 1989) 857-882, aldaar 859.

een bijproduct was van een gemeenschap en dit verder geen uitleg behoeft. Het impliceert ook dat personen binnen marginale groepen hun vertrouwen in geloofsgenoten of etnische verwanten altijd boven het vertrouwen in buitenstaanders stellen. Betrouwbaarheid hoeft niet hand in hand te gaan met familieleden of geloofsgenoten, zo ontdekte Trivellato in haar studie naar Joodse families in Livorno dat er sprake was van een gebrek aan vertrouwen tussen geloofsgenoten en de samenwerking daardoor langzaam afbrokkelden.²⁸

Niet alleen verwantschap ging samen met economische voordelen en vertrouwen, religie kon hier eveneens een belangrijke rol in spelen en was van belang voor economische ontwikkeling. Het had invloed op hoe personen naar andere keken, op eerlijkheid en vertrouwen. Daniels en Von der Ruhr tonen in het artikel *Trust in others* aan dat religie een belangrijke rol speelt in het creëren van vertrouwen. Volgens Fitzgerald moet religie niet als een eigen categorie beschouwd worden, maar als een onderdeel van cultuur en haar wisselwerking hierin. Religie was niet strikt religieus, maar een onderdeel van cultuur. Geloof kon een stok achter de deur zijn om goed gedrag te vertonen, het kon hiermee bijdragen aan economische groei en eerlijkheid. Religieuze instituties konden het risico op fraude verkleinen. Religie kon bepalend zijn in het vormen van waarden in een maatschappij. Het had daarnaast grote invloed op de ontwikkeling van een persoon en kon dus grote invloed uitoefenen op zijn gedrag en werkten als strafmiddel, zoals sociale netwerken dit ook konden doen.²⁹

Uit het voorafgaande komt naar voren dat in de vroegmoderne periode netwerken, familie, vertrouwen, reputatie en religie een belangrijke economische en sociale rol speelden. Netwerken konden op verschillende manieren, loosely-knit of close-knit, georganiseerd worden, familie was hierin niet altijd van het grootste belang. Vertrouwen was ongeacht het netwerk van groot belang, dit vertrouwen kon gelegd worden in elkaar en door middel van sociale controle behouden worden, of men kon vertrouwen op een formeel systeem. Een goede reputatie hing nauw samen met vertrouwen, wanneer iemand een goede naam had opgebouwd werd zijn betrouwbaarheid en het belang dit te behouden steeds hoger. Betrouwbaarheid kon ook op religieuze gronden opgebouwd worden. Francesca Trivellato en Jessica Roitman erkennen het belang van deze punten, maar stellen dat deze punten te vaak als verklarende factor worden gebruikt in vertrouwen en samenwerking tussen kooplieden. Beide hebben onderzoek verricht waaruit blijkt dat andere factoren van belang

²⁸ Francesca Trivellato, 'Sephardic Merchants in the Early Modern Atlantic and Beyond: Toward a Comparative Historical Approach to Business Cooperation' in *Atlantic Diasporas. Jews Conversos, and Crypto-Jews in the Age of Mercantilism, 1500-1800*, Richard L. Kagan en Philip D. Morgan, eds. (Baltimore 2009) 99-123, aldaar 102, 106.

²⁹ Joseph P. Daniel en Marc von der Ruhr, 'Trust in others: does religion matter?', *Review of Social Economy*, 68-2 (2010) 163-186, aldaar 164; Timothy Fitzgerald, 'A critique of 'religion' as a cross-cultural category', *Method and theory in the study of Religion* 9-2 (1997) 91-110, aldaar 95, 96; Robert J. Barro and Rachel M. McCleary, 'Religion and Economic Growth across Countries', *American Sociological Review*, 68.5 (2003) 760-781, aldaar 779; Laurence R. Iannaccone, 'Introduction to the Economics of Religion', *Journal of Economic Literature*, 36 (September 1998) 1465-1496, aldaar 1474, 1491.

zijn en de netwerken opener waren voor andere kooplieden dan in de traditionele literatuur wordt aangenomen.

Nieuwe netwerken: cross-cultural en reputatie.

Om zakelijke relaties te kunnen begrijpen stelt Trivellato dat historici eerst moeten begrijpen wat solidariteit binnen een groep mogelijk maakte en welke instrumenten zij ter beschikking hadden om samenwerking buiten de kring van familie en vrienden uit te breiden. Historici nemen volgens haar te vaak aan dat religie, etniciteit en verwantschap de bindmiddelen zijn in lange afstand relaties, en bewijzen dit te weinig. Is het gebrek aan frauduleuze en incompetent familieleden te wijten aan het feit dat zij niet bestonden of omdat er tot noch toe te weinig aandacht aan is besteed? Economen hebben al aangetoond dat dit soort netwerken beklemmend kunnen werken en alleen relevant zijn voor kleinschalige commerciële activiteiten. Het voorstel van Trivellato is dan ook om het grote scala aan bronnen te gebruiken om na te gaan hoe Sefardim en anderen de risico's van handel in verre regio's met hun partners reduceerden in plaats van uit te gaan van de harmonieuze handelsgemeenschappen op basis van vertrouwen en verwantschap.³⁰ Trivellato ontkent, zoals eerder gezegd, hiermee niet de fundamentele rol van religie, etniciteit en familie in de vroegmoderne periode, maar te vaak wordt er van uitgegaan dat dit de enige manieren was om vertrouwen en betrouwbaarheid te realiseren.

Jessica Roitman toont in haar boek *Us and Them* aan dat in de traditionele vroegmoderne geschiedschrijving misschien wel te weinig wordt gekeken naar de openheid van netwerken in deze periode. Roitman toont in haar onderzoek aan dat deze netwerken veel opener waren voor kooplieden met verschillende achtergronden dan tot nu toe werd aangenomen. Veel van de vroegmoderne netwerken bestonden uit personen met verschillende achtergronden, etniciteit en/of religie die een lange en voor beide partijen voordelige, relatie aangingen. Veel van de traditionele studies benadrukken het belang van de hechte netwerken gebaseerd op verwantschap, een gedeelde etniciteit en een gemeenschappelijke religie. De economische relaties die in deze periode werden aangegaan ontstonden volgens Roitman en Trivellato tussen personen met verschillende achtergronden, deze relaties waren de brug tussen culturen, religies en etniciteit. De netwerken die ontstonden lieten kooplieden niet alleen toe tot bepaalde regio's, maar ook in sectoren die werden gedomineerd door kooplieden met een andere achtergrond.³¹

Veel studies naar de contacten tussen kooplieden uit verschillende culturele en religieuze groepen blijven steken op etniciteit, taal, familie of de nationale karakteristieken van diaspora

³⁰ Trivellato, 'Sephardic Merchants', 99-102.

³¹ Roitman, *Us and them*, 9-12.

netwerken. Vanaf de Middeleeuwen nam het contact tussen Joden en niet Joden al toe, voornamelijk op het financiële gebied. Handel leidt uiteindelijk tot intercultureel contact tussen de personen die hetzelfde beroep, namelijk koopman, uitoefenen. Het lijkt er op dat de Sefardim in hogere sociaal economische sferen gemakkelijk uit de voeten konden in meerdere sociale en religieuze omgevingen, waarbij de Sefardische identiteit als een van de gezichten werd gebruikt.³²

Reputatie lijkt een andere belangrijke factor te zijn in de vroegmoderne periode bij het ontwikkelen van langdurige handelsrelaties. Reputatie gaat niet alleen over individuen in een groep, het kan ook zijn dat de groep als geheel een identiteit probeert uit te stralen. Joden moesten omgaan met het diepgewortelde idee in Christelijk Europa dat zij onbetrouwbaar waren, zowel individueel als collectief. Uitspattingen van antisemitisme kwamen bijvoorbeeld voor na de val van de Amsterdamse beurs in 1688 waar volgens Israel Joodse handelaren de schuld van kregen. Uit de studie van Lodewijk Petram naar deze beursval komt dit veel minder naar voren. Dat Portugezen Joden actief waren op de beurs staat vast, maar of zij een grotere rol speelden in de beurskrach dan Nederlandse handelaren komt niet naar voren, wel ging er veel geld verloren en herstelde de Beurs zich weer vrij snel na de verovering van de Engelse troon door Willem III.³³ Voor andere minderheden zoals Quakers en Mennonites was het uitstralen van een bepaald beeld, bijvoorbeeld kredietwaardigheid, van belang in haar profilering als groep.³⁴

Dat de familie een van de eerste groepen was waar een koopman zich tot zou wenden is niet onbegrijpelijk aangezien hij deze het beste kende en de sociale controle op zo een persoon hoog was. Een andere effectieve netwerkstrategie was het huwelijk, vooral bij Sefardische Joden, waarbij het volgens de Joodse traditie gebruikelijk was dat neven en nichten met elkaar konden trouwen. Zo werd het familievermogen binnen een kleine groep gehouden. Met familieleden konden de kosten van transport, verzekering en informatie gedeeld worden, dit is echter geen verklaring waarom sommige leden van de gemeenschap contacten zochten met niet Sefardische kooplieden. Personen zoals Manuel Rodrigues Vega, opvallend in het onderzoek van Roitman is dat zij net als Swetschinski deze persoon gebruikt als voorbeeld. Waar deze bij Swetschinski als voorbeeld geldt voor een uitgebreid familienetwerk staat hij bij Roitman symbool voor een lid van de Sefardische gemeenschap die een efficiënt netwerk opzette met niet Sefardische kooplieden.³⁵

Trivellato laat met haar onderzoek zien dat de Sefardische gemeenschap in Livorno onderdeel uit maakte van een groter netwerk dan alleen familieleden. Personen die met elkaar

³² Ibidem, 13, 40-41.

³³ Lodewijk Petram, *De bakermat van de Beurs. Hoe in zeventiende-eeuws Amsterdam de moderne aandelenhandel ontstond* (Amsterdam 2011) 196-203.

³⁴ Trivellato, 'Sephardic Merchants', 107 en 108; zie voor het incident op de Amsterdamse Beurs: J. Israel. *Diasporas within a Diasporas*, 449-489 of Petram, *De bakermat van de Beurs*, 196-203.

³⁵ Roitman, *Us and them*, 38- 40; Francesca Trivellato, *The Familiarity of Strangers. The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (Londen 2009) 140.

samenwerken, maar op het eerste gezicht weinig met elkaar te maken hadden bieden een welkome visie op handelsnetwerken in deze periode. De twee families die zij in haar onderzoek gebruikt leiden samen een onderneming met een groot netwerk waarvan Livorno de thuisbasis is. Zij maken gebruik van betrouwbare Sefardim in Noord-Europa die geen familieleden waren, en agenten die noch religieus, noch verwant waren aan hen. Zij ontdekte in de brieven van Ergas en Silvera dat zij veel handel dreven met Christenen, Hindu's en andere niet Joden. Iets dat tegen de traditionele opvatting van handel in diaspora ingaat waar verondersteld wordt dat Joden met Joden handelen, Quakers met Quakers enzovoort.³⁶

Ondanks dat bloed- en gemeenschapsbanden tot aan de negentiende eeuw van groot belang bleven in de manier waarop handel werd georganiseerd was dit geen garantie op bekwaamheid. Een minder bekwame zoon kon het familiebedrijf ruïneren, uit andere studies blijkt ook dat Portugese Nieuw Christenen, Basken en Hugenoten soms neefjes het bedrijf lieten overnemen als zij zich meer bekwam toonden. Trivellato geeft ook het voorbeeld van David Gradis die zijn zoon opdraagt hulp te zoeken bij Joseph Peixotto en niet bij een onbekwame oom in Amsterdam. Men koos niet zozeer zijn handelspartners uit op basis van verwantschap, maar op bekwaamheid van de persoon binnen de Sefardim. Helaas kon, hoe uitgebreid en groot het netwerk ook was, dit niet alle hoeken van de wereld dekken. Hierdoor moesten er sterke banden aangegaan worden met lokale handelaren.³⁷

Contact leggen tussen personen die elkaar nog niet kenden was lastig. Kooplieden konden door middel van brieven contact proberen te leggen met elkaar. Hier konden zij een aanbeveling van een gedeelde kennis bijvoegen om aan te tonen dat zij betrouwbaar waren. In een dergelijke brief konden zij een voorstel doen om handel met elkaar te drijven waar beiden partijen iets aan zouden hebben. Trivellato laat aan de hand van het handelsnetwerk van twee Joodse kooplieden in Livorno zien dat zij altijd op zoek waren naar nieuwe mogelijkheden en onderdeel waren van een groot netwerk waar niet alleen verwanten en personen uit dezelfde diaspora inzaten. In dit netwerk zaten meerdere steden, zowel grote als kleinere, en handelden zij in uiteenlopende goederen. Met behulp van dit netwerk probeerden zij nieuwe relaties op te zetten om zo de activiteiten met hun partners uit te breiden met personen die daartoe bereid waren, ongeacht verwantschap, religie of etniciteit. Wel lijkt het zo te zijn dat wanneer de geografische afstand toe neemt men meer geneigd is naar personen uit hetzelfde diaspora te trekken voor hulp en het opzetten van relaties dan wanneer dit dichterbij gebeurt.³⁸

Doordat de Sefardische gemeenschap niet zo homogeen was als soms wordt verondersteld is het niet vreemd dat zij onderling, maar ook met personen buiten de gemeenschap, in conflict

³⁶ Trivellato, *The Familiarity of Strangers*, 8-10.

³⁷ Ibidem, 155-156.

³⁸ Ibidem, 201-223.

kwamen doordat zij met elkaar handel dreven. In de vroegmoderne periode kon men op verschillende manieren conflicten oplossen, dit hing nauw samen met het netwerk of de gemeenschap waarbinnen het conflict ontstond. Het gebruik van rechtbanken en hoe conflicten werden opgelost worden hieronder behandeld.

Conflictresolutie en gebruik van rechtbanken.

Verschillende studies naar de Sefardische gemeenschappen verspreid over de wereld tonen aan dat zij een gevoel hadden bij elkaar te horen. Betrouwbaarheid en reputatie waren zonder twijfel een algemeen en noodzakelijk gegeven voor iedereen die handel wilde drijven in de vroegmoderne periode. Het is noodzakelijk te achterhalen wanneer en waarom wettelijke instituties werden gebruikt bij het bemiddelen in conflicten, of hier een uitspraak over te doen, en wanneer kooplieden juist weg bleven van rechtbanken. Om te begrijpen hoe leden van een diaspora haar partners en vertegenwoordigers selecteerden en controleerden moeten de mogelijkheden die zij daartoe hadden, economisch, sociaal, en wettelijk in kaart worden gebracht.³⁹

Handel drijven in de vroegmoderne periode bracht risico's met zich mee. Zo kon het voorkomen dat men leningen niet betaalde, een wisselbrief niet honoreerde, goederen of geld verduisterde of beloofde handel of diensten niet nakwam. Zelfs kooplieden die zorgvuldig de partners uitzochten en in de gaten hielden bleven hier vatbaar voor. Deze zaken konden de economische positie van een koopman serieus in de problemen brengen, en zelfs tot zijn faillissement leiden. Rechten en instituties om contracten te bekrachtigen waren niet overal even toegankelijk en betrouwbaar en bovendien erg kostbaar. Kortom, een rustige en goed georganiseerde omgeving waarin men handel kon drijven was in de vroegmoderne periode ver te zoeken. Het belang van vertrouwen en haar wisselwerking met familie, geloof en etniciteit is al eerder genoemd en domineert vooral de traditionele literatuur. De risico's die handel met zich meebracht helpen te verklaren waarom veel kooplieden handel dreven met personen binnen een bepaalde sociale omgeving waarin controle van elkaar van groot belang was. Dit netwerk zorgde voor sociale druk, zodat iedereen zich zou gedragen conform de regels, uit angst voor een onbetrouwbare reputatie als individu of groep. Dit kon leiden tot uitzetting van een netwerk met alle gevolgen voor de persoon van dien. Handel was gebaseerd op een systeem van wederzijdse afhankelijkheid, waarbij men voor elkaar instond. Stabiele en langdurige netwerken waren daardoor gebaseerd op een persoonlijke band met andere personen in het netwerk en werd gezien als een strategie om risico's

³⁹ Trivellato, 'Sephardic Merchants', 119.

te verkleinen. Reputatie en vertrouwen waren de hoekstenen van de handel toen aansprakelijkheid nog in de kinderschoenen stond.⁴⁰

Van het grootste belang voor lange afstandshandel was de betrouwbaarheid van de andere partij. Wanneer de andere partij als eerlijk werd beschouwd was het niet vreemd dat een betaling met weken of zelfs maanden uitgesteld kon worden. Een vertegenwoordiger met een goede naam was het beste middel tegen dure en vaak niet bevredigende processen voor de rechtbank. Men probeerden rechtbanken te vermijden en wilden een geschil liever oplossen met bemiddelaars. Zelfs wanneer het niet tot een betaling kwam stapten kooplieden niet gelijk naar de rechtbank. Soms werden schulden die kooplieden uit hadden staan op een koopman buiten het eigen netwerken afgeschreven. Niet voor elke transactie werd een contract opgesteld, zeker niet wanneer mensen elkaar vertrouwden, het was tevens een middel om kosten te kunnen besparen. Het lijkt er op dat de Sefardim in Nederland, net als anderen in Europa, geen contracten opstelden wanneer zij partnerschappen aangingen met hun verwanten. Wel gingen zij voor veel andere zaken naar een notaris, zoals bevrachtingcontracten, verzekeringen, volmachten of kredietafspraken. Dit alles om in de toekomst gebruik van te kunnen maken mocht er een rechtszaak volgen.⁴¹

Kooplieden, ongeacht de periode en in welke plaats zij leefden, maakten niet alleen gebruik van geschreven contracten. Een mondelinge afspraak of een handdruk was ook een middel om een overeenkomst vast leggen. Meer onderzoek is nodig om de redenen van Sefardische kooplieden om contracten met niet Joden en niet verwanten af te sluiten te achterhalen. Volgens Trivellato is het nog belangrijker te achterhalen wanneer contracten werden verkozen boven informele afspraken en wat de voordelen daar van waren door te onderzoeken hoe geschillen werden berecht wanneer contracten werden geschonden. Naar welke autoriteiten en met welke uitkomsten brachten Sefardim hun klachten over agenten en partners? Vooral in situaties waar rechtspraak ontoereikend was is er bewijs dat samenwerking plaats kon vinden tussen niet verwanten en niet geloofsgenoten op basis van een gedeelde handelsgewoonte en collectieve reputatie. Er zit dus een groter verschil dan gedacht tussen informeel vertrouwen tussen groepen en een anonieme, formele en interculturele vorm van samenwerking.⁴² Dit onderzoek richt zich op de juridische kant door zaken die voor de Hoge Raad zijn gekomen te behandelen. Zaken die voor de Hoge Raad komen impliceren dat bemiddeling en andere vormen van informele conflictbeslechting geen oplossing meer lijken te bieden en de gang naar de rechtbank onvermijdelijk is geworden. Echter, voordat men bij de rechtbank uitkomt zijn er nog velen andere opties die een koopman kan afwegen om een conflict op te lossen.

⁴⁰ Roitman, *Us and them*, 36-37; Gelderblom, *The Resolution of commercial conflicts*, 1-3.

⁴¹ Trivellato, *The Familiarity of Strangers*, 140, 153-154; Gelderblom, *The Resolution of commercial conflicts*, 6-7.

⁴² Trivellato, 'Sephardic Merchants', 116, 117.

Volgens Aries van Meeteren konden partijen er voor kiezen om een conflict te negeren, onderling uit te vechten of via een derde partij zoals familie, bemiddelaars of een rechterlijke instantie te laten beslechten. Zaken die voor een rechtbank werden gebracht konden al enige tijd op een andere manier in omloop zijn voordat dit geschil hier terecht kwam. Veel processen werden bovendien niet tot het einde gevoerd vanwege geldgebrek of het overlijden van een van de partijen, maar vaker werd de rechtszaal als middel gebruikt om druk te zetten op de onderhandelingen buiten de rechtbank. Met een gang naar de rechtbank kwam ook de publieke opinie in het spel, onder die druk stelden partijen zich vaak inschikkelijker op.⁴³ Trivellato stelt ook dat het beginnen van een rechtszaak niet betekende dat dit beangstigender of geloofwaardiger was dan een economische of sociale sanctie. Het was meer een middel om sociale controle te versterken, bijvoorbeeld om een goede naam te behouden om te dreigen met deze ter discussie te stellen.⁴⁴

Van Meeteren toont met zijn studie aan dat personen in de vroegmoderne periode een groot scala aan middelen hadden voor conflictbeslechting en dat zij meer dan eens meerdere van deze middelen inzetten om hun doel te bereiken. Hij noemt hierbij het interactiemodel dat gebruikt kan worden om deze middelen in te delen. Het gaat uit van drie hoofdlijnen:

- Wanneer iemand werd benadeeld kon de gedupeerde partij het er bij laten zitten, de relatie verbreken of vertrouwen op zelfhulp.
- De partijen konden de confrontatie aangaan om tot overeenstemming te komen, hierbij was er sprake van een conflict tussen de partijen.
- Wanneer dit niet lukte kon men er een derde partij bij halen om tot een akkoord te komen, hierbij veranderde het conflict in een geschil. De derde partij kon dan bemiddelen of een uitspraak doen, bij bemiddeling helpt hij de partijen te zoeken naar een overeenkomst en bij een uitspraak neemt deze persoon zelf te beslissing.⁴⁵

De keuze voor welke vorm men gebruikt is afhankelijk van de relatie tussen de partijen, zo kiest iemand die de relatie in stand wilt houden voor een andere strategie dan iemand die wraak wilt nemen.⁴⁶

Een tweede model dat Van Meeteren beschrijft is de geschilbeslechtingdelta van Van Velthoven & Ter Voert. Dit is bruikbaar om het achterliggende keuzeproses in beeld te brengen, de individuele beslissing die leiden tot een keuze in het proces staan hierin weergegeven. Elke partij heeft verschillende keuzes op verschillende momenten, zoals wel of niet in beroep gaan, advies of hulp zoeken, een overeenkomst bereiken of geen actie ondernemen. De keuzes worden volgens Van

⁴³Aries van Meeteren, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum 2006) 14.

⁴⁴Trivellato, *The Familiarity of Strangers*, 157.

⁴⁵Van Meeteren, *Op hoop van akkoord*, 16.

⁴⁶Ibid.

Velthoven en Ter Voert maakt op grond van een kosten-batenanalyse. Deze is afhankelijk van het probleem, de proceskosten, bereikbaarheid van rechtshulp, persoonlijkheid, emoties en het netwerk van de persoon. Een partij weet niet altijd van te voren wat de optimale keuze is en kan hier soms pas halverwege achter komen. Gezamenlijk maken deze modellen het verloop en de achterliggende strategieën inzichtelijk.⁴⁷

Van Velthoven en Ter Voert stellen dat wanneer iemand sociaal en economisch actiever deelneemt aan de gemeenschap de kans groter is dat er een conflict kan ontstaan. In een hecht sociaal netwerk waarin men gericht is op coöperatie kan een conflict anders worden beleefd en de oplossing meer gericht zijn op bemiddeling. De partijen hebben de keuze uit verschillende alternatieven en kiezen degene die voor hen de meest gunstige kosten-batenanalyse oplevert. Een partij maakt een rationele keuze op basis van zijn mogelijkheden en met welke beslissing welk resultaat wordt behaald. Men kiest dan het pad waarbij het saldo van de kosten en baten het gunstigst is. Wanneer er een nieuw keuzemoment zich aandient maakt de persoon in kwestie weer de afweging welke richting nu het gunstigst voor hem uit zal pakken. Hierbij moet wel rekening gehouden worden met dat de persoon die deze gang maakt niet altijd volledig geïnformeerd hoeft te zijn, hij of zij zoekt bijvoorbeeld geen professionele hulp, en kan daardoor niet altijd de juiste beslissing maken.⁴⁸

Volgens de rationele-keuzetheorie onderneemt iemand alleen actie als hij of zij verwacht daar iets mee te kunnen bereiken, of dit materieel of immaterieel is doet er hierbij niet toe zolang het voor de betrokken partijen maar waarde vertegenwoordigt. De verwachten baten zijn afhankelijk van het probleem, naarmate er een financieel hoger belang speelt of anderszins ernstiger is zijn de mogelijke baten hoger. Wanneer iemand zijn economische positie er niet op verbeterd zal deze persoon niet snel geneigd zijn een rechtszaak te beginnen. Bij gelijke verwachtingen van baten en kosten is het risico van iemand met een lager inkomen hoger, mensen met een lager inkomen zullen terughoudender zijn om geld te investeren in een onzekere toekomst. Daarnaast moeten vaak eerst kosten worden gemaakt voordat men de baten krijgt, men moet dus over voldoende liquide middelen beschikken om een zaak aanhangig te maken. Personen die meer ervaring hebben met rechtszaken zullen voordeligere kosten en baten kunnen hebben, omdat hij of zij minder juridisch advies nodig heeft. Uit de studie komt naar voren dat kleine geschillen vaker zelf worden opgelost en naarmate het financieel belang groter wordt, of de problemen complexer, hier een deskundige te hulp wordt gevraagd.⁴⁹

⁴⁷ Ibidem, 17.

⁴⁸ Van Velthoven & Ter Voert, *Geschillenbeslechtingdelta 2003. Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers* (Boom 2004) 46, 56-57.

⁴⁹ Van Velthoven, *Geschillenbeslechtingdelta*, 59-61, 168.

In de studie van Van Meeteren is terug te zien dat vooral de sociale middenklasse gebruik maakte van rechtbanken, de lagere klasse is veel minder zichtbaar. Dit is vanuit financieel oogpunt te verklaren, omdat men geld nodig had om een proces te kunnen beginnen. Kooplieden en winkeliers maakten vaak gebruik van Vrederechters om geld van debiteuren te krijgen door bijvoorbeeld een betalingsregeling. Een goede naam was daarnaast van belang voor ambachtslieden, winkeliers en koopmannen. Zij waren daarom bereid ver te gaan om de goede naam te verdedigen. Vaak was het van belang de geschillen niet te hoog op te laten lopen gezien zij nog wel met deze personen verder door het leven moesten, zij maakten immers deel uit van dezelfde gemeenschap.⁵⁰

De gang naar de rechtbank voor kooplieden was in de vroegmoderne periode alles behalve de gewoonste zaak van de wereld. Gelderblom vond in notariële aktes, in een periode van dertig jaar, slechts vijf zaken waarin Portugese handelaren in hoger beroep gingen in Nederland. De hogere rechtbanken in Nederland waren volgens Gelderblom niet geschikt om alledaagse handelsconflicten te behandelen. Kooplieden kozen er eerder voor een oplossing te vinden die de relaties zo min mogelijk schond en hoge kosten en lange processen te voorkomen. Wanneer een formele rechtszaak onontkoombaar was kozen zij vaak voor een snelle procesgang. Hierdoor kwamen zij niet snel terecht bij een van de hogere rechtbanken zoals het Hof van Holland of de Hoge Raad. De partijen konden wel te allen tijde van een procedure nog overgaan tot schikking met de andere partij. Dit kon op initiatief van een van de partijen gebeuren of door invloed van een derde partij die hier op aanstuurde. Het besparen van kosten en een sneller resultaat worden genoemd als redenen hiertoe.⁵¹

Conflicten konden formeel of informeel worden opgelost afhankelijk van de relatie tussen de partijen. Een partij koos een bepaalde strategie om daarmee te bereiken wat hij of zij wenste. Met deze keuze hangt het gebruik van formele of informele instituties nauw samen. Sefardim hadden toegang tot beiden en daarom zal het belang van zowel formele als informele instituties worden toegelicht om erachter te komen wat de reden was om voor een formele institutie zoals de Hoge Raad te kiezen.

Instituties: formeel en informeel.

Volgens Douglas North vormen instituties de basis van economische verandering, wanneer deze zich ontwikkelen bepaalt het ook in welke richting de verandering op gaat: groei, stagnatie of krimp. Instituties moeten samenwerking op grote schaal mogelijk maken. Wanneer handel plaats vindt in een groter gebied dan het eigen netwerk neemt de kans op conflicten toe. Wanneer het

⁵⁰ Van Meeteren, *Op hoop van akoord*, 345.

⁵¹ Gelderblom, *The Resolution of commercial conflicts*, 43; Van Velthoven, *Geschillenbeslechtingdelta*, 117-119, 168.

gebied groeit, zal het hechte sociale netwerk onder druk komen te staan en grotendeels verdwijnen. De conflictresolutie in deze hechte netwerken wordt vervangen door instituties die door de staat georganiseerd en gefinancierd worden. Bij gebrek aan een staat waren het vaak religieuze gedragsregels die ten grondslag lagen aan de relatie tussen de partijen, daarnaast werden verwanten gebruikt om belangen overzee te behartigen. Bij schaalvergroting werd de noodzaak tot effectieve, onpersoonlijke contracthandhaving steeds groter doordat er steeds meer onpersoonlijke contacten in de handel ten grondslag lagen aan transacties. Persoonlijke en sociale vormen van controle bleven belangrijk, maar waren op den duur niet toereikend genoeg als institutie om de vraag naar verandering op te vangen.⁵²

Het proces om deze veranderingen op te vangen en partijen aan hun afspraken te kunnen houden duurde lang. Hoewel een aantal rechtbanken geschillen in handelszaken behandelden was de ontwikkeling van mechanismes door kooplieden zelf volgens North interessanter. Dit lijkt zijn oorsprong te hebben in handelsgildes en broederschappen, wanneer een lid hiervan de regels niet volgden riskeerde hij uitsluiting. De volgende stap was de ontwikkeling van het handelsrecht. Een beter ontwikkeld accountsysteem en notariële archieven zorgden ervoor dat men zich op feiten, en contracten kon beroepen bij conflicten. Het handhaven van contracten door de staat en door informele organisaties mengden zich steeds meer en is volgens North van groot belang op de ontwikkeling van instituties. Amsterdam in het bijzonder zorgde ervoor dat de innovaties en instituties gecombineerd werden tot de voorloper van de moderne efficiënte markten die de groei van handel mogelijk maakten. De ontwikkeling van instituties zorgde er ook voor dat de staat meer bescherming en eigendomsrecht mogelijk maakten, traditionele handelsnetwerken hadden meer moeite met dit te handhaven mede door de hoge kosten die dit met zich meebracht.⁵³

Agenten waren in de vroegmoderne periode van groot belang in de overzeese handel, zonder hen zou handel drijven een stuk lastiger en langzamer gaan. Een agent was efficiënt om aan te stellen, zo kon een koopman het risico en de tijd die een reis in beslag nam vermijden. Zonder instituties was het onwaarschijnlijk dat dergelijke relaties zouden ontstaan, omdat een agent zich niet aan de afspraken hield en bijvoorbeeld goederen verduisterde. Een koopman zou zich hier op voorbereiden en daardoor agenten niet zijn belangen laten behartigen, hierdoor kwamen samenwerking en de daarbij horende efficiëntie niet tot uiting. Instituties waren dus ook volgens Avner Greif een belangrijk hulpmiddel in de groei van handel over lange afstanden in de middeleeuwen en vroegmoderne periode.⁵⁴

⁵² Douglas C. North, 'Institutions', *Journal of Economic Perspectives* 5 (1991) 97-112, aldaar 98-100.

⁵³ North, 'Institutions', 106-109.

⁵⁴ Avner Greif, 'Contract Enforceability and Economic Institutions in Early Trade: The Maghribi traders', *The American Economic Review* (1993) 525-548, aldaar 526.

Greif heeft op basis van twee groepen in de vroegmoderne periode onderzoek gedaan, de groepen waren de Maghribi, Joodse kooplieden in de elfde eeuw in het moslim gedeelte van de Middellandse Zee en Genoësen, de inwoners van de Italiaans havenstad Genua. Voor beide groepen stond handel centraal. Hier onderzoekt hij welke instituties het mogelijk maakten om handel te drijven. Bij de Maghribi was een relatie met een agent die de zaken van een koopman in een ander handelscentrum kon behartigen meer regel dan uitzondering. Deze relaties waren gebaseerd op vertrouwen en het aantal zaken waarin iemand zich niet aan de afspraken hield waren schaars. Bij de Maghribi werden weinig overeenkomsten contractueel vastgelegd. Zij baseerden de relatie op eerlijkheid van waaruit vertrouwen opbouwden wat weer resulteerde in een eerlijke reputatie, dit laatste was van groot belang voor het opzetten van een relatie tussen agent en koopman. Hierachter schuilde een systeem van collectieve straffen wanneer iemand zich niet aan de regels hield, deze straffen konden er voor zorgen dat een koopman geen zaken meer kon doen doordat iedereen hem buitensloot. Het netwerk van de Maghribi was gebaseerd op collectieve straffen en vormde een coalitie, wat volgens Greif een groep kooplieden was die alleen agenten inhuurden die onderdeel uitmaakten van dit netwerk. Deze coalitie kan gezien worden als een institutie, omdat dit de relaties bepaalt tussen kooplieden en agenten.⁵⁵

Het grote verschil tussen de beide groepen zit volgens Greif in wat hij noemt 'culturele overtuigingen'. De kenmerken van collectieve culturele overtuigingen (de Maghribi) waren investeringen in informatie, segregatie, horizontale economische interactie en verdeling van de welvaart. Binnen de gemeenschap werd economische en sociale interactie beperkt tot een kleine groep en maakten men gebruik van sociale en economische straffen. Zij kenden elkaar waarschijnlijk niet allemaal even goed, maar zij deelden een gemeenschappelijke religie, taal en afkomst, waardoor het makkelijke na te gaan was of iemand een Maghribi was. De Genoësen maakten gebruik van een individualistisch model. De bronnen voor Genua lijken te wijzen op een gebrek en zelfs een beschermende informatiedeling waar het ieder voor zich was. Genoësen mechanismes bestonden uit weinig communicatie, een verticale sociale structuur, economische en sociale integratie en hulp voor de relatief armste. De individuele cultuur leidde tot een sociale organisatie gebaseerd op rechten en politiek waarin relaties tussen agenten uit verschillende gemeenschappen werden opgezet wanneer deze efficiënt en winstgevend bleken te zijn. Collectieve netwerken drijven een wig tussen efficiënte en winstgevende relaties met agenten, dit leidde tot een gesegregeerde gemeenschap waarin

⁵⁵ Greif, 'Maghrabi traders', 528-536; Avner Greif, 'Cultural beliefs and the organization of society in a historical and theoretical reflection on collectivism and individualist societies', *Journal of Political Economy*, 102-5 (1994) 912-950, aldaar 917.

efficiënte economische relaties niet ontstaan. Een voordeel van collectieve groepen was volgens Greif dat zij samenwerking konden realiseren in een omgeving waar dit individuen niet zou lukken.⁵⁶

De Genoesen zetten als eerste formele organisaties op. Zij ontwikkelden een uitgebreid wettelijk systeem voor het handhaven van contracten om de handdrukken te vervangen. De gewoontes in het contractrecht werden gecodificeerd en rechtbanken opgericht. Ondanks het bestaan van Joodse rechtbanken op gemeenschapsniveau kozen de Maghribi ervoor om conflicten informeel te beslechten. Handhaving van regels werd bij de Maghribi gedaan op basis van informele middelen, bij de Genoesen werd dit geformaliseerd door middel van instituties, zoals een rechtbank, die de personen oplegden wat zij wel en niet mochten doen en welke rechten zij genoten. Verder stapten zij over op vrachtbrieven om de problemen met verloren lading tussen hen en schippers op te lossen en richtten familiefirma's op. Verschillende handelaren combineerden kapitaal en vormden een organisatie met een lange levensverwachting en kleinere kans op faillissement, de Maghribi zetten nooit een vergelijkbaar systeem op.⁵⁷

Institutionele veranderingen veroorzaakt door politieke en sociale gebeurtenissen hadden een grote invloed op de toename van de handel gedurende de elfde tot en met de veertiende eeuw. De instituties waren een product van sociale en politieke processen. Greif stelt dat de koopliedengilde het begin was van een institutie dat kooplieden kon organiseren en hen kon laten meewerken aan beslissingen van bijvoorbeeld een boycot. Handel overzee tijdens de Commerciële Revolutie werd mogelijk gemaakt door agenten die ervoor zorgde dat de tijd en kosten van reizen afnamen. Zonder instituties was het onwaarschijnlijk dat kooplieden agenten zouden inhuren. Greif schrijft in het artikel *Lessons from the Commercial Revolution* dat de sociale controle van het netwerk werd vervangen door een Merchant Law systeem waarin de rechtbank de rol van het sociale netwerk overnam. Het reputatie systeem wordt ondersteund door de rechtbank dat gebruikt kon worden om een reputatie in stand te houden of te verdedigen.⁵⁸

Muldrew beschrijft in *Credit and the courts* dat de rechtbank door vele lagen van de bevolking werd gebruikt in Engeland, en men zich daar ook gelijk voor de rechtbank voelden. De rechtbank was hier een middel om conflicten op te lossen. Gelijkheid voor de rechtbank lijkt sociale verschillen naar de achtergrond te verdrijven. De rechtbank was hier nodig om vertrouwen en stabiliteit te bieden in de handel. In Engeland was er veel sprake van informele kredietverlening

⁵⁶ Greif, 'Cultural Beliefs', 924, 931, 942.

⁵⁷ Ibidem, 937-939, 941.

⁵⁸ Avner Greif, 'Institutions and International Trade: Lessons from the Commercial Revolution', *The American Economic Review* 82.2 (1992) 128-132

waarbij het vertrouwen in de rechtbank nodig was om het vertrouwen tussen de personen te waarborgen. Sociale controle en vertrouwen werd dus vervangen door een institutie.⁵⁹

Dit onderzoek zal zich richten op de Sefardische gemeenschap in Nederland die procederen voor de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. Zij kunnen hier procederen doordat zij gedaagd worden door een andere partij of zij nemen zelf de stap naar de rechtbank. Een stap die in de vroegmoderne periode niet snel genomen werd doordat procedures lang konden duren en hoge kosten met zich meebrachten. Daarnaast waren er alternatieven beschikbaar voor deze formele vorm van conflictbeslechting. Zo konden zaken door middel van bemiddeling opgelost worden en hierbij kon de hulp van bemiddelaars uit de nabije omgeving ingeschakeld worden. Een methode die klaarblijkelijk niet werkten voor de zaken die in de onderzoeksperiode voor de Hoge Raad terecht kwamen. Doordat de Sefardische gemeenschap een heterogene groep was die niet alleen binnen het eigen netwerk van familie en geloofsgenoten actief was konden er conflicten ontstaan. De traditionele opvatting over Sefardim is dat zij een hecht netwerk vormen op basis van etniciteit, familie en religie waar informele conflictbeslechting wordt gebruikt bij het oplossen van conflicten. Voorstanders van deze theorie zijn Jonathan Israel en David Swetschinski. Vertrouwen in de handelspartners was voor de handel van groot belang en kon leiden tot snelle informele conflictbeslechting, vertrouwen kon gerealiseerd worden door middel van religie, sociale netwerken of formele instituties. Volgens Francesca Trivellato gaat vertrouwen niet noodzakelijk samen met familie, religie of etniciteit wat wel vaak wordt aangenomen. Jessica Roitman toont in haar onderzoek net als Trivellato aan dat vertrouwen niet noodzakelijk op basis van de voorgaande drie factoren hoeft te ontstaan. Dit onderzoek zal door middel van bronnen van de Hoge Raad een positie in nemen tussen de opvattingen van Israel en Swetschinski en Roitman en Trivellato. De vraag die in dit onderzoek centraal staat is: Waarom maakt de Sefardische gemeenschap gebruik van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland in de periode 1675-1725?

De vraag zal beantwoord worden aan de hand van zaken die aanhangig gemaakt zijn bij de Hoge Raad gedurende deze jaren. Vertrouwen is van groot belang in deze periode, maar staat niet op zichzelf. De uitkomsten van het onderzoek zullen gepositioneerd moeten worden in een speelveld van identiteit, netwerken, conflictbeslechting en instituties. De identiteit is van belang omdat die mogelijk de reden tot waarom de conflicten in de eerste plaats ontstaan kan verklaren. Netwerken zijn op verschillende manieren te bekijken en zullen in dit onderzoek nauw samenhangen met de ontwikkeling van formele instituties. De opkomst van formele instituties heeft namelijk een grote invloed op conflictbeslechting binnen netwerken, de keuze om van een formele institutie gebruik te

⁵⁹ Craig Muldrew, 'Credit and the courts: debt litigation in a seventeenth-century urban community', *Economic History Review*, 43.1 (1993) 23-38, aldaar 36.

maken hangt weer samen met de onderlinge banden van de betrokken partijen. Wanneer deze veranderen of verschillen zal mogelijk ook de keuze voor conflictbeslechting veranderen. Daarnaast zal er inzicht gegeven worden in de kosten van de processen en gekeken worden of deze invloed zullen hebben op het keuzeproces om naar de Hoge Raad te stappen. Aan de hand van de bronnen en literatuur kunnen er een aantal hypothesen opgesteld worden. De eerste is dat Sefardische Joden een hybride identiteit aannamen in conflictbeslechting, zo waren zij een Sefardische Jood tegenover andere Sefardim en een koopman tegenover koopmannen. Een tweede is dat Sefardim een goede kennis van het juridisch systeem hadden of toegang tot deze kennis en maakten bewuste keuzes om een procedure te starten of in beroep te gaan.

Dit onderzoek zal eerst verder gaan met de methode die is gebruikt en welke bronnen daarvoor zijn geselecteerd wat wordt vervolgd met een hoofdstuk over hoe een procedure voor de Hoge Raad verliep. Het tweede hoofdstuk vormt een overzicht van al de zaken die in de onderzoeksperiode zijn gevonden, deze zijn ingedeeld op categorie. Daarna volgt een diepere analyse van de bronnen, waarin aan de hand van de historiografie gekeken zal worden of en hoe identiteit, netwerken, conflictbeslechting en instituties hierin tot uiting kwamen en of deze van invloed waren op de keuze van de partijen om de stap naar de rechtbank te nemen. Dit zal aan de hand van drie hoofdstukken vorm krijgen, een hoofdstuk over assurantie, oorlog gerelateerde handelsconflicten en de zaak David Ararij contra Sara Pereira. Als laatste volgt het hoofdstuk over de proceskosten met aansluitend de conclusie met daarin de beantwoording van de hoofdvraag.

Methode en bronnenkritiek

De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland is in de onderzochte periode het hoogste rechtsorgaan in de Republiek. De Hoge Raad is het topje van de juridische ijsberg en zal, zeker in vergelijking met schepenbanken veel minder zaken behandelen. Toch wist de Sefardische gemeenschap haar weg naar deze rechtbank, gevestigd te 's-Gravenhage, te vinden. De Hoge Raad was, zeker wanneer men in beroep ging bij het Hof van Holland, het eindstation van een juridisch conflict. Het was hierna niet meer mogelijk om de zaak door een andere rechtbank te laten beoordelen. Het was wel mogelijk om zaken direct bij de Hoge Raad aanhangig te maken. Het is daardoor interessant om te zien wat voor zaken er voor dit gerecht komen en waarom men tot aan de Hoge Raad doorprocedeert of begint. De onderzochte periode is uitgekozen, omdat in de periode van 50 jaar (1675-1725) de Sefardische gemeenschap een roerige periode kent. Van haar economische hoogtepunt aan het begin van de periode raakten zij gedurende deze periode, na de Spaanse Successieoorlog (1713), steeds meer in verval. Zij verloren haar stevige en unieke economische positie en de glorie-dagen van de zeventiende eeuw waren voorbij.

Het archief van de Hoge Raad is rijk aan informatie, de keuze voor de *resoluties tot de sententies* is gebaseerd op het feit dat deze sententies de uitkomst van een vonnis bevatten en dit suggereert meer informatie te verlenen over de redenen achter het conflict dan bijvoorbeeld een rekest wat een verzoek tot dagvaarding inhoudt. Daarnaast zijn dit conflicten waar ook daadwerkelijk een uitspraak over is gedaan in tegenstelling tot de rekesten waarvan waarschijnlijk een deel nooit tot een oordeel van de rechtbank kwam. De resoluties zijn een beknopt verslag van de beraadslaging, deze bronnen geven de totstandkoming van het vonnis en wat de aard van de zaak is. In de achttiende eeuw zijn deze verslagen veel uitgebreider dan aan het begin van de onderzochte periode en bevatten zij ook de motieven van de raadsheren om tot een bepaald oordeel te komen. Dit document bevat de voordracht van een raadsheer over de zaak, de kosten van het rapport (deze kosten gingen naar de raadsheren), de namen van de partijen en de raadsheren hierbij aanwezig met hun oordeel over de zaak die werd behandeld. Het kon ook voorkomen dat een raadsheer meer informatie nodig had en een tussenvonnis gaf. Daarnaast is er gebruik gemaakt van de *Geëxenteerde sententies in Civiele- (en tot 1727 ook Criminele-) zaken* een sententie hieruit geeft een uitgebreid verslag van het conflict met de uitspraak van de Hoge Raad. De voorgeschiedenis van het geding wordt nauwkeurig beschreven. Bij beroepszaken ging men zelfs terug tot waar de partijen in eerste aanleg hadden geprocedeerd. Het proces wordt daarna op verhalende wijze beschreven, met als eerst de versie van de eiser, dan die van de verweerder en de inhoud van de conclusies. Men schetst het verloop van het proces voor de Hoge Raad en sluit af met het vonnis; inhoudelijk zijn dit de meest informatieve bronnen. Het vormt echter geen getrouwe afspiegeling van de gerechtelijke

activiteiten van de Hoge Raad, veel processen bereikten het eindstadium niet en niet van elke uitspraak werd een geëxenteerde sententie opgesteld.⁶⁰ Voor de berekening van de kosten is het *Register van tauxatiën van proceskosten* gebruikt. Hierin staat, zoals de naam al doet vermoeden, de taxatie van de proceskosten van een groot deel van de zaken die voor de Hoge Raad verschenen.

Deze drie bronnen zijn van belang voor dit onderzoek om te achterhalen wat de redenen zijn voor de Sefardim om gebruik te maken van de Hoge Raad, met welke conflicten zij voor de Raad verschijnen en wat zij er mee willen bereiken. Deze bronnen zullen in een context van identiteit, instituties, conflictbeslechting en netwerken geplaatst worden. De resoluties tot de sententies worden gebruikt om inzicht te krijgen in wat voor zaken de Sefardim aanhangig maken voor de Hoge Raad. Hier zijn de Sefardim die onderling of tegen een Niet Sefardim procederen genoteerd. In de onderzochte periode is de naam van aanklager en de gedaagde genoteerd, een korte beschrijving van de zaak en is deze ingedeeld in een categorie die in hoofdstuk twee zal worden toegelicht. Er is voor gekozen om de namen die in de bronnen voorkomen te behouden, deze worden gebruikt in dit onderzoek en niet de namen zoals deze eigenlijk geschreven dienen te worden.⁶¹ Uiteindelijk zijn hier drie categorieën van gekozen die nader onderzocht worden in deze scriptie om te achterhalen waarom men de Hoge Raad voor bepaalde conflicten gebruikten. De geëxenteerde sententies zijn de bronnen met de meeste informatie, deze zullen dus vooral gebruikt worden om de waarom vraag te beantwoord in combinatie met de resoluties. De bronnen met betrekking tot de kosten zullen meer inzicht tonen in de hoge kosten die altijd verbonden worden aan procederen in deze periode en of dit de keuze beïnvloed om gebruik te maken van de rechtbank. Hiervan is de naam van de persoon die de kosten moest betalen genoteerd en degene die deze kosten wilde verhalen, daarnaast is het bedrag door de Hoge Raad getaxeerd genoteerd. Doordat het Nationaal Archief het archief van de Hoge Raad heeft gedigitaliseerd is alles via de website terug te vinden. De pagina's van de bronnen zijn echter in de meeste gevallen niet genummerd, in de voetnoten wordt er een scan vermeld zodat de bron via de website gemakkelijk terug te vinden is.

⁶⁰ M.-Ch. Le Bailly en Chr.M.O. Verhas, *Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (1582-1795)* (Hilversum 2006) 83, 84; Christel M.O. Verhas, *De beginjaren van de -Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland* (Den Haag 1997) 168-177.

⁶¹ Zo komt bijvoorbeeld in hoofdstuk vier Moses Antunes in de bronnen voor als Moses Anthunes.

1. De Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland.

Om erachter te komen waarom de Sefardische gemeenschap procedeerde bij de Hoge Raad is het van belang allereerst uit te leggen wat de taken van deze Raad waren en welke mogelijkheden gebruikers van de rechtbank hadden. Dit hoofdstuk bevat een korte omschrijving van de taken en functies van de Hoge Raad in Holland, Zeeland en West-Friesland met daaropvolgend een uitleg van zaken in eerste aanleg en in hoger beroep.

1.1 De Hoge Raad.

De inwoners van de gewesten Holland en Zeeland procedeerden van oudsher meer dan de andere gewesten. De Hollanders maakten veelvuldig gebruik van de Grote Raad te Mechelen, om vonnissen van het Hof van Holland aan te vechten. De Hoge Raad⁶², zoals deze bestond in de periode van dit onderzoek, had haar oorsprong in het jaar 1582. De Hoge Raad had haar oprichting te danken aan het feit dat de mogelijkheid tot beroep op uitspraken van het Hof van Holland sinds de Opstand zeer beperkt was gebleken. Dit kon voorheen bij de Grote Raad te Mechelen in de Zuidelijke Nederlanden, maar het door oorlog geteisterde gebied bemoeilijkte dit proces ten zeerste. De Hoge Raad zetelt tot de dag van vandaag in Den Haag, tot het einde van de Republiek bleef de Hoge Raad het hoogste rechtscollege in Holland en Zeeland.⁶³

De rechterlijke organisatie was ingedeeld in: de lage jurisdicties, de hoge jurisdicties en baljuwvierscharen, het Hof van Holland en de Hoge Raad. De lagere gerechtshoven mochten alleen civiele zaken en lichte delicten in behandeling nemen. De hoge jurisdicties waren bevoegd hals misdrijven te berechten en kapitale straffen op te leggen, zoals lijfstraffen of de doodstraf. Bezitsvorderingen waren van oudsher aan de hoogste rechter voorbehouden. Hoewel het Hof van Holland ondergeschikt was aan de Hoge Raad fungeerden beiden instellingen in de praktijk vaak naast elkaar. Beiden waren gevestigd aan het Binnenhof in Den Haag en deelden zij soms elkaars personeel. Dit leidden vaak tot eindeloze conflicten tussen partijen die ieder bij de andere rechtbank haar zaak voorbrachten. De Staten van Holland maakte hier in 1660 een einde aan door te stellen dat zij niet met elkaars zaak mochten bemoeien.⁶⁴

De inwoners van de gewesten Holland en Zeeland konden tegen een uitspraak van een lage jurisdictie in beroep bij het Hof van Holland. Men kon beroep aantekenen tegen uitspraak van laatstgenoemde rechtbank bij de Hoge Raad. Beroep tegen vonnissen van het Hof van Holland was in

⁶² Hiermee bedoelende de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. De hoop op een college voor de gezamenlijke Noordelijke Nederlanders was groot, maar alleen Zeeland erkende in eerste instantie de Hoge Raad. G.Chr. Kok, *In dienst van het recht. Uit de geschiedenis van het Gerechtshof 's-Gravenhage en de daaraan voorafgegane hoven (1428-heden)* (Hilversum 2005) 41.

⁶³ Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 9-11; Kok, *In dienst van het recht*, 40, zie ook Kok voor meer over de ontstaansgeschiedenis van de Hoge Raad.

⁶⁴ Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 13-14.

sommigen gevallen niet mogelijk. Zo verbood de instructie van de Hoge Raad appel of reformatie tegen willige condemnaties.⁶⁵

1.2. Eerste en laatste aanleg en hoger beroep.

De Hoge Raad was niet alleen bevoegd tot zaken die in hoger beroep werden aangevochten, er werden ook zaken in eerste aanleg behandeld. Deze zaken hadden vaak betrekking op de zeevaart (dit raakte na het oprichten van eigen kamers in steden steeds meer in onbruik), daarnaast was het voor vreemde kooplieden en personeel van de Hoge Raad mogelijk om hier in eerste aanleg te procederen. Daarnaast konden er ook bezitsvorderingen worden ingesteld.⁶⁶

De voornaamste taak van de Hoge Raad was het berechten van burgergeschillen in het hoogste gerechtshof. Om in hoger beroep te gaan voor een zaak hadden partijen de keuze tussen drie voorzieningen (het was in principe niet mogelijk om in beroep te gaan in strafzaken).⁶⁷

1. Wanneer de partij die de sententie aanvocht belang had bij de opschorting van de uitvoering hiervan kon deze zaak het beste in appel worden behandeld. De appellant had tien dagen de tijd om in beroep te gaan en moest binnen zes weken het geding aanhangig maken. Om misbruik van de schorsende werking tegen te gaan moest de appellant een som ter griffie betalen die hij zou kwijtraken wanneer het beroep ongegrond werd bevonden (een boete van fol appel).
2. Men kon een proces van reformatie instellen, hier kreeg de reformant een jaar de tijd om het mandement (bevelschrift om te dagvaarden) bij de rechtbank aanhangig te maken. Met dit rechtsmiddel kon de reformant echter de uitvoering van het vonnis niet uitstellen, de sententie was uitvoerbaar onder cautie (borgstelling)⁶⁸. Wanneer een proces in reformatie ongegrond werd verklaard, moest de aanlegger van het proces een kleinere som betalen dan bij *fol appel*.
3. Wanneer een partij ontevreden was over een arbitraire uitspraak heet het middel waar deze partij zijn gelijk mee kon halen reductie. Een arbitraire uitspraak houdt in dat de partijen zich schikken naar de uitspraak van de scheidsrechter, aantekenen van hoger beroep in een dergelijke zaak is niet vanzelfsprekend. De verzoeken van reductie vertonen overeenkomsten met de rekesten om mandement van appel of reformatie maar heten in dit geval rekest om mandement van reliëf.⁶⁹

⁶⁵ Ibidem, 14.

⁶⁶ Ibidem, 66, 71.

⁶⁷ Ibidem, 19, 20.

⁶⁸ Gedaagde moest al wel de bedrag betalen bij een derde partij, maar kan deze nog terug krijgen wanneer zaak in hoger beroep wordt gewonnen.

⁶⁹ Ibidem, 19, 20.

Sententies van de Hoge Raad konden niet meer aan hoger beroep worden onderworpen. Personen die zich desondanks niet in de uitspraak konden vinden hadden de mogelijkheid om een verzoek ter revisie in te dienen. Hierbij werd het college van raadsheren aangevuld met zeven rechtsgeleerden die niet bij de zaak betrokken waren geweest. De uitvoering van het vonnis kon echter niet worden opgeschort, tenzij dat onherstelbare schade zou veroorzaken. Tegen een sententie in revisie kon niets meer worden ingebracht.⁷⁰

Het toestaan van de rechterlijke middelen van herstel en gunsten behoorde exclusief tot de bevoegdheid van de Hoge Raad. Hier vallen onder andere brieven van beneficie van inventaris, brieven van cessie en brieven van atterminatie, deze komen wel voor in de rekesten aan de Hoge Raad, maar niet bij de sententies en dictums en zullen verder voor dit onderzoek buiten beschouwing gelaten worden. De Hoge Raad had ook een rol wanneer partijen zelf tot overeenstemming over de oplossing van hun probleem kwamen. De overeenkomst legde zij vast in een authentieke of notariële akte en richtten zich vervolgens tot een rechter die hen 'veroordeelde' tot naleving van het akkoord. De rechters werden uitsluitend gevraagd te onderzoeken of het akkoord werkelijk vrijwillig was ontstaan tussen de partijen en of aan de uiterlijk vorm van de akte niets ontbrak.⁷¹

*1.3. Procesgang in eerste aanleg*⁷²

In de vroegmoderne periode was het gebruikelijk wanneer er tussen twee partijen een geschil ontstond zij dit eerst probeerden onderling op te lossen alvorens naar de rechter te stappen, procederen werd als een laatste redmiddel gezien. Bij nalatigheid van een betaling wende de schuldeiser zich eerst tot de debiteur waarbij hij deze maande tot betaling, wanneer dit niet gebeurde werden pas gerechtelijke stappen ondernomen. Partijen waren al voor dat een rechtszaak begon al op de hoogte van elkaars standpunten. Een rekest kon worden ingediend wanneer partijen onverzoenbaar bleken te zijn.⁷³

Via een dergelijk rekest om mandement kon een verzoek ingediend worden om de tegenpartij te dagvaarden. In het rekest of verzoekschrift moest de eiser verantwoorden waarom hij de andere partij voor het gerecht wilde dagen. In deze verzoekschriften stelde de suppliant eerst zichzelf voor waarnaar hij te kennen gaf met welke rechten of aanspraken hij of zij wilde procederen. Daarna werden de omstandigheden van de zaak omschreven en aangevuld met de redenen waarop

⁷⁰ Ibidem, 20.

⁷¹ Ibidem, 21, 22.

⁷² Voor een uitgebreide behandeling van procesgang met een voorbeeld zie: Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad* en voor het Hof van Holland:M.-Ch. Le Bailly. *Procesgids Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland* (Hilversum 2008).

⁷³ Richard L. Kagan, *Lawsuits and Litigants in Castile, 1500-1700* (North Carolina 1981) XVII; Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 23; Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad*, 77-78.

men het verzoek baseerde. Hierna volgde het eigenlijk verzoek van de eiser, waarin werd aangegeven wat hij gedaan wilde hebben door de tegenpartij. Een voorstel hiervoor was mogelijk, maar niet verplicht. Doorgaans verzette de wederpartij zich tegen het bevel waarna de dagvaarding ingezet kon worden. Alle rekestten die bij de Hoge Raad binnen kwamen werden door de raadsheren bekeken waarna zij beslisten of een machtiging ook daadwerkelijk overging tot dagvaarding van de wederpartij. Hierna kon de rechtszaak beginnen, helaas zijn er in het archief van de Hoge Raad geen mandementen bewaard gebleven.⁷⁴

De eerstvolgende proceshandeling was het op de rol plaatsen van de zaak door de procureur. Dit zorgde er voor dat de zaak voor de Hoge Raad behandeld kon worden. De eis werd via een schriftelijke conclusie ingediend, deze werd, net als het rekest, door een advocaat opgesteld. De eis was van groot belang aangezien een veroordeling alleen plaats vond op basis van het geëiste. In deze conclusie werd ook de eis van kosten vastgelegd, de partijen eisten dat de andere partij de kosten van het proces zou betalen. De procureur van de tegenpartij nam hierna dag van beraad (waar hij twee weken de tijd voor had) om zijn antwoord voor te bereiden, mits anders bepaald was.⁷⁵

Het antwoord van de gedaagde stelde vaak dat de eiser geen recht had op wat hij vorderde en dat de eis zou worden afgewezen. De eis kon niet ontvankelijk worden verklaard, waarbij de verweerder nog wel verder moest procederen. Wanneer de eis ontvankelijk was kon deze nog ongegrond worden verklaard, waarbij zij zelf ontslag van rechtsvervolging zouden krijgen. De verweerder eindigde het verweer eveneens met het eisen van de kosten. Wanneer de partijen eenmaal een vaste positie in het proces hadden ingenomen en die aan elkaar bekend hadden gemaakt voor de rechter (*de litiscontestatie*) was de zaak voldongen en beslisten de commissarissen wat er verder moest gebeuren. Wanneer de Hoge Raad zich hierdoor voldoende geïnformeerd voelde kon zij gelijk een vonnis uitspreken. In de meeste gevallen wilden zij nog meer informatie en bepaalde een *appointement dispositief* de verdere gang van zaken. Wanneer het dossier volledig was beraden de Hoge Raad zich op basis van deze stukken.⁷⁶

Het bewijs voor de zaken werd aangeleverd in een periode die bekend stond als de *enquête*. De president van de Hoge Raad wees daarbij een raadsheer aan die als commissaris zou dienen en de enquête zou voeren. Het was aan de commissarissen om het bewijs overzichtelijk aan te voeren, nadat de advocaten al het bewijsmateriaal hadden aangeleverd. Het bewijs bestond voornamelijk uit het ondervragen van getuigen, verzamelen van documenten, de eed en het onderzoek ter plaatse.

⁷⁴ Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 24- 28; Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad*, 78-83.

⁷⁵ Ibidem, 32, 34; Ibidem, 84-87.

⁷⁶ Ibidem, 38, 39-46; Ibidem, 87-95.

Wanneer de partijen niets meer hadden toe te voegen aan het proces kon deze door de Hoge Raad worden beoordeeld.⁷⁷

Het wijzen van een vonnis ging niet vanzelf, hiervoor moesten de partijen de Hoge Raad verzoeken om tot de beoordeling van de zaak over te gaan, de president gaf hierop een van de raadsheren de opdracht hierover te rapporteren. De raadsheer die het proces tijdens de enquête onder zich had mocht dit niet doen. Over de voorbereiding van de raadsheer is weinig bekend, om het geding aan de mede raadsleden toe te lichten maakte hij een beknopt overzicht van het proces waarbij hij de andere raadsleden wees op de belangrijkste punten. De rapporteur gaf als eerste zijn opinie en suggereerde hierbij, op basis van zijn onderzoek, een mogelijke uitspraak. De overige raadsheren gaven hun visie hier op, die aansloot of een afwijkende mening bevatte. De president gaf als laatste zijn mening, een beslissing werd genomen op basis van meerderheid van stemmen. Een resolutie hoefde niet in een definitieve uitspraak te resulteren, het was mogelijk dat de zaak volgens de raadsheer nog niet beoordeeld kon worden. Onenigheid tussen de raadsheren kon een meerderheid in de weg staan. Hierbij werd meestal een commissaris aangewezen die de partijen tot een akkoord probeerden te bewegen of de belangrijkste knelpunten afzonderlijk op te lossen.⁷⁸

1.4. Procesgang in hoger beroep.

‘Nadat een rechter zich in eerste aanleg over een zaak heeft uitgesproken, wordt aan de partij die over het vonnis ontevreden is een tweede kans gegeven om in hoger beroep haar gelijk te halen. Het hoger beroep is een voorziening tegen een uitspraak van een lagere rechtbank bij een hogere rechtbank ten einde deze uitspraak te vernietigen of te hervormen’.⁷⁹

Wie in hoger beroep ging hoopte dus de uitspraak te doen vernietigen of het vonnis te hervormen. Het vonnis was tenslotte ten onrechte in zijn nadeel beslecht en deze persoon wilde de uitkomst van het vonnis niet aanvaarden. Er waren twee vormen van hoger beroep mogelijk. Bij *appel* was het van belang dat de verliezende partij zo snel mogelijk aan de rechtbank liet weten zich hier niet bij neer te leggen. Snelheid was van belang om zo de tenuitvoerlegging op te schorten. Wie meer tijd nodig dacht te hebben kon in beroep gaan door middel van *reformatie*. Dit gaf hem een jaar de tijd om zijn beroep te vervolgen, de reformatie had geen schorsende werking. Na appel kreeg de appellant 6 weken de tijd om het beroep te vervolgen, hier werd streng op toe gezien om te vermijden dat dit werkt gebruikt om veroordeling te ontlopen.⁸⁰

Om iemand voor de Hoge Raad te dagvaarden moest een rekest om mandement worden opgesteld. Hierin omschreef de suppliant na zichzelf te hebben voorgesteld, het verhaal van de zaak

⁷⁷ Ibidem, 46-47; Ibidem, 91-97.

⁷⁸ Ibidem, 48-49; Ibidem, 97-99.

⁷⁹ Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad*, 137.

⁸⁰ Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 56; Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad*, 102-103.

met een kort overzicht van de voorgaande procedures en het vonnis waartegen hij of zij in hoger beroep wilde gaan. De inhoud van de sententie en wanneer deze was uitgesproken moest ook vermeld worden ten slotte volgde het verzoek om mandement. Men kon ook over een deel van de uitspraak in hoger beroep gaan.⁸¹

Bij een zaak in hoger beroep vormde het vonnis *a quo* de rechtstreekse aanleiding van het proces. De appellant beoogde doorgaans de vernietiging of hervorming van de uitspraak die al eerder was gedaan. Voor het geval de Hoge Raad dit meteen zou doen werd er een alternatieve oplossing gesuggereerd die meer in lijn lag met de wensen van de appellant. De verliezende partij kon niet in meer veroordeeld worden tot hetgeen de appellant zou eisen net als in eerste aanleg. De andere partij wilde vaak juist het vonnis bekrachtigd zien en stelde in zijn antwoord dat de appellant niet ontvankelijk moest worden verklaard. De geïntimeerde stelde dat de appellant door het vonnis niet bezwaard was en dat deze veroordeeld moest worden in de kosten van het proces. Het kon ook voorkomen dat beide partijen in hoger beroep gingen tegen het vonnis, beide partijen mochten dan haar ongenoegen uiten.⁸²

De Raad beraadde zich meestal niet meer over de oorspronkelijke eis, maar over het toewijzen van het beroep. Op basis van het gevoerde proces werd bepaald of de appellant zich terecht of onterecht tegen de uitspraak verzette. Het was mogelijk voor de betrokken partijen om nieuw bewijs aan te leveren in hoger beroep. Het *appointement dispositief*⁸³ van de Hoge Raad bevatte daardoor de voorgaande stukken en een uitnodiging tot het indienen van nieuwe stukken, zodat alles bestudeert zou kunnen worden. Indien een van de partijen achteraf nog iets wilde toevoegen kon dit alleen door middel van een *requeste civile*⁸⁴. Wanneer beide partijen de proceszak (hierin zaten alle relevante stukken om de argumenten van partijen te ondersteunen) indienden bij de Hoge Raad verzochten de partijen om recht. Ook bij beroep kreeg een van de raadsheren van de president de proceszakken om de zaak te bestuderen en aan de gehele raad te rapporteren⁸⁵

Na de uitspraak moest de sententie ook nog ten uitvoer gelegd worden, tot tien jaar na de uitspraak waren de vonnissen van de Hoge Raad uitvoerbaar. Na afloop van deze termijn of bij overlijden van de veroordeelde moest een *mandement om executie te zien decerner* aangevraagd worden. De tenuitvoerlegging bestond uit een *liquidatie* en *executie*, de eerste hield de executie van een arrest in, de vergoeding en vordering van schade en rente. Een commissaris van de Hoge Raad stelde het te betalen bedrag vast, daarmee rekening houdend met wat tijdens het proces werd geëist. Bij executie moest een deurwaarder de procureur van de veroordeelde sommeren en

⁸¹ Ibidem, 57, 58; Ibidem, 103-106.

⁸² Ibidem, 62, 63; Ibidem, 108-111.

⁸³ Rechterlijke beslissing omtrent de verdere instructie van een proces

⁸⁴ Verzoekschrift dat ingediend word hangende een geding

⁸⁵ Ibidem, 69-72; Ibidem, 113-115.

wanneer hij het vonnis moest voldoen. Bleef deze in gebreken dan konden zijn goederen op een executie worden verkocht om zo aan de som te voldoen. Wanneer in de veroordeling geen geldsom werd gespecificeerd, maar bijvoorbeeld het leveren van een hoeveelheid ging de executie gepaard met *gijzeling* van de veroordeelde. Deze stond dan met zijn lichaam borg men kon ook verzoeken om een onvervulde opdracht om te zetten in geld.⁸⁶

⁸⁶ Verhas, *De beginjaren van de Hoge Raad*, 115-117.

2. Sefardische zaken voor de Hoge Raad

Om te weten te komen waarom de Sefardim bij de Hoge Raad procederen in eerste aanleg of in hoger beroep is het allereerst van belang om te weten waar zij over procederen. Dit hoofdstuk zal aan de hand van de onderzochte bronnen een inkijk geven in de zaken die ter proces komen in de periode van 1675 tot 1725. Als eerste is hier het *Chronologisch register op de sententies en dictums* geraadpleegd dat in het Nationaal Archief te Den Haag ligt. Hierin staat een vermelding van de personen die voor het gerecht verschenen met hun naam. Op basis van deze lijsten is onderzocht of er voldoende materiaal, met betrekking tot de Sefardische gemeenschap, bij de Hoge Raad aanwezig was. Dit register is verder gebruikt als middel om de zaken in anderen archieven terug te vinden, wat niet in alle gevallen mogelijk was. Desalniettemin bevat dit onderzoek een totaal van 195 zaken waar Sefardim bij betrokken waren.

De zaken werden voornamelijk teruggevonden in de *resoluties tot de sententies* en de *geëxenteerde sententies*. De resoluties tot de sententies geven volgens Chr.M.O. Verhas en M.C. le Bailly een beknopt verslag van de beraadslaging, zij onthullen wel of een vordering werd af- of toegewezen, maar niet over de inhoud of strekking van deze eis. Daarnaast bevatten deze bronnen niet de motivatie van de raadsheren waarmee zij tot een beslissing zijn gekomen.⁸⁷ Op deze veronderstelling wil ik graag wat toelichten. Het is waar dat niet elke sententie duidelijk een eis bevat, maar in een groot deel wordt er wel vermelding gemaakt van de kwestie en ook de eis van de gedaagde, geformuleerd door de rapporteur, komt hier in voor. Voor juridisch onderzoek zijn deze bronnen wellicht niet geschikt en leveren zij te weinig informatie, vanuit een sociaaleconomisch historisch perspectief leveren deze bronnen wel degelijk veel informatie op. Daarnaast lijkt de periode van het onderzoek van Verhas en Bailly, namelijk de zestiende eeuw, en dit onderzoek van groot belang op de hoeveelheid informatie die de sententies bevatten. In de zestiende eeuw lijken de bronnen slechts informatie te leveren met betrekking tot de uitkomst van het vonnis. Dit is terug te zien in de zeventiende-eeuwse bronnen van dit onderzoek. Echter, aan het einde van de zeventiende eeuw verandert dit langzaam naar een meer uitgebreid verslag en in de achttiende eeuw zijn er 'beknopte' verslagen van drie pagina's met daarop een introductie van de zaak en de beoordelingen van de raadsheren.

De geëxenteerde sententies geven zoals Verhas en Bailly dat ook beschrijven een zeer uitgebreid verslag van de zaak met haar voorgeschiedenis en de uiteindelijke uitspraak. Deze bronnen bevatten informatie over de rechtszaak van de eis tot aan het vonnis van de Hoge Raad. Voor de vraag waar er over wordt geprocedeerd zijn deze van minder groot belang, maar zij zullen later in dit onderzoek nog terug komen.

⁸⁷ Ibidem, 170.

2.1. Categorieën.

Om enigszins wat orde te scheppen in de bijna 200 zaken die dit onderzoek bevat is er een indeling gemaakt in categorieën. Te weten; Assurantie, Nalatenschap, Betalingsconflicten, Handelsconflicten, Oorlog gerelateerde conflicten, Gijzeling en Overig. Wat elke categorie inhoudt (al spreken sommige titels voor zich) zal hieronder beschreven worden.

Assurantie, in deze categorie vallen alle zaken die voor de Hoge Raad verschenen met betrekking tot verzekeringskwesties. Dit had vaak te maken met scheepsladingen en de uitkeringen van premies wanneer een reis bijvoorbeeld noodlottig eindigde. Een aantal van deze zaken had alvorens zij bij de Hoge Raad terecht kwamen als een langer traject doorlopen. Zo zijn er zaken die begonnen bij de Kamer van Assurantiën in Amsterdam, waarna zij naar de Schepenrechtbank gingen en via het Hof van Holland bij de Hoge Raad terecht kwamen.

Nalatenschap, deze categorie bevat zaken die te maken hadden met erf kwesties. Bij het overlijden van een persoon bleef er vaak een erfenis achter die onder de nabestaanden verdeeld moest worden. Wanneer dit om veel geld ging kon dit tot kwesties leiden tussen de nabestaanden, een grote erfenis is overigens geen definitie voor kwesties, een kleinere erfenis kan eveneens tot conflicten leiden. Het vorderen uit de boedel van de overleden persoon valt ook onder deze categorie.

Betalingsconflict, deze categorie klinkt als een vrij ruim begrip, aangezien zaken waarbij een nalatenschap of een verzekering betaald diende te worden eveneens als een betalingsconflict gezien kan worden. Er is echter voor gekozen om deze in een aparte categorie te plaatsen, net als handelsconflicten, deze categorie bevat hierdoor voornamelijk conflicten tot betaling die hierbuiten vallen. Het gaat in deze categorie vaak om betalingen van contracten, wisselbrieven of schuldbekentenissen.

Handelsconflicten, dit zijn rechtszaken die direct terug te leiden zijn tot een geschil dat te maken heeft met handel. Bijvoorbeeld bij het in gebreken blijven van het leveren van een lading van bijvoorbeeld zout of koffie, een beschadigde lading of wanneer de betaling niet naar tevredenheid van een van beide partijen geschied.

Oorlog gerelateerde conflicten, dit zijn conflicten die voort komen vanuit situaties die, zoals de titel al zegt, voortkomen uit oorlogen. In dit onderzoek zijn er na de Spaanse Successieoorlog een aantal zaken te vinden die betrekking hebben tot betalingen en meedelen in winsten voor diensten geleverd tijdens deze oorlog. In dit onderzoek ging het vaak om de bevoorrading van troepen van de coalitie gelegerd in de Nederlanden. Het kon daarbij gaan om bevoorrading van garnizoenen of het leveren van stenen voor ovens waarmee het brood voor het leger werd gebakken.

Gijzeling, dit mandement is als een aparte categorie aangeduid, dit komt doordat dit mandement gedurende de jaren van het onderzoek vaak voorkwam. Deze zaken zouden in veel gevallen ook bij een van de andere categorieën ingedeeld kunnen worden aangezien zij daar uit voortkomen. Het mandement van gijzeling (arrest), was de beslaglegging op goederen of personen met betaling van de schuld tot gevolg. Arrest werd verleend wanneer de debiteur was gevlucht, men vermoedde dat deze zou vluchten of wanneer de schuldenaar verarmd was, door bijvoorbeeld eerdere executies in zijn nadeel. Zolang de persoon of het goed niet door een privilege beschermd werd kon men er beslag op laten leggen, wat vooral in het voordeel van de koophandel was. Het arrest had vaak betrekking op een nalatenschap waarbij het werd gebruikt om de verdeling op te schorten tot een schuld was voldaan.⁸⁸

Als laatste is er nog de categorie Overig, als eerst dient nog te worden vermeld dat er een zaak niet bruikbaar bleek. De namen van de betrokkenen werden vermeld, maar verder was er geen informatie op de sententie beschikbaar. De categorie overig bestaat uit conflicten waarvan er niet meer dan drie aanwezig waren bijvoorbeeld zaken over alimentatie, huizen of in verband met religie. In onderstaande tabel is weergegeven hoeveel zaken er per categorie zijn gevonden.

Tabel I: Aantal zaken Hoge Raad 1675-1725 met betrekking tot Sefardische gemeenschap.

Categorie	Aantal zaken
Assurantie	10
Nalatenschap	40
Betalingsconflict	48
Handelsconflict	18
Oorlog gerelateerd conflicten	14
Gijzeling	48
Overig	16
Onbruikbaar	1
Totaal	195

Bron: Nationaal Archief. Hoge Raad Holland en Zeeland (3.03.02), Resoluties tot de sententies, 656-668.

In bovenstaande tabel is te zien dat de categorieën gijzeling, betalingsconflict en nalatenschap de grootste groepen vormen. De andere categorieën hebben ieder een ongeveer even groot aandeel. Nu bekend is in wat voor zaken de groep procedeert is de volgende belangrijke stap uit te zoeken in hoeverre zij onderling procederen of tegen personen van buiten de eigen gemeenschap.

⁸⁸ Ibidem, 124-125.

2.2. Wie procedeert tegen wie

Allereerst zijn de zaken geïnclassificeerd, deze classificatie is geïnspireerd door het systeem dat Jessica Roitman in haar proefschrift gebruikt. De zaken kunnen als volgt worden geïnclassificeerd Sefardim contra Sefardim (S/S), niet Sefardim contra Sefardim (NS/S) en Sefardim contra niet Sefardim (S/NS).⁸⁹ Van de in totaal 195 zaken zijn er 104 tussen Sefardim (S/S), de andere twee categorieën hebben 46 en 45 zaken.

Het aantal keren dat zij voor het gerecht tegen iemand buiten de eigen gemeenschap procederen is nagenoeg gelijk met het aantal keren dat zij voor het gerecht worden gedaagd door niet Sefardim. Dit is op zichzelf al opvallend, conflicten tussen personen over handel en betalingen ontstaan alleen als er sprake is van een partij die zich in gebreken voelt en de weg naar de rechtbank inslaat om dit op te lossen. Deze cijfers kunnen er op wijzen dat de Sefardische gemeenschap relatief veel handelscontacten buiten hun, zoals de traditionele literatuur dat omschrijft hechte gemeenschap van Joodse handelaren, afsloot. Het kan er natuurlijk ook op wijzen dat relaties tussen Sefardim en niet Sefardim vaker in een conflict voor de rechtbank eindigden dan conflicten tussen Sefardim. Dit is lastig te bepalen aangezien harde cijfers over de interactie tussen verschillende netwerken ontbreken. Waar het in ieder geval op wijst sluit meer aan bij de gedachten van Roitman en Trivellato, dat de homogeniteit van de groep minder groot is dan vaak wordt aangenomen.

Wat eveneens opvalt, is dat de Hoge Raad, een Nederlands en Christelijke institutie, een goed middel lijkt om doelen te bereiken voor conflicten tussen Sefardim. Zelfs de Parnassim van de Joodse gemeenschap maken gebruik van de Hoge Raad.⁹⁰ Dat de gemeenschap vaker personen van buiten de gemeenschap dagen of worden gedaagd lijkt meer voor de hand liggend wanneer men de gemeenschap als een hechte eenheid beschouwd. Dat deze aantallen nagenoeg gelijk zijn suggereert dat de Hoge Raad voor deze gemeenschap een bruikbaar middel lijkt om haar doelen te bereiken. Hier moet echter wel de nuance geplaatst worden dat in theorie personen voor de rechtbank gelijk waren en de rechtbank voor Sefardische kooplieden hetzelfde te bieden had als voor Christelijke kooplieden en er verder geen juridische institutie binnen de eigen gemeenschap was, er was dus, althans op juridische basis, weinig andere keuze. De Parnassim hadden wel bepaalde bevoegdheden zij was de vertegenwoordiger van de gemeenschap en zag onder andere toe op de verkoop van ritueel geslacht vlees en de begraafplaats, zij namen ook de armenzorg van de gemeenschap op zich. Zij bemoeiden zich met conflicten tussen makelaars met en zonder licentie en religieuze zaken. Joden moesten geschillen die optraden eerst proberen op te lossen met

⁸⁹ Roitman, *Us and them*, 22.

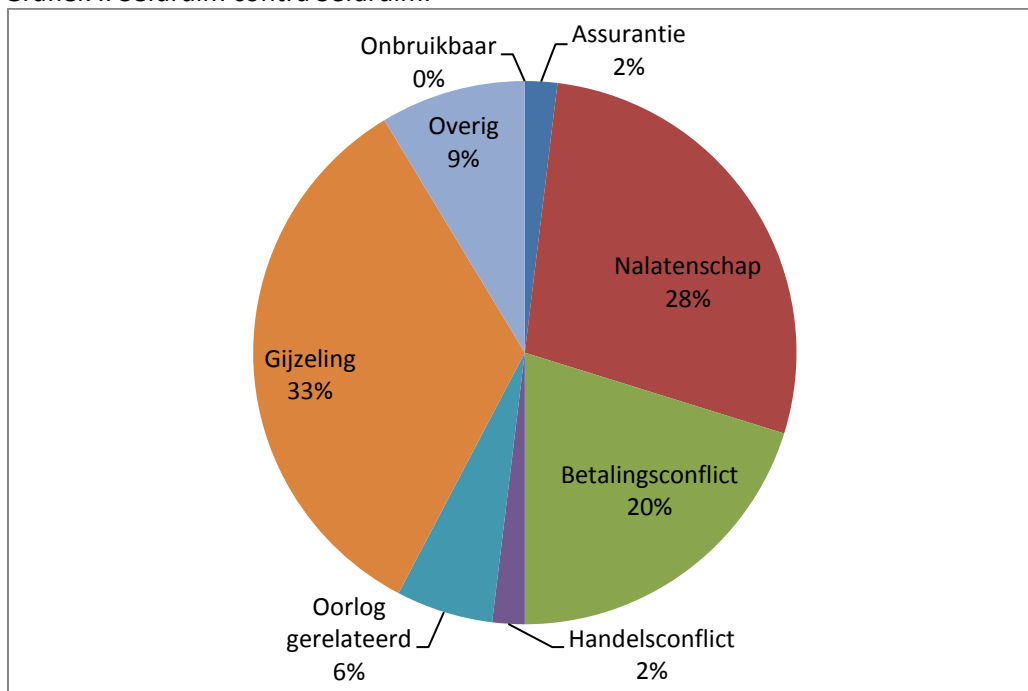
⁹⁰ Nationaal Archief (NA). Hoge Raad van Holland en Zeeland (Hoge Raad), 3.03.03. Resoluties tot de sententies 1582-1779 Inv.nr. 656 scan 198; NA. Sententies, inv.nr. 667 scan 96; NA. Sententies, inv.nr. 668 scan 3.

bemiddeling en de zaak voorleggen aan eerbare scheidsrechters die door de partijen benoemd mochten worden.

Als deze bemiddelaars niet slaagden was het de partijen toegestaan om recht te halen waar zij dat wilden en het meest geschikt vonden. Wel stuurden zij er soms op aan om een zaak niet voor het gerecht te laten komen maar met bemiddeling op te lossen, zoals Swetschinski laat zien met de zaak Abraham Abendana de Britto en Salomon Levi Ximenes die voor David de Castro optreed. Zij werden gevraagd om tot een oplossing te komen over een nalatenschap en kregen hier zes weken de tijd voor. Wanneer dit niet tot een oplossing leidde konden zij de zaak weer aanhangig maken voor de rechtbank. Swetschinski denkt dat dit vaker voorkwam hoewel iedereen vrij stond een zaak voor de rechtbank te brengen, naar zijn weten is hier nooit iemand voor geëxcommuniceerd.⁹¹ Trivellato liet in haar studie ook al zien dat Joodse kooplieden gebruik maakten van Christelijke rechterlijke instituties in Italië. Daarnaast was ook niet iedereen die in dit onderzoek aangeduid wordt als Sefardisch Joods, hieronder zaten ook Nieuwe Christenen die wellicht de stap naar de rechtbank kleiner zouden vinden.

Het gebruik van de Hoge Raad door de Sefardische gemeenschap geeft op zichzelf al genoeg redenen tot speculeren over het gebruik hiervan en om dit gebruik nader te bekijken. Om dit te laten zien volgt eerst een specificatie in welke categorieën Sefardim en niet Sefardim procederen tegen elkaar en onderling.

Grafiek I: Sefardim contra Sefardim.

Bron: Nationaal Archief. Hoge Raad Holland en Zeeland (3.03.02), Resoluties tot de sententies, 656-668.

⁹¹ Swetschinski, *Reluctant Cosmopolitans*, 226-227.

Sefardim komen met elkaar het meest in conflict door middel van gijzeling, dit is niet verwonderlijk aangezien de categorieën betalingsconflict en nalatenschap daarna het grootst zijn, veel gijzelingen komen voort uit eerdere sententies waarin de eiser voldaan wilt worden. De categorie nalatenschap is hierna het grootst. Dit is niet heel opmerkelijk in de zin dat wanneer er een erfenis te verdelen valt er waarschijnlijk verschillende partijen zijn die een stukje van de taart willen of zich tekort gedaan voelen, het komt ook voor dat een partij nog een vordering heeft van de overleden persoon en dit op zijn of haar boedel doet. Het binnen de familie houden van vermogen was daarnaast van groot belang voor handelsondernemingen in de Sefardische gemeenschap.

Dit blijkt uit de zaak van Rebecca Naar in 1656 waarbij een grote erfenis voor een langdurig conflict zorgde. Twee van de machtigste Portugese handelaren destijds waren Lopo Ramires en Manuel Dias Henriques, beide waren voogden van Rebecca Naar en hadden een groot deel van de nalatenschap onder hun zorg. Toen zij op 15 jarige leeftijd wilde trouwen zou haar vermogen over gaan naar haar man, helaas voor Lopo en Manuel was hij geen familielid van een van beiden, het kapitaal zou zo verloren gaan voor de onderneming. Deze zaak zorgde voor veel commotie in de gemeenschap met zelfs excommunicatie tot gevolg voor Lopo en Manuel, zoals Hagoort het beschrijft, zich als een vis in het water voelden om bij elke stap naar de gerechten in Amsterdam en het Hof van Holland te stappen om het proces te frustreren. Zij waren het gevoel onderdeel te zijn van de gemeenschap verloren en plaatsten zich erbuiten.⁹² Uit de zaak van Rebecca Naar blijkt al dat de gang naar de rechtbank niet onbekend was om belangen te verdedigen met betrekking tot nalatenschap. Uit deze zaak blijkt dat wanneer arbitrage niet werkten Sefardim niet schuw waren voor een gang naar de rechtbank en de Parnassim en eigen gemeenschap buiten spel te zetten.

Conflicten over betaling komen na de gijzelingen en nalatenschap het vaakst voor bij de Hoge Raad. Hier geldt, net als bij de nalatenschappen, dat zij het idee hebben bij de Hoge Raad een vordering of een conflict op te kunnen lossen. Blijkbaar heeft dit dan de voorkeur boven inmenging van de Parnassim of bemiddelaars binnen de eigen gemeenschap. Het kan ook zijn dat deze bemiddelingen niet leiden tot het gewenste resultaat voor beide partijen en een rechtszaak uitkomst kan bieden.

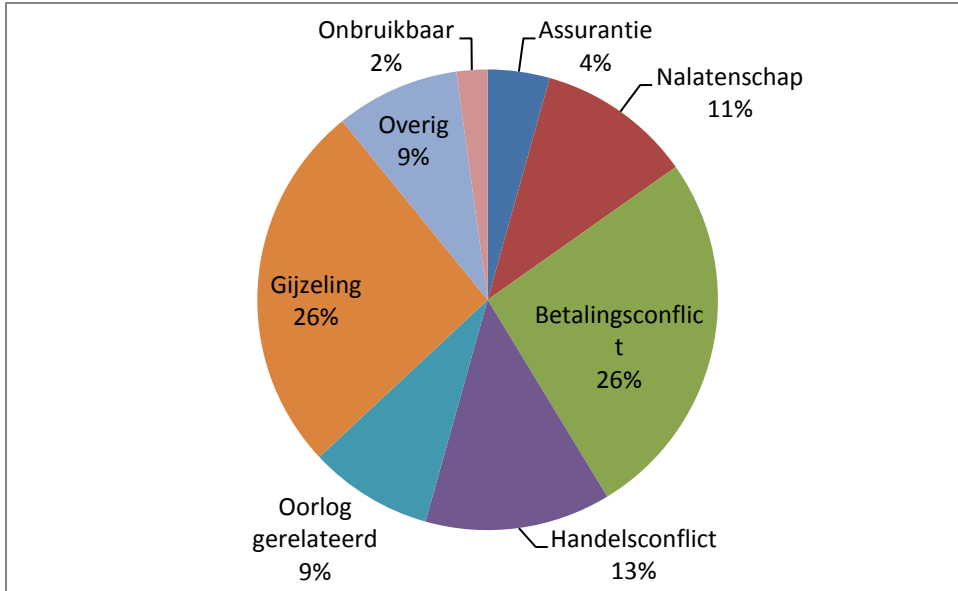
⁹² Odette Vlessing, 'The Excommunication of Baruch Spinoza', in *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-200)* Jonathan I. Israel en Reinier Salverda, eds. (Leiden 2002) 141-173, aldaar 157, 158; Lydia Hagoort, 'Persons of a restless Disposition: Conflict between the Jewish Merchants Lopo Ramires and Manel Dias Henriques and the Parnassim of the Portuguese Nation about the inheritance of Rebecca Naar', *Studia Rosenthaliana* 32 (1998) 99-110.

Grafiek II: Sefarim – niet Sefardim.

Bron: Nationaal Archief. Hoge Raad Holland en Zeeland (3.03.02), Resoluties tot de sententies, 656-668.

Grafiek III. Niet Sefardim – Sefardim.

Bron: Nationaal Archief. Hoge Raad Holland en Zeeland (3.03.02), Resoluties tot de sententies, 656-668.

Bovenstaande diagrammen laten zien dat de meeste conflicten tussen Sefardim en niet Sefardim ontstaan rondom betalingsconflicten, bijvoorbeeld door het niet nakomen van een wisselbrief. Dit wordt gevolgd door handelsconflicten en daarna een bijna even groot aandeel voor assurantie en oorlog gerelateerde handelsconflicten. Assurantie zal komen doordat Sefardim actief waren in het verzekeren van scheepsladingen en bij het niet uitbetalen van premies er een conflict

kon ontstaan voor de rechtbank tussen de verzekerde en verzekeraar. Oorlog gerelateerde conflicten komen voornamelijk voor na de Spaanse Successieoorlog, waarbij S met niet Joden samenwerkten bij de provisie van het leger. Hier procederen verschillende personen met elkaar met betrekking tot betalingen of uitkeren van winsten. Beide categorieën zullen verder in dit onderzoek nog nader onderzocht worden.

Opvallend is ook het relatief hoge aandeel van handelsconflicten tussen S/NS, zeker in vergelijking met drie procent die het uitmaakt van de S/S zaken. Dit is ook terug te zien in de categorieën assurance, betaling en oorlog gerelateerd. Nalatenschap is daarentegen relatief gezien lager en voor de categorieën overig en gijzeling is het verschil verwaarloosbaar. Dat de categorie nalatenschap relatief kleiner is valt te verklaren doordat de Sefardische gemeenschap niet met Christenen trouwden, interreligieuze huwelijken waren bij wet verboden. De gemeenschap was in het opzicht van huwelijken en daarmee het behouden van kapitaal binnen de familie erg hecht, huwelijken tussen neven en nichten waren voor Joden een normale zaak terwijl dit voor Christenen verboden was. Uit de zaken voor de Hoge Raad komt het wel voor dat een bekeerde Jood met een Christen mag trouwen.⁹³ Dat er toch zaken voorkomen tussen Sefardim en niet Sefardim met betrekking tot nalatenschap valt te verklaren uit het feit dat vorderingen van schulden op boedels gedaan werden en deze in die categorie zijn ingedeeld.

Wat, zoals eerder opgemerkt, wel opvalt zijn de conflicten die voortkomen uit samenwerkingen tussen Sefardim en niet Sefardim. Hierbij is er sprake van verschillende etnische, religieuze en familienetwerken die met elkaar in contact komen. Wanneer er uitgegaan wordt van de traditionele opvatting over diaspora's zou dit voor de Joodse gemeenschap in onder andere Amsterdam niet snel voor moeten komen. Zij zouden tenslotte eerder kiezen om een familielid in vertrouwen te nemen dan een buitenstaander. Wanneer de gedachten van Roitman en Trivellato over deze netwerken in ogenschouw worden genomen valt er een stuk meer te verklaren. Zo schrijft Roitman dat sporadische samenwerking tussen kooplieden meer de norm lijkt dan een uitzondering. Samenwerking met niet Joden was van belang aangezien kooplieden hiermee hun risico's spreiden en niet teveel op een paar verwanten bouwen voor samenwerking, maar ook graag gebruik maakten van losse banden met veel handelaren.⁹⁴ Doordat de netwerken veel minder op basis van religie, etniciteit of familie met elkaar overeenkomsten aangingen, maar op basis van wederzijds vertrouwen met reputatie als controleermiddel, zou je dit terug moeten zien in de hoeveelheden conflicten tussen de partijen. Wanneer er veel van deze overeenkomsten gesloten werden was de kans dat een conflict ontstond en voor een rechtbank terecht kwam hoger dan wanneer men alleen overeenkomsten sloot binnen de eigen gemeenschap. Nu wil ik niet beweren dat deze uitkomsten

⁹³ NA. Sententies, inv.nr. 658 scan 123.

⁹⁴ Roitman, *Us and them*, 162.

bewijzen dat er veel meer overeenkomsten tussen Sefardim en niet Sefardim werden gesloten, want dit kan ook komen doordat conflicten tussen Sefardim veel minder snel bij een rechtbank terecht kwamen, dat de bereidheid van niet Sefardim om naar de rechtbank te stappen groter was of omdat Sefardim eerder een niet Sefardim voor de rechtbank dagen. Deze gegevens wijzen hier wel naar en mogelijk is er meer sprake van interculturele handel en cooperatie dan in de traditionele literatuur wordt aangenomen.

3. Assurantie.

In de resoluties tot de sententies zijn in totaal negen zaken gevonden die betrekking hebben op assurantie. Van deze negen zaken is er van acht een geëxenteerde sententie beschikbaar. Naast dat dit veel informatie over de procesgang van begin tot eind verschaft is assurantie een interessante categorie aangezien hier personen uit verschillende groepen met elkaar in contact komen. De Sefardim hielden zich veel bezig met het verzekeren van schepen en scheepsladingen. De kans dat men hier in conflict kwam met personen binnen en buiten de Sefardische gemeenschap was aannemelijk. Het merendeel van de zaken (7) die bij de Hoge Raad terecht kwamen zijn begonnen bij de Kamer van Assurantie en Averij te Amsterdam (KvA), de andere twee zaken zijn eerst bij het Hof van Holland aanhangig gemaakt. Alle zaken die bij de KvA vandaan kwamen waren appel zaken waarbij de aanklager het oneens was met de uitspraak van de rechter. Om te achterhalen waarom Sefardim gebruik maakten van de Hoge Raad kan er al het een en ander vastgesteld worden. Informele conflictbeslechting, als dit is gedaan, heeft niet gewerkt en de hulp van een derde partij is ingeroepen. Een institutie van de Nederlandse staat moest de oplossing bieden voor de geschillen. Het merendeel van de zaken heeft een lang juridisch traject doorlopen, van de Kamer van Assurantie en Averij naar de Schepenrechtbank, beide te Amsterdam, het Hof van Holland en uiteindelijk bij de Hoge Raad en de zaken zijn in beroep gedaan.

3.1. Risico's en de Kamer van Assurantie en Averij.

Alvorens dieper in te gaan op de zaken zal de KvA, waar de meesten zaken haar oorsprong vonden, worden behandeld. Handel over lange afstanden was, zoals eerder gezegd, niet zonder gevaar. Schepen waren van hout, navigatie was niet goed ontwikkeld, piraten, storm, fraude, zandbanken en diefstal waren risico's waar een koopman mee te maken had en die de handel gevaarlijk maakten. Verzekeringen afsluiten was een van de opties waar kooplieden en scheepseigenaren gebruik van konden maken om de risico's die zij namen te verkleinen. Andere opties waren om alles zelf te financieren of onder konvooi naar de gewenste locatie te varen. In de Republiek werd veel gebruik gemaakt van partenrederij, waarbij een persoon de eigenaar over een deel (een part) van het schip was en hiermee zijn risico kon spreiden. Een combinatie van deze opties was ook mogelijk.⁹⁵

In 1585 werd in Amsterdam de Kamer van Assurantie en Averij opgericht, zij vervulde een belangrijke rol bij het afhandelen van geschillen en conflicten die tussen kooplieden waren ontstaan. Zij was een gespecialiseerde rechtbank en het was een pressiemiddel dat ervoor zorgde dat partijen

⁹⁵ Sabine Go, *Marine Insurance in the Netherlands 1600-1870. A comparative institutional approach* (Amsterdam 2009) 23-24.

aan hun verplichtingen zouden voldoen. De commissarissen waren vaak kooplieden die zelf actief waren in het verzekeren of verwanten hadden die zich hier mee bezig hielden. Zij werden wel op basis van expertise, kennis en beoordelingsvermogen gekozen. De kamer had ook invloed op de ontwikkeling van de regelgeving door met voorstellen te komen die werden overgenomen. Al met al lijkt deze institutie een grote invloed te hebben gehad op de ontwikkeling van het verzekeringswezen in Amsterdam. Wanneer conflictbeslechting op niets uit liep konden kooplieden hier terecht, zo ook Sefardim.⁹⁶

De zaken uit dit onderzoek die voor de Hoge Raad terecht kwamen hadden betrekking op het weigeren van het uitkeren van een verzekeringspremie. De oorzaak dat deze aangevraagd werd was vrij uiteenlopend, van een beschadigde lading glas of olie en een lading tarwe, wijn en rozijnen, de kaping van het schip, averij grosse, de verzekering van een lading diamanten en een schip dat verongelukte op een zandbank nabij de Bahamas. Van de totaal negen zaken zijn er twee tussen Sefardim, twee NS/S en vijf S/NS.

3.2. Sefardim en assurantie voor de Hoge Raad.

In de literatuur komen twee negatieve aspecten van procederen altijd naar voren, namelijk lange juridische procedures en de kosten.⁹⁷ Bij de assurantiezaken is dit niet anders, de zaken die bij de Hoge Raad via lagere rechtbanken terecht kwamen namen flink wat tijd in beslag. Met uitzondering van een mandement van arrest was de kortste zaak zeven jaar en de langste 23 jaar. In de tabel hieronder is gespecificeerd hoeveel procesjaren de zaken uit dit onderzoek kenden. Er is verder in af te lezen wie de betrokkenen waren en hoe lang het duurde voor de zaak aanhangig werd gemaakt.

Tabel II: Assurantiezaken met Sefardim voor Hoge Raad 1675-1725.

Jaar	Eiser	Verweerder	Procesjaren	Jaren tot aanhangig	Totaal
1675	Daniel Pinto	Jacques Thierry	7	6	13
1685	Abraham del Soto	Joost de Smet	7	5	12
1693	David Nunes de Mercado	Antnij Warijn c.s.	12	3	15

⁹⁶ Go, *Marine Insurance*, 273-274; Ook Gelderblom erkent het belang van deze rechtbank: Gelderblom, *The Resolution of Commercial conflicts*, 34.

⁹⁷ Van Meeteren, *Op hoop van akkoord*, 331; Greif, 'Maghribi Traders', 529; Gelderblom, *The Resolution of Commercial Conflicts*, 44.

1694	Jeronimo Nunes da Costa	Jeronimo d'Olivera	12	0,5	12,5
1700	Gerrit Roeten en comp	David Nunes Mercado	14	2	16
1703	Daniel en Joseph de la Penja	Octavia Barbou & Nicolaes van Hulten	23	0,5	23,5
1713	Samuel de Simon Pallache	Louis Victor (executeurs van zijn testament)	13	Niet bekend	Niet bekend
1717	Isabella Dias weduwe Lopes Dias	Gerard van der Poel	23	1,5	24,5
		Gemiddeld⁹⁸	14	3	17

Bron: Nationaal Archief. Hoge Raad Holland en Zeeland. Resoluties tot de sententies, inv.nr. 656-668.

Aan de hand van de hier gevonden gegevens duurde het gemiddeld bijna veertien jaar om een zaak van de KvA tot aan de Hoge Raad tot een einde te laten komen. Door de beperkte hoeveelheid bronnen is het lastig te zeggen of dit beeld representatief is, maar het sluit wel aan op de literatuur die spreekt van langslpende procedures. Gelderblom vond in notariële archieven met betrekking tot Portugese Joden in Amsterdam voorbeelden van zaken die van vanaf de rechtbanken werden voorgelegd aan arbiters. Het doel hiervan was om het proces te versnellen wat in een voorbeeld dat hij geeft gebeurde, de partijen kwamen binnen een maand tot een overeenkomst.⁹⁹

Gezien het feit dat kooplieden niet gelijk naar een rechter stapten, maar eerst conflicten zelf via bemiddeling probeerden op te lossen is gekeken naar de periode die er tussen de gebeurtenis of het tekenen van het contract zat en wanneer de zaak aanhangig werd gemaakt voor de KvA; dit verschilden tussen vijf maanden en zes jaar. Go melden al in haar studie dat er soms jaren konden verstrijken alvorens de zaak aanhangig gemaakt werd bij de KvA.¹⁰⁰ Dit is in sommige gevallen terug te vinden in de bronnen waar er jaren tussen het incident en de zaak zit. In deze periode zou eveneens de informele conflictbeslechting moeten zitten. De bronnen spreken helaas niet in detail over deze periode, het is dus onduidelijk of deze jaren de bemiddeling tussen de partijen vormen of de voorbereiding op het proces. De grote verschillen tussen de jaren zijn wel opvallend, wellicht komt dit doordat de ene zaak minder complex is dan de ander (al is dat niet terug te zien aan het aantal jaren dat het duurden om tot een einde te komen). Het kan ook zijn dat men in sommige gevallen eerder geneigd was naar de rechtbank te stappen en de informele conflictbeslechting snel achter zich lieten, of hoopten door een gang naar de rechtbank de andere partij tot een akkoord te

⁹⁸ De gemiddeldes zijn afgerond.

⁹⁹ Gelderblom, *The Resolution of Commercial conflicts*, 12-13.

¹⁰⁰ Go, *Marine Insurance*, 112-113.

bewegen, helaas berichten deze bronnen hier niet duidelijk over en kan hier niet veel meer gedaan worden dan speculeren over de reden hierachter. Het andere negatieve aspect namelijk de kosten zullen in hoofdstuk zes worden behandeld.

Het is daarnaast interessant om te weten hoe succesvol de procedures voor de Hoge Raad waren. In de bijlage is de procesgang die de zaken hebben doorgemaakt te vinden, hierin staan vermeld de eiser en de gedaagde in de zaak, om welk bedrag het ging en wat de uitspraak van de betreffende rechtbank is geweest. Wat gelijk op valt is het weinige succes dat de Sefardim behaalden vanaf de KvA tot aan de Hoge Raad; zij verliezen vanaf de KvA alle beroepen. Dit is tegenstrijdig met wat Roitman en Antunes in het artikel *A war of words* beschrijven waarin zij de Sefardim omschrijven als succesvol in het winnen van zaken.¹⁰¹ Komt dit door een halsstarrigheid van de Sefardim en dat zij kosten van het kost gelijk willen behalen? Helaas zijn er geen getuigenverklaringen naar mijn kennis beschikbaar over deze zaken dus blijft de precieze reden onduidelijk. Maar, zoals Van Velthoven en Ter Voert al eerder beschreven, hoeft een gang naar de rechtbank niet alleen in geld uitgedrukt te worden, het kan zijn dat er andere belangen spelen waar men bereid voor is om door te procederen om op die manier een gewin uit het conflict te halen. In een aantal gevallen werd er melding gemaakt van het feit dat zij zich niet konden vinden in de uitspraak van de rechtbank en daarom verder zouden procederen. Vergaande conclusies moeten hier niet aan verbonden worden, maar het is zeer opvallend dat ondanks dat zij voor elke rechtbank de zaak verliezen er toch tot aan de Hoge Raad mee doorgaan.

Conclusie

Men kon om verschillende redenen in beroep gaan, de uitspraken van KvA werden namelijk niet algemeen geaccepteerd. Een hogere rechtbank was misschien wel meer geneigd om de kant van de appellant te kiezen, het was min of meer routine om dit te doen hopende dat door de zaak te rekken de andere partij uiteindelijk zou opgeven. Volgens Van Niekerk werden zaken in appel voor andere rechtbanken vaker wel dan niet vernietigd. Het kon ook zijn dat de autoriteit van de kamer werd ondermijnd door personen die een geschil hadden vanwege de kosten en de tijd. Helaas weten we weinig van informele onderhandelingen en hoe bemiddelaars daarin werkten.¹⁰²

Het lijkt aan de hand van dit hoofdstuk dat Sefardim onderling minder tot geschillen kwamen dan Sefardim met niet Sefardim. Dit kan komen doordat er simpelweg minder geschillen ontstonden of doordat Sefardim onderling weinig ladingen verzekerden; beiden lijken vrij onwaarschijnlijk. De literatuur typeert de Sefardische gemeenschap vaak als 'close-knit' waarbij vertrouwen van groot belang is. Go schrijft dat informatie en vertrouwen de belangrijkste elementen bij verzekeringen

¹⁰¹ Cátia Antunes en Jessica Vance Roitman. 'A war of words: Sephardi merchants, (inter)national incident, and litigation in the Dutch Republic, 1580-1640', *Jewish Culture and History* 16.1 (2015) 24-44, aldaar 38.

¹⁰² Go, *Marine Insurance*, 112-113.

waren. Een verzekering is gebaseerd op het vertrouwen dat de andere partij ook daadwerkelijk betaald wanneer dit vereist is, wat zoals in de bronnen van de Hoge Raad te zien is niet altijd gebeurd.¹⁰³

Go doet onderzoek naar drie verschillende steden namelijk Groningen, Amsterdam en Rotterdam. De Groningse gildes hadden een hechte band met elkaar en hielpen elkaar bij het verzekeren van schepen door middel van coalities. Informele structuren kregen de voorkeur boven formele. Dit nam na verloop van tijd af en er trad een verschuiving op van een informeel naar een formele institutie. Binnen een dergelijke hechte gemeenschap was de kans op fraude kleiner en was de sociale controle binnen de groep groot.¹⁰⁴ De overeenkomsten met de Sefardische gemeenschap zijn hierin zichtbaar, een hechte band, coalities (familienetwerken) en een informele structuur die in het gedrang kwam door de opkomst van formele instituties.

In Amsterdam werd de steeds meer complex wordende verzekeringsmarkt door de burgemeester met formele instituties gereguleerd en om de personen hierin actief te beschermen. In Amsterdam was er sprake van brokers die het verzekeren van ladingen als extra activiteit beschouwden net als de personen die dit financierden om kapitaal te investeren. Het notarieel archief in Amsterdam bevat veel contracten waarin naar voren komt dat Joden vaak verzekeringen afsloten voor andere Joden. Dat zij dit zo vaak deden betekende of dat zij de gebruikelijke zakelijke contracten eer aan deden of deze documenten misschien nodig hadden in geval van juridische procedures.¹⁰⁵

De Sefardische gemeenschap had de kenmerken van de Groningers en moest zich overeind houden in de Amsterdamse wereld waar formele instituties de markt gingen reguleren. Het is mogelijk dat door de Sefardische identiteit die de kooplieden aannamen in de verzekering van andere Sefardim het aantal geschillen voor de rechtbank beperkt bleef. Dit kwam door het achterliggende gevoel van verbondenheid en wellicht werden conflicten tussen Sefardim sneller op informele wijze opgelost. Van Velthoven en Ter Voert beschrijven dat gemeenschappen waarin coöperatie belangrijk is men eerder geneigd is om conflicten op te lossen met bemiddeling. Dit zou kunnen verklaren waarom er weinig zaken met betrekking tot assurantie van Sefardim onderling voor de Hoge Raad verschijnen, omdat deze voor dat dit stadium bereikt werd al lang informeel werden opgelost. De twee zaken waar S tegen S procedeert is eigenlijk sprake van S S/NS er zijn dus ook niet Sefardim bij betrokken. Het aantal zaken waar NS tegen S procedeert of andersom is aanzienlijk hoger. Dit zou te verklaren zijn doordat S tegen NS een andere pet opzetten en zich van haar Sefardische netwerk onttrekt om zaken te doen. Bij geschillen die tussen deze partijen

¹⁰³ Ibidem, 279-280.

¹⁰⁴ Ibidem, 54-55.

¹⁰⁵ Ibidem, 70-71 en 78-79.

voorkomen werd gebruik gemaakt van formele instituties die beter passen bij deze manier van zaken doen wanneer conflictbeslechting niet werkte. Hoewel reputatie en vertrouwen sterk samenhangt met een sociaal netwerk werd dit langzaamaan over genomen door formele instituties, deze instituties waren de achterliggende reden dat vertrouwen in samenwerking in stand bleef wanneer sociale netwerken niet meer toereikend waren doordat kooplieden met een andere etniciteit, religie, cultuur of uit een andere gemeenschap samen handel dreven. Dit was de reden dat men naar de rechtbank stapte wanneer dit vertrouwen werd geschonden, zo ook Sefardim die zich in deze koopliedengemeenschap mengde en ten eigen voordelen gebruikten. Formele instituties kwamen in Amsterdam steeds meer op en werden in de relatie tussen verschillende groepen steeds belangrijker en in gebruik genomen.

4. Oorlog gerelateerde handelsconflicten

In de vroegmoderne periode maakten veel staten gebruik van aannemers,¹⁰⁶ deze personen leverden diensten aan de staat, zoals het bevoorraden van de legers. Deze aannemers werden soms afgeschilderd als corrupte, winst beluste lieden die van nationale onheil misbruik maakten. Zij pasten in het straatje met bankiers, financiers en speculanten die in de vroegmoderne periode niet altijd als eerzaam werden gezien. Er werd van hen gedacht dat zij winst en eigen belang boven het nationale belang plaatsten. Onderzoek toont aan dat deze aannemers vaak efficiënt waren voor de staat en hier opzien mee baarden, vaak schoten zij bedragen zelf voor waarbij het niet altijd zeker was dat dit werd terugbetaald. Veel staten maakten hier graag gebruik van en zorgde voor een hechte en wederzijds vruchtbare samenwerking tussen particulieren en de staat.¹⁰⁷

De Republiek en andere staten, zoals de Engelse en Spaanse, maakten veel gebruik van deze aannemers. Het Spaanse leger had tijdens de opstand van de Nederlanden in de zestiende eeuw moeite met het betalen van haar troepen in kleine hoeveelheden, de levering van voorraden en feitelijk het onderhoud van haar legers. Een groot deel van de betaling aan de troepen werd op krediet gedaan, zij zorgde daarmee ook voor brood voor de soldaten dat ingehouden werd op het salaris. Dit in tegenstelling tot de Republiek waar een soldaat zijn eigen brood moest kopen en onderhevig was aan prijsveranderingen. De levering van levensmiddelen en de kosten daarvan stegen geleidelijk, zoals Geoffrey Parker laat zien bij het Spaanse leger in Vlaanderen. Het contract voor de levering van het brood, beschrijft hij, werd gegeven aan de aannemer die het laagste bod deed. Dit werd betaald uit de salarissen van de soldaten dat ingehouden werd. Brood was van groot belang voor de legers om de soldaten in leven en daarmee strijdbaar te houden. Bij een gebrek aan brood viel het leger uit elkaar, de aannemers van deze contracten speelde dus een erg belangrijke rol.¹⁰⁸

Tussen de staat, kooplieden en officieren van de legers ontstond een groep van bemiddelaars,¹⁰⁹ die zorgde voor grote hoeveelheden krediet om op korte termijn de legers op de been te houden, proviand aan te voeren en de betaling van soldaten in kleine munten uit te voeren. De staten waren afhankelijk van particuliere leveranciers voor de bevoorrading van het leger en staatsfinanciering. De aannemers schoten vaak grote sommen geld uit haar eigen vermogen voor om

¹⁰⁶ In de Engelse literatuur worden deze personen 'contractors' genoemd, dit kan als aannemer of aannemer vertaald worden. Er is gekozen voor aannemer, omdat zij de contracten met betrekking tot de bevoorrading van de legers aannemen.

¹⁰⁷ H.V. Bowen et al., 'Forum The Contractor State, c.1650-1815', *International Journal of Maritime History* 25.1 (2013) 239-274, aldaar 242-243; Aaron Graham, 'Public Service and Private Profit: British Fiscal-Military Entrepreneurship Overseas, 1707-1712' in *War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean, 1300-1800*, Jeff-Fynn-Paul (Leiden 2014) 87-111, aldaar 97-100.

¹⁰⁸ Bowen, 'The Contractor State', 243-244; Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War* (Cambridge 1972) 161-165.

¹⁰⁹ In de Engelse literatuur heten deze personen als 'military solicitors'.

een leger op de been te houden. De reserves van deze personen waren echter niet oneindig en betaling van de staat aan hen was vereist, hiermee konden zij de eigen reserves weer aanvullen en personen die zij in dienst hadden genomen betalen. Kooplieden en bevelvoerders van legers moesten echter vaak wachten op het geld van de staat en dit in eerste instantie zelf voorschieten, het was immers voor de staten makkelijker om bij hen schulden te maken dan bij de soldaten wat eerder zou leiden tot muiterij en desertie. Het was daarnaast lastig voor de aannemers om aan alle eisen te voldoen, een leger van 30.000 soldaten volledig bevoorraden was dan ook vrijwel onmogelijk en zo ontbrak het wel eens aan kleding, brood, geld of wapens.¹¹⁰

De Republiek had andere problemen met betrekking tot de bevoorrading van de legers dan Spanje in de zestiende eeuw. Zij was voornamelijk afhankelijk van lokale kooplieden en voor brood van lokale bakkers, de aanvoer van graan was een groot probleem doordat dit grotendeels geïmporteerd moest worden. Tot dat de Fransen aan het eind van de zeventiende eeuw een systeem met magazijnen die de troepen konden bevoorraden bedachten was het lastig om grote legers te bevoorraden. Met deze magazijnen konden de Fransen legers van wel 50.000 man op de been houden in tegenstelling tot de 30.000 man die in de zestiende eeuw gebruikelijk waren. De soldaten van de Republiek moesten nog steeds voor hun eigen brood betalen, maar doordat de Republiek het systeem van magazijnen afkeek van de Fransen en aannemers voor het brood had aangesteld was er tenminste brood te koop.¹¹¹

Door de onafhankelijkheid van Portugal in 1640 nam de handel tussen Nederland en Portugal toe waarvan onder andere de Sefardische gemeenschap kon profiteren. In de periode daarna ontwikkelden de Sefardische gemeenschap zich in de staatsfinanciering en het op grote schaal leveren van voorraden aan het leger, gebieden waar zij nog tot halverwege de achttiende eeuw actief in zouden blijven. Een van de eerste in deze periode was Lopo Ramirez. Portugese Nieuwe Christenen waren al actief in het bevoorraden van de Spaanse vloten en garnizoenen in Noord Afrika.¹¹²

Vanaf de Hollandse oorlog gedurende de jaren 1672-1678 werden Antonio Álvarez Machado en Jacob Pereira genoemd als twee Nederlandse Sefardische aannemers die hoofdleveranciers waren van brood, wagens, paarden en veevoer. Willem III was zelfs zo blij met hen dat zij de titel *Provediteurs-Generaal van den Staat* kregen.¹¹³ Op hun beurt namen zij volgens Israel andere Portugese Joden aan als onderaannemer die de graanscheppen moesten verzorgen, het verkrijgen van

¹¹⁰ Bowen, 'The Contractor State', 243-244; Parker, *Army of Flanders*, 161-165; Geoffrey Parker, *The Military Revolution. Military innovation and the rise of the West 1500-1800* (Cambridge 1996) 64-65; Marjolein 't Hart, *The Dutch Wars of Independence. Warfare and commerce in the Netherlands 1570-1680* (New York 2014) 73.

¹¹¹ 't Hart, *The Dutch Wars of Independence*, 72-73, 75.

¹¹² Israel, *European Jewry*, 108, 109 en 111; Parker, *Army of Flanders*, 161.

¹¹³ 't Hart, *The Dutch Wars of Independence*, 75.

paarden en wagens en de leveringen voldoen. Vanaf 1674 kregen Machado en Pereira tot aan de achttiende eeuw jaarlijks contracten voor de bevoorrading van de troepen van de Republiek. Als agenten van Machado en Pereira noemt Israel: Abraham Pereira, David Pereira, Pedro de Palma, Manuel Pimentel, Jacob Bravusa en vier of vijf Ashkenazim assistenten die hij niet bij naam noemt.

De contracten met het leger vereiste grote sommen geld, Machado en Pereira deden dit door een voorschot van de staat te krijgen en kapitaal dat zij zelf en andere Nederlandse Sefardim investeerden. Ze hadden ook banden met Nieuwe Christenen in Antwerpen en Spanje. Deze laatste waren van belang toen Spanje mee ging vechten, maar dit alleen kon met financiële en logistieke hulp vanuit Nederland. Samen met de Sefardische elite konden Machado en Pereira het Spaanse leger in Vlaanderen bevoorraden. Machado en Pereira waren van groot belang voor de oorlog, een Duitse vorst die vocht tegen de Fransen schreef vanuit Gent dat wanneer men iets militair wilde ondernemen Machado en Pereira klaar moesten staan met brood en beschuit. Elke soldaat had per dag ongeveer 1,5 pond brood nodig, wat in de praktijk elke twee dagen een stuk brood van drie pond betekende. Voor het brood waren bloem en ovens nodig die met het leger mee moesten het vervoer daarvan vergde honderden paarden en wagens. De problemen voor de logistiek en de impact dat een leger had op haar omgeving lijken duidelijk. Machado werd door de Duke of Marlborough geprezen voor zijn vakkundigheid in het bevoorraden van de troepen.¹¹⁴ Volgens Sir William Temple, de Engelse ambassadeur in Den Haag, was de logistieke hulp van Nederland aan het Spaanse leger een van de belangrijkste gebeurtenissen die het tij deed keren tegen de Fransen. De Sephardim waren ook nauw betrokken bij de landing van Willem III in Engeland in 1688 waarbij hij de Engelse Kroon veroverde door James II omver te werpen. Hierna ging een van de zonen van Jacob Pereira, Isaac Pereira, naar Engeland om daar het brood, wagens en veevoer voor het leger van Willem dat naar Ierland trok te bevoorraden, Isaac Pereira kreeg hiervoor 95.000 pond.¹¹⁵

Machado en Pereira hadden een vertegenwoordiger in Londen, Salomon de Medina, geboren in Bordeaux en na dat hij een tijdje in Nederland had gewoond was hij naar Engeland verhuisd. Hij was een vooraanstaand lid van de Sefardische gemeenschap en tekende de contracten met de Engelse kroon uit naam van Machado en Pereira. Hier werkte hij samen met Mendes da Costa die bankier was en zorgde zo dat de betalingen van de Engelsen bij Machado en Pereira terecht kwamen; volgens Roorda en Rabinowicz was Medina zelf ook bankier. Medina werd aan het Engelse Hof geridderd en hij bleef de leverancier van brood en wagens aan de Engelse troepen in samenwerking met Machado tot aan de laatste zijn dood. Hij deed de logistiek van de Engelse campagnes op het continent en in eigen land. Medina en Machado moesten wel toegeven dat zij generaals hadden

¹¹⁴ D.J. Roorda, 'De Joodse entourage van de Koning-Stadhouder', *Spiegel Historiae* 14.5 (1979) 258-267, aldaar 260; Oskar K. Rabinowicz, *Sir Salomon de Medina* (Londen 1974) 6; Parker, *The Military revolution*, 75-77.

¹¹⁵ Israel, *European Jewry*, 127-129; Volgens Rabinowicz was Salomon de Medina geen agent van Pereira en Machado; Rabinowicz, *Salomon de Medina*, 16.

moeten omkopen om uitgekozen te worden als leveranciers, maar dit nam niet weg dat zij bovenal betrouwbare en efficiënte bevoorrading leverden aan de legers. Tegen het einde van de Spaanse Successieoorlog eindigde Medina vrijwel failliet. Dat dit werk niet zonder gevaar was bleek ook uit Joseph Cortizos een voormalige Antwerpse Marrano die in Holland Joods werd. De Engelse kroon was hem 100.000 pond schuldig en betaalde hier uiteindelijk ongeveer de helft van, mede daardoor eindigde Cortizos, een grote aannemer, failliet.¹¹⁶

4.1. *Salomon de Medina contra Adriaan van der Kaa, Josua Castano en Moses Anthunes.*

Tussen 1713 en 1720 was er een conflict tussen Salomon de Medina, Moses Anthunes, Adriaan van der Kaa en Josua Castano die betrekking had op de bevoorrading van de legers gedurende de Spaanse Successieoorlog. Dit waren appelzaken, mandementen van rau actie en mandementen van gijzeling. In totaal gaat het om zeven zaken, waarvan twee een dubbel conflict bevatten namelijk Anthunes en Van der Kaa contra Medina en Castano contra Medina. Verder procedeerde Van der Kaa nog tweemaal tegen Castano, een maal andersom en is er nog een zaak van Castano contra Medina en een met Van der Kaa contra Medina. Tijdens de Spaanse Successieoorlog was Salomon de Medina weer vaak in Nederland te vinden.¹¹⁷

Op 4 oktober 1713 gijzelen zowel Josua Castano als Moses Anthunes en Adriaan van der Kaa, Salomon de Medina. Beide partijen hadden voor de Engelsen bevoorrading aan het leger geleverd. In een voorgaande gijzeling zouden zij de kassa van de 'providorij' in zijn huis houden met de daarbij horende boeken. Hier zou een 'staet van de pretensien ten laste van Engelant' gemaakt worden en wat daar van ontvangen was, de aanklager (Anthunes, van der Kaa en Castano) hadden deze geaccepteerd. Medina had aan het merendeel aan de eis voldaan en veel boeken overlegd aan zijn compagnons, echter aan de boeken met inkomsten en uitgaven had hij nog niet volledig voldaan, hij moest deze overgeven en verantwoorden. Alle raadsheren stemden hier mee in en bepaalden dat De Medina dit moest opleveren.¹¹⁸

Op 6 maart 1714 diende Adriaan van der Kaa een arrest van rau actie in tegen Josua Castano. Van der Kaa had veel penningen tegoed van Castano en arresteerde hem ter voldoening van deze penningen. Castano zegt daarop dat hij burger is van Den Haag en dat recht in 1710 gekocht te hebben en in 1713 vernieuwd en daarom niet arrestabel is, daarnaast had Van der Kaa nog geen sententie tot zijn laste gelegd, Moses Anthunes stond voor 100.000 gulden borg en mede daarom diende hij van deze eis ontslagen te worden. De raadsheer acht het burgerschap niet bewezen, de

¹¹⁶ Israel, *European Jewry*, 130, 131; Roorda, 'De Joodse entourage', 262; zie voor een uitgebreide beschrijving van Salomon de Medina als aannemer Rabinowicz, *Salomon de Medina*, 2 en 37-42.

¹¹⁷ Roorda, 'De Joodse entourage', 262.

¹¹⁸ NA. Sententies, inv.nr. 665 scan 163.

borg is moeilijk de staven, maar zowel Anthunes als Castano staan bekend als 'sufficente luijden'. Daar had Van der Kaa niets meer op te zeggen en de raadsheer raadde dan ook aan de provisie onder cautie af te doen, waar de overig heren het mee eens waren.¹¹⁹ Uit voorgaande twee zaken lijkt naar voren te komen dat Van der Kaa, Anthunes en Castano door Medina zijn gevraagd om als zijn agenten op te treden op het vasteland van Europa om daar de Engelsen te bevoorraden. De betaling verloopt echter niet vlekkeloos en de agenten hebben onderling geld uitgeleend dat zij nu voor de rechtbank terug eisen. Op 22 september 1714 diende de zaak waar Medina wederom door zowel Anthunes en Van der Kaa als door Castano in een mandement van gijzeling gedaagd werd. In beide zaken moesten de aanklagers, bij voorlopige sententie van 6 oktober 1713, haar specifiek belang melden bij de staat of bij Medina. De Nederlandse en Engelse staat bleven volgens de resolutie in gebreken.¹²⁰ Het is mij echter niet duidelijk of dit gaat om informatie te leveren of om een betaling van de bevoorrading, dit laatste is gezien de literatuur aannemelijk.¹²¹ Medina had waarschijnlijk bedragen uit eigen zak voorgeschoten en zijn onderaannemers in dienst genomen die hij door het uitblijven van betaling van de staten geld schuldig bleef. De raadsheer ging verder dat de sententie nog niet voldaan was en daarom werd Medina veroordeeld tot de uitvoer hiervan en de kosten.

Ruim een half jaar later op 22 mei 1715 ging Castano in appel tegen Van der Kaa. De partijen hadden samen de leverantie van brood en broodwagens voor het jaar 1712 aangenomen en hadden Matthijs Decker aangesteld als correspondent te Londen. Castano was volgens Van der Kaa het contract niet nagekomen, laatstgenoemde had voor het Hof van Holland mandement van arrest gekregen op de goederen van Castano in Holland en zijn helft van de penningen in Engeland werden vastgehouden. De Hoge Raad verklaarde in appel het arrest onnodig, omdat 'den impetrant hier woont en te recht staat', hij was niets schuldig aan gedaagde waardoor het arrest verviel, daarom verklaarden zij dat de sententie te niet gedaan moest worden en het mandement van arrest herroepen.¹²²

In de volgende zaak komen op 31 oktober 1715 Adriaan van der Kaa en Josua Castano weer tegenover elkaar te staan, dit maal gaat Van der Kaa in appel nadat Castano eerst een mandement van anticipatie aanhangig had gemaakt. Deze zaak vermeldt dat beide compagnons waren geweest bij de bevoorrading van de Engelse legers, tezamen met Salomon de Medina in de jaren 1710 en 1711. De Medina zou de kas houden, de geappelleerde (Castano) is door verschillende crediteuren aangesproken en heeft hierop tegen Medina en Van der Kaa voor het Hof van Holland mandement van indemniteit gelicht en het Hof heeft geoordeeld om Castano kost en schadeloos te stellen van al de beweringen en processen die hem door de luitenanten, commissarissen en boeren tot Brussel zijn

¹¹⁹ Ibidem, inv 666 scan 7.

¹²⁰ Ibidem, inv 666 scan 27.

¹²¹ Rabinowicz, *Salomon de Medina*, 44; Graham, 'Public Service and Private Profit', 94.

¹²² NA. Sententies, inv.nr. 666 scan 54.

aangedaan vanwege de 'providierie' van 1710 en 1711. Van der Kaa stelde in deze appelzaak dat Medina dit moest betalen, in het contract was opgenomen dat wanneer er schulden werden gevorderd ieder zijn portie binnen 14 dagen zou moeten voldoen, dit is een schuld van compagnie en daarom wordt de appellant door alle raadsheren verklaard niet bezwaard.¹²³ Castano kreeg hier niet wat hij wilde, maar wat duidelijk naar voren komt is dat de zaken en voornamelijk de financiering van deze onderneming niet vlekkeloos verliep. Castano had veel schuldeisers, waarschijnlijk omdat hij goederen en of diensten van deze personen had verkregen, maar hij die nog niet kon betalen. Dit kan komen doordat Medina niet betaalde of omdat de Engelse staat op zich liet wachten. Wat de exacte reden hierachter was komt uit deze bron niet naar voren, maar het leidde er toe dat de betrokkenen in een juridisch conflict terecht waren gekomen. Rabinowicz schrijft dat Salomon de Medina in 1712 uiteindelijk vrijwel failliet was gegaan en de campagnes van 1710 en 1711 waar hij een samenwerking met Van der Kaa en Castano aan was gegaan niet meer kon betalen. Medina kon de leningen die hij met hen was aangegaan en de rente daarop niet uitkeren.¹²⁴

Op 17 september 1717 sprak de Hoge Raad zich wederom uit over de zaak tussen Josua Castano en Salomon de Medina, de laatste is hierbij gedaagde van een mandement van rau actie. Het conflict gaat nog steeds over de bevoorrading van de legers in 1710 en 1711 net als dat in 1715 voor de Hoge Raad terecht kwam. Castano wilde nu dat Medina veroordeeld werd tot het over nemen van zijn rekening van het jaar 1711, Medina verklaarde hierop te vrede te zijn. Op verzoek van Castano zijn er rekeningen aan zijn broer Abraham Castano kwijtgescholden die betrekking hadden op de betaling van 'luitenants, commijsen en boeren' de kwestie is hier of Abraham door Josua is vervangen of dat hij zelf de rekeningen moet voldoen, hij had de wagens tot zijn beschikking genomen en zijn broer als commissaris van de wagens aangesteld. De zaak is volgens de raadsheer erg duister, maar vanwege een brief van Castano aan de vrouw van Medina zal Castano moeten worden gedebiteerd en gecrediteerd met hetgeen dat Abraham Castano heeft ontvangen of uitgegeven door Medina. Op een raadsheer na was de rest het eens, maar alle geven toe dat de zaak niet heel helder is.¹²⁵ Het lijkt er op dat Castano hier een alternatieve manier had gevonden om Medina tot betaling van de 'luitenants, commijsen en boeren' te krijgen zoals hij dat twee jaar eerder al probeerde.

Op 13 september 1720 gaat Adriaan van der Kaa in beroep tegen Salomon de Medina. Hierin verklaarde Van der Kaa dat hij in 1708 de leverantie van het proviand voor het Staatse leger had aangenomen en voor 1709 van de legers van Engeland. Volgens een contract van 16 december 1708 had Van der Kaa voor een achtste part een financieel belang in ieder van die contracten. Doordat Van

¹²³ Ibidem, inv 666 scan 72.

¹²⁴ Rabinowicz, *Salomon de Medina*, 50-52.

¹²⁵ NA. Sententies, inv.nr. 666 scan 150.

der Kaa niet meer verder bijdroeg had Medina hem voor het Hof gedaagd, het Hof concludeerde dat hij zijn handtekening onder het contract had gezet en deel uitmaakten van de onderneming voor de Hollandse en Engelse bevoorrading en een achtste part van de schade te moeten dragen. Van der Kaa zei dat het contract niet volledig was en dat er eerst een notariële akte over opgemaakt zou worden, dit is echter zonder hem gebeurd tussen Medina en Machado en daarom was hij uitgesloten. Het Hof kende de eis van Medina toe en daar ging Van der Kaa nu tegen in beroep, de Hoge Raad verklaarde hem echter niet bezwaard. Van der Kaa toonde volgens de raadsheren niet aan dat hij geen onderdeel meer uitmaakten van de compagnie, hij had dit kunnen doen door middel van de boeken. Hij gedroeg zich daarnaast ook als compagnon.¹²⁶ Van der Kaa slaagde er hier misschien niet in om een zinkend schip te verlaten, wellicht probeerden hij zichzelf van de compagnie buiten te sluiten, zodat hij de geleden schade over zijn deel niet hoefde te betalen. Medina accepteerden dit niet en kon aan de hand van officiële documenten aantonen dat Van der Kaa wel degelijk onderdeel van deze compagnie uitmaakte. Wellicht probeerde Van der Kaa helemaal niet om er onderuit te komen want zoals hierboven al bleek werkten zij in de jaren 1710 en 1711 wederom samen.

Op 26 juli 1721 is er nog een geschil tussen Moses Anthunes en Salomon de Medina over een bedrag van 14.153 pond sterling in 25 wisselbrieven van de kroon van Engeland. Elk pond stond tegenover tien gulden en 7 stuivers wat volgens de Hoge Raad uit kwam op 155.250 gulden. Het punt ter discussie was of Medina dit bedrag in wisselbrieven of contact geld had ontvangen. De raadsheer die de zaak voordroeg aan de andere raadsheren was van mening dat Medina voordeel had gedaan hiervan en dat dit voordeel voor de compagnie moest komen te gelden. Volgens het rapport van de thesaurier was dit bedrag niet in wisselbrieven maar in Hollands geld uitgekeerd, de raadsheer stelt voor dat de gegijzelde de 14.153 pond moest voldoen tegen 10 gulden en 10 stuivers met 5 procent rente of anders te bewijzen dat hij de 155.250 gulden in Engeland niet heeft ontvangen in contanten, maar in wisselbrieven. De andere raadsheren zijn echter van mening dat Medina het bedrag wel in wisselbrieven had ontvangen en oordelen dat hij wel heeft voldaan. Zij sturen aan op een tussenuitspraak voor deze zaak.¹²⁷ De financiële gevolgen voor Medina zijn natuurlijk wel te raden wanneer hij 155.250 gulden moest uitkeren aan Anthunes. Een tussenuitspraak was wellicht voor hem gunstig, zodat beide partijen bijvoorbeeld een schikking konden treffen.

Wat naar voren komt uit het bovenstaande is dat de betrokken partijen voor de Hoge Raad de financiële geschillen in de compagnie uitvechten. Deze keuze voor de Hoge Raad komt wellicht doordat Salomon de Medina als buitenlandse koopman werd gezien, deze konden volgens Verhas en

¹²⁶ Ibidem, inv nr. 667 scan 94.

¹²⁷ Ibidem, inv nr. 667 scan 133.

Le Bailly direct naar de Hoge Raad stappen.¹²⁸ Voor de Hoge Raad zijn het niet alleen Sefardim die tegen niet Sefardim procederen, maar ook onderling. Alleen in de laatste resolutie werd een bedrag vermeld, echter zal er voor de bevoorrading van legers veel geld nodig zijn geweest en zullen de bedragen waar over geprocedeerd werd niet laag zijn uitgevallen. De 155.250 gulden is hierin een goede indicatie van de bedragen waar men over procedeerde. Daarnaast lijkt het dat een geschil niet een breuk in de samenwerking op hoefde te leveren, hoewel deze nog niet gelijk voor een rechtbank terecht kwam. Te zien is dat Van der Kaa over de bevoorrading van 1708 en 1709 stopte met bijdragen van financiële middelen, maar in 1710 en 1711 werkte hij wel weer samen met de personen waar hij eerder verzuimde bij te dragen. Het zou kunnen zijn dat beide partijen zo een groot vertrouwen in elkaar hadden dat dit niet gelijk tot een conflict zou leiden en zij eerst de samenwerking voortzetten. Wel is het in deze zaak opvallend dat Medina officieel bewijs aanlevert in de zaak waar de overgang van informele naar formele instituties uit naar voren komt.

4.2. Moses Anthunes en zijn schoonfamilie de Pereira's.

Dat de familie Pereira een grote speler was in de bevoorrading van de legers blijkt uit de literatuur, het lijkt er op dat Anthunes zelf ook geen kleine speler was in dit gebied. Zo dient op 5 september 1715 een zaak tussen Mordechaj Senjor en Jacob Peixotto die beide een mondeling overeenkomst hadden met Anthunes als generale aannemer voor de levering aan de garnizoenen van Doornik en Oudenaarde in de winter van 1710.¹²⁹ En op 21 mei 1711 gijzelde Adriaan van der Kaa, samen met Gabriel la Faille, Jacob Hiskia Machado (de zoon van Antonio Alvares Machado) voor de Hoge Raad ter voldoening van een akkoord. Laatstgenoemde moest aan Moses Anthunes 22.750 gulden betalen. Machado bezat een akte waar in hij stelde dat Joseph Capadoce aan hem een rekening van bevoorrading aan de magazijnen van de Maes, over de jaren 1704 en 1705, een bedrag van 21 [blanco]¹³⁰ gulden schuldig was gebleven met dit bedrag zou hij Anthunes betalen. De Hoge Raad vond deze akte echter zeer duister en willigt de eis van Van der Kaa in.¹³¹ Op 16 juli 1709 stonden Jacob Hiskia Machado en Joseph Capadoce al tegen over elkaar vanwege de rekening van administratie van een compagnie ter bevoorrading van de legers. En op 5 mei 1713 vordert Capadoce 40.000 gulden uit de boedel van Machado waar in zijn sterfhuis voor 245.000 gulden aan obligaties waren gevonden. Machado en Capadoce waren aan elkaar verwant aangezien Joseph gehuwd was met Hanna Moses Machado Alvarez, de dochter van Antonio Alvares Machado en de broer van

¹²⁸ Le Bailly, *Hoge Raad van Holland*, 20.

¹²⁹ Ibidem, inv nr. 666 scan 62.

¹³⁰ De getallen hierachter zijn niet ingevuld

¹³¹ Ibidem, inv nr. 665 scan 63.

Jacob.¹³² Jacob Hiskia Machado en Anthunes lijken ook geen onbekende van elkaar te zijn geweest. Tussen Machado en Juda Senior Henriques (al is de naam van Moses Anthunes hier doorgestreept) dient op 16 maart 1713 een mandement van gijzeling. Hierin gaat het om een betaling van een contract van 23 mei 1703 met betrekking tot de bevoorrading. Voor de Hoge Raad is de zaak niet te behandelen, omdat de zaken niet over dezelfde personen gaan, wellicht gaat het hier eigenlijk om een conflict tussen Machado en Anthunes, maar dit wordt niet duidelijk.¹³³

In 1709 werd Moses Anthunes samen met Jacob de Mercado, Salomon Pereira en Juda Pereira door Abraham Pereira gedaagd vanwege de betaling van een bedrag van 94.000 gulden. Anthunes was getrouwd met een dochter van Jacob Pereira, laatstgenoemde was komen te overlijden en Anthunes deed naar aanleiding daarvan op zijn gehele boedel arrest.¹³⁴ Vooral het huwelijk is interessant, Anthunes was verwant aan Jacob Pereira door middel van een huwelijk met Esther Pereira.¹³⁵ Beide waren actief in de bevoorrading van de legers, Pereira stond zoals gemeld zelfs bekend als een grote speler hierin. Het huwelijk tussen Moses en Esther is niet verwonderlijk gezien de netwerkstrategieën die vaak werden gebruikt door de Sefardim. Dit weerhield hem er echter niet van zakelijke contracten aan te gaan met Salomon de Medina en andere agenten van Jacob Pereira, die naar mijn weten geen familie waren.¹³⁶ De zaak die hier voor komt is ingediend door Abraham Pereira, een andere agent van Jacob Pereira en Machado. Binnen het netwerk van agenten heeft het de schijn dat het niet ongebruikelijk was om elkaar voor het gerecht te dagen.

Op 24 november 1722 dient er een zaak tussen Anthunes en Balthasar Cockelberg over een levering van paarden waar de Pereira's wederom bij betrokken waren. Hij kreeg hier een winst van 7000 gulden over uitgekeerd, maar was zelf van mening 21.658 te moeten krijgen; Anthunes had een derde part in deze onderneming. Voor het Hof van Holland vroeg hij een mandement van arrest en rau actie aan, op 9 februari 1720 werd zijn eis ontzegt en ook de Hoge Raad kende zijn eis niet toe. Een aantal punten in deze zaak zijn opvallend, zo zei raadsheer Van Bijnkershoek 'dat men niet weet wat d'appellant (Anthunes) bewogen heeft om dit accord aen te gaen, of de staet van Pereiras, of de vrees voor de processen'. Eerder werd de winst van Pereira nog geschat op 47.500 gulden, maar deze waren niet zeker en daarom kon er geen netto berekening worden gemaakt. Hierover is een schikking getroffen, Anthunes had wel sterk aangedrongen om meer inzicht te krijgen in de boeken, maar de gedaagde had hem een valse indruk van zaken gegeven met betrekking tot een zaak met de boeren die al afgedaan was. De winst moest gehaald worden bij Pereira's die niet heel toereikend

¹³² Ibidem, inv nr. 664 scan 190; inv nr. 664 scan 75; Inv nr., 665 scan 151.

¹³³ Ibidem, inv nr. 665 scan 143.

¹³⁴ Ibidem, inv 665 scan 3.

¹³⁵ <http://www.geni.com/people/Esther-Pereira/6000000022499858206>

¹³⁶ Rabinowicz vermeld wel dat de moeder van Salomon de Medina haar naam Gracia Pereira is, echter zegt hij niet dat zij familie is van de Jacob Pereira, zelf heb ik deze connectie ook niet kunnen vinden.

waren.¹³⁷ Het lijkt er op dat Anthunes misschien onder druk en valse informatie een schikking had getroffen over de winsten van de paarden met Cockelberg en indirect de Pereira's. Pereira was daarnaast niet erg behulpzaam bij het uitzoeken van de winst, wat opvallend is, zeker met de traditionele theorie over vertrouwen tussen verwanten in het achterhoofd. Om welke Pereira het precies gaat wordt niet duidelijk, maar de kans dat het Jacob, Abraham, Juda of Salomon moet zijn geweest is aannemelijk. De 'vrees voor de processen' is ook opmerkelijk, zeker gezien dit niet de eerste keer was voor Anthunes dat hij voor een rechtbank moest verschijnen. Wat deze vrees inhoud is jammerlijk niet uit deze bron te achterhalen.

Het was overigens niet de enige keer dat Anthunes via een andere partij in conflict kwam met zijn verwanten de Pereira's. Op 6 november 1721 ging Anthunes in beroep tegen Jean Recqbois, heer van Viller au Boi. Anthunes had door zijn bedienden in 1712 129.600 stenen laten halen uit de steenbakkerij van Villers van Recqbois en geladen op 432 wagens. Recqbois had eerst Anthunes gedaagd voor de schepenen van Den Haag (uitspraak op 15 juli 1716) om de betaling van deze lading stenen voor 8 gulden per 1000 te voldoen. De rechtbank veroordeelde Anthunes tot de betaling van deze lading die hierop zei dat hij dit deed uit naam van Salomon en Juda Pereira, die het contract tot de leverantie van brood en broodwaren bezaten. Anthunes was aangesteld als directeur generaal om die levering te bezorgen samen met enige metselaars om de ovens te bouwen. Anthunes ging tegen de uitspraak van de schepenen in beroep bij het Hof van Holland dat op 25 februari 1718 hem niet bezwaard verklaarde, waar hij het wederom niet mee eens was en drie getuigen opriep. Deze getuigen waren niet beëdigd (op een na) en waren bedienden van Anthunes. De Hoge Raad verklaarde hem daarom wederom niet bezwaard.¹³⁸

Conclusie

Aan de hand van de punten die in de inleiding zijn vermeld zal op basis van de oorlog gerelateerde conflicten een conclusie worden getrokken. Veronderstellend dat het hier om een heterogene groep ging was de kans op conflicten daardoor groter. Dat de Sefardim gebruik maken van het huwelijk als netwerkstrategie komt aan de hand van deze bronnen naar voren, de verwantschap die hiermee gecreëerd werd was echter geen reden om de gang naar de Hoge Raad en zo geschillen te vermijden. Dit lijkt aan te sluiten op de gedachten over heterogene groepen en hoe zij omgaan met conflicten. Familiebanden lijken hier van belang om zaken te doen, zoals is te zien bij Moses Anthunes en Jacob Pereira maar ook Jacob Hiskia Machado en Joseph Capadoce, het was

¹³⁷ NA. Sententies, inv.nr. 668 scan 28.

¹³⁸ Ibidem, inv nr. 667 scan 140.

echter geen vereiste in de relatie tussen de agenten en vertegenwoordigers, wat blijkt uit Adriaan van der Kaa en Salomon de Medina.

Om samenwerking te realiseren was er vertrouwen en betrouwbaarheid nodig. Dit ging blijkbaar bij deze groep niet altijd even goed gezien de conflicten die tussen de agenten ontstonden. De bronnen duiden wel op dat de agenten onderling vertrouwen hadden gezien Anthunes en Castano vermeld worden als 'sufficante luiden'. En het feit dat Anthunes met Peixotto en Senjor een mondelinge overeenkomst was aangegaan voor de leverantie aan de garnizoenen. Echter maakten zij ook veel gebruik van contracten, een vorm die minder vertrouwen nodig had aangezien men de ander met officieel bewijs voor een gerecht kon dagen en het vertrouwen bij de rechtbank kon leggen. Deze institutionele ontwikkeling is van belang in deze periode en het lijkt dat de Sefardim hierdoor in een spagaat terecht komen waar zij proberen van beide kanten de vruchten te plukken. Zij maken deel uit van een wat Greif een collectieve organisatie noemt waar zij hechte relaties aan gaan met agenten, dit gebeurt in dit geval op basis van verwantschap of samenwerking tussen agenten op zakelijk gebied. Wat hier niet direct bij past is het gebruik van formele organisaties, wat Greif beschrijft als kenmerk van individuele organisaties. Wat de Sefardim echter wel doen is gebruik maken van deze formele organisaties in de vorm van rechtszaken voor de Hoge Raad tegen agenten uit het collectieve netwerk waar zij onderdeel van uit maken.

5. David Ararij alias Diego Tellis contra Sara Pereira

Op 29 april 1681 kwam de zaak tussen David Ararij, alias Diego Tellis, en Sara Pereira, weduwe van Abraham Isaac Pereira alias Fransico Anthonio da Gourre, het eerst voor de Hoge Raad. Op deze dag was er een mandement van gijzeling van Ararij tegen Pereira en andersom. Het gaat in beiden gevallen om een wisselbrief met een bedrag van 2000 dukaten, dit bedrag was onderdeel van een wisselbrief van 4000 dukaten aan Ferdinande de Montesinos. Deze wisselbrief zou de partijen in een slepend juridisch conflict brengen, waar Sara Pereira het einde niet meer van mee zou maken.¹³⁹ Tot aan het eindoordeel zouden beide partijen, tot ergernis van de Hoge Raad, steeds nieuwe bewijzen aandragen. Op 3 november 1705 werd er een geëxenteerde sententie opgemaakt van de zaak met betrekking tot de 2000 dukaten en op 28 januari 1706 was er een 'finale liquidatie', in totaal waren er 24 zaken die van 1681 tot 1706 voor de Hoge Raad terecht kwamen met David Ararij en de Pereira's, een conflict dat 25 jaar had voortgeduurd.

De geëxenteerde sententie beschrijft dat tussen de kinderen en erfgenamen van Abraham Isaacq en Sara Pereira ter ene zijde en David Ararij, alias Diego Tellis aan andere zijde, een mandement van rau actie en request civiel ingediend waren. De kwestie was ontstaan 'nopende de voldoeninge van een somme van twee duysent ducaten en vierhondert twaalf guldcs'. De sententie vermeld dat Abraham Pereira in zijn leven koopman tot Madrid was geweest, in het jaar 1651 had hij aan Ferdinande de Montesinos onder andere een wisselbrief van 2000 dukaten overgegeven die getrokken was ten laste van het 'Huys van Pallavieno' tot Madrid. Montesinos kwam te overlijden waardoor er een geschil over de voornoemde 2000 dukaten was ontstaan. In 1664 werd dit aan drie arbiters voorgelegd tot Amsterdam onder willige condemnatie. Een vorm van rechtspraak die volgens Verhas niet vanzelfsprekend werd gekozen door de partijen.¹⁴⁰

De arbiters deden in het jaar 1680 uitspraak, waarom zij hier zestien(!) jaar over deden wordt uit de sententie helaas niet duidelijk, dat het een snelle vorm van beslechting is gaat in dit geval niet op, hoewel de zaak nog 25 jaar zou doorslepen voor de Hoge Raad was de zestien jaar nog het snelste gedeelte. De willige condemnatie werd voor de Hoge Raad gedaan en de post van 2000 dukaten moest volgens de arbiters uit de rekening van Pereira worden 'geroyeerd', verwijderd,

¹³⁹ Ibidem, inv nr. 657 scan 154.

¹⁴⁰ De vrijwillige rechtspraak was een manier om op een goedkope en snelle manier een einde te maken aan een geschil. Een noodzakelijke voorwaarde was dat de partijen het eens moesten zijn geraakt over het geschil en de overeenkomst in een authentieke of notariële akte moest zijn vastgelegd. De rechter zou hen dan veroordelen tot het naleven van het akkoord. De Hoge Raad werd in deze zaak alleen geacht om te onderzoeken of het akkoord was ontstaan uit een vrijwillige overeenkomst tussen de partijen en er aan de uiterlijke vorm van de akte niets ontbrak. In de achttiende eeuw legde de Hoge Raad die voor aan een dieper gaand onderzoek voordat zij deze bekrachtigde. Hier werd gekeken of er in het akkoord geen sprake was van wilsgebrek, benadeling, schending van rechten van derden, omvang van de verbintenis afdoende was bepaald en of de akte niet in strijd was met de openbare orde en bevoegdheden van de Raad. Verhas. *De beginjaren van de Hoge Raad*, 153-154.

inclusief de daarbij horende rente. Op voorwaarde dat Montesinos wel een gelijke wisselbrief zou geven ten laste van Huys van Pallavieno of twee contracten die hij op de Koninklijke financiën van Spanje had verkregen. Pereira koos voor dit laatste waarmee 'verdere disputen onder partijen zijnde genesen'. Pereira moest in gevolgen van een sententie van 24 mei 1681 de post van 2000 dukaten uit de rekening verwijderen. Op 16 december 1682 is er wederom een mandement van gijzeling van Debora Tellis tegen Sara Perera, hier concluderen zij gijzeling te houden op het geven van de wisselbrief van 2000 dukaten die moesten komen uit de Koninklijke financiën van Spanje.¹⁴¹

Op 1 juni 1683 is er een gijzeling van Maria Henriques alias Debora Tellis, weduwe van Bartholomeus de Serra tegen Sara Pereira. Tellis wil met betrekking tot de 2000 dukaten verder procederen voor arbiters van wegen een 'erreur in calculo'. Pereira krijgt nog de tijd om bewijsmateriaal hierover uit Spanje te verzamelen, de zaak van 1683 meldt dat zij een andere arbiter mogen kiezen in plaats van Jacob Senior die was komen te overlijden. De Hoge Raad stelde een andere arbiter aan op 26 juli 1684 om de fouten te onderzoeken. De rechtbank besluit dat zij de fouten in de rekening binnen 95 dagen moeten bewijzen, dit om beide partijen tevreden te houden, echter wel met compensatie van kosten.¹⁴²

Op 4 december 1685 was er wederom een gijzeling van Tellis tegen Pereira ditmaal vanwege een verzekering op vijf schepen. Da Gourre (Abraham Pereira) was agent van Montesinos en heeft voor 115.000 gulden vijf schepen verzekerd. Tellis zegt dat Pereira niet genoeg heeft betaald van een bedrag van 10.000 gulden dat Jan Schuijt toekomt en eist nog de ontbrekende 1057 gulden plus rente. De geëxenteerde sententie maakt melding van een bedrag van 412 gulden dat teveel was uitgekeerd aan Jan van de Velde.¹⁴³

Op 7 april 1688 daagt Tellis David Pereira voor de Hoge Raad, het gaat om een bedrag waar ook bovenstaande schuld in is meegenomen. De totale schuld die Tellis nu van David Pereira eist is 3769 gulden en 11 stuivers, dit wordt gezien als een 'liquide schuld'. Volgens de raadsheer spelen er twee kwesties, één hoeveel Pereira moet betalen aan Tellis en twee op welke wijze deze betaling voldaan moet worden. Uiteindelijk concluderen zij dat het bedrag nog niet was voldaan en dit wel gedaan moest worden, de rente werd wel geseponneerd. Een van de raadsheren stuurde nog aan op een schikking, maar leek hier weinig bijval in te krijgen. De geexenteerde sententie maakt nog melding van een sententie op 8 oktober 1688 waarin de Pereira's een akte zou inbrengen tegen Ararij wat zij niet doen¹⁴⁴

¹⁴¹ NA. Hoge Raad, 3.03.03. Geexenteerde sententies in Civiele- (en tot 1727 ook Criminele-) zaken, inv nr. 797 pagina 134-146 (scan 135-137); NA. Sententies, inv.nr. 657 scan 154; NA. Sententies, inv.nr. 658 scan 41.

¹⁴² NA. Sententies, inv.nr. 658 scan 63; NA. Sententies, inv.nr. 660 scan 15-16.

¹⁴³ NA. Sententies, inv. nr. 658 scan 205; NA. Geexenteerde sententies, Inv nr. 797 pagina 137.

¹⁴⁴ NA. Sententies, inv. nr. 658 scan 110; NA. Geexenteerde sententies ,Inv nr. 797 pagina 137.

De sententie van 20 april 1689 vermeld dat David Ararij de enige erfgenaam van Maria Henriques en Bartholomeus de Serra is. Drie maanden later staan zij weer tegenover elkaar dit maal vanwege de inzage van boeken die Pereira zou brengen onder twee heren commissarissen of de griffier met betrekking tot de rekening van verzekeraars en wolkopers. De boeken waren al eerder overlegd en daar was een overeenkomst uit gekomen. De raadsheren zijn licht verdeeld hierover, maar besluiten uiteindelijk om de eis niet in te willigen, de heer Hop omschrijft dit als volgt 'dat dese boecken niet elcke Reijs ten versoecke van den requirant hier cunnen gebracht worden, dat hier over al verscheijde instantien sijn geweest, sou de gerequireerde verclaren, met hare presentatie te mogen volstaen'.¹⁴⁵

Op 4 maart 1690 begint de resolutie met de vermelding dat de voorgangers van de partijen veel uitstaande geschillen met elkaar hebben. In het jaar 1665 zou een nieuwe rekening opgemaakt worden vanaf het begin van hun handel in 1654. Pereira zou de rekening voor arbiters die daar toe gekozen waren overgeven binnen 60 dagen en Ararij zou daarop zijn belang kenbaar maken binnen 95 dagen waarop de willige condemnatie was besloten door de Hoge Raad. Naar aanleiding van de 'error in calculo' gaf Ararij vijftien punten aan die volgens hem niet klopten, daarvan werden er negen niet foutief verklaard. Volgens de gedaagde behoren deze echter wel tot arbitrage van de arbiters de Hoge Raad besloot daarop deze te examineren, geen enkele van de posten werd als 'error in calculo' gezien. De 2000 dukaten komen hierbij nog terug: 'dat de post van 2000 ducaten bij sententie van 24 mei 1681 sijnde ontzegt daar ook geen rente op geheven kan worden'.¹⁴⁶

Tussen de jaren 1691 en 1695 was er juridisch gesteggel over de 2000 dukaten, waar Ararij verscheidende gijzelingen voor de rechtbank bracht om dit geld plus rente terug te krijgen. Eveneens zijn er resoluties waarin men de foutieve berekeningen van verschillende openstaande geschillen behandeld, in een sententie gaat dit om 34 posten die allemaal worden afgewezen. Op 9 februari 1696 is er een resolutie van wederom een gijzeling van Ararij contra Pereira, hier worden veel bedragen genoemd waarvan niet duidelijk wordt waar deze vandaan komen en wat deze precies met de zaak te maken hebben. Het is in ieder geval onderdeel van de vele openstaande geschillen die de partijen hadden.¹⁴⁷

¹⁴⁵ NA. Sententies, inv nr. 658 scan 183; NA. Sententies, Inv nr 659 scan 195.

¹⁴⁶ Ibidem, inv nr. 660 scan 15-16.

¹⁴⁷ Ibidem, inv nr 660 scan 78; Inv nr. 660 scan 80; Inv nr. 661 scan 81; Inv nr. 661 scan 84; Inv nr. 660 scan 98; Inv nr. 660 scan 197-198. Da Gourre had Montesinos als factor 40.790 gulden gedebiteerd wegens betaling van assurantie bij hem gedaan, partijen waren daarover in juni en december 1664 akkoord gegaan en op 27 februari 1665 was besloten dat Pereira aan Ararij de polis van voornoemde assurantie zou geven ter somme van 30.042 gulden. Verder wordt hier nog melding gemaakt van een vergoeding van 855 gulden aan Roeloff Codde, 3555 gulden aan Cornelis van Helm, 912 gulden aan Matt: Luls, 1905 gulden aan Gerrit Smith, 1235 gulden van Franc. Duarte Mendes, deze is bij voorgaande zaken in jaren 1684 en 1693 al vernietigd en dit zal zo blijven, twee posten van 2100 gulden en 1078 gulden aan Montesinos, 3932 aan Montesinos vanwege

Op 3 januari 1699 is er een gijzeling van Sara Pereira tegen Ararij. Hier komen drie punten aan bod 1. De voldoening van de willige condemnatie van 1665 en de 2000 dukaten met 5½ procent rente en de kosten van voorgaande instanties. 2. Dat Ararij nog zou betalen 412 gulden kasgeld met rente die door Pereira teveel aan Montesinos te goed is gedaan vanwege assurantie 3. Dat Ararij nog zal betalen 1164 gulden met rente aan de Montesinos over betaalde assurantie. De reactie van de raadsheer lijkt er op te wijzen dat de Hoge Raad klaar was met deze zaak, de heren Hop en Pieterse zeiden 'dat er eens een eijnde van saecken moet zijn, en men niet in eeuwigheijt met nieuwe bewijsen mag voor den dag comen'. De Hoge Raad ontzegt alle drie de punten van Pereira vanwege te weinig bewijs en dat deze punten niet in gijzeling kunnen worden aangedragen.¹⁴⁸

Op 28 juli 1699 meldt de Hoge Raad dat er wederom een arbiter was komen te overlijden, over wie een nieuwe arbiter aan mocht stellen wisten de partijen het ook oneens te worden. Ararij beweerde dat alleen hij bevoegd was tot het aanstellen van een nieuwe arbiter waar Pereira het niet mee eens was. De Hoge Raad besloot dat Ararij drie kandidaten mocht opgeven om daar, samen met Pereira, een persoon uit te kiezen die door de Hoge Raad aangesteld werd.¹⁴⁹

Op 8 september 1701 procedeerde Ararij tegen de kinderen en erfgenamen van Abraham Isaac en Sara Pereira. Sara Pereira is blijkbaar komen te overlijden waardoor haar kinderen en erfgenamen het overnemen. Ararij verzoekt de penningen van de sententie van 10 april 1688 die onder de griffier van de Hoge Raad in bewaring zijn gegeven te mogen lichten zonde cautie. Pereira brengt hier tegen in dat er eerst cautie moest worden gesteld alvorens dit mogelijk was, de Hoge Raad beaamt dit en ontzegt de eis van Ararij.¹⁵⁰ Dit lijkt een sluwe manier van Ararij om gebruik te maken van de veranderde positie van de Pereira's in de hoop dat de Hoge Raad zijn eis zou inwilligen en hij zijn geld zou ontvangen.

Op 17 mei 1702 is er een cas van revisie van de erfgenamen van Abraham Isaac en Sara tegen Ararij. Hierin komt wederom de gijzeling aan bod waarin zij eisen dat de som van 2000 dukaten plus rente, 412 gulden over verzekering, en 1164 gulden met rente betaald worden. In januari 1699 is deze eis al ontzegt en de gijzeling afgedaan waar nu revisie over wordt verzocht, omdat er drie fouten zijn gemaakt. 1. Dat de drie voornoemde posten zijn ontzegt; 2. De gijzeling is afgedaan en 3. Dat de eisers zijn veroordeeld in twee derde van de kosten. Over de 2000 dukaten zegt de commissaris dat het kwestie is of deze open staat, maar dit had in gijzeling gevorderd kunnen worden aangezien het in een contract staat. De 412 gulden zou volgens de raadsheer gevalideerd moeten worden en op de 'finale liquidatie' met rente komen het punt van de 1164 gulden van Jan

verkochte wol. Al deze punten worden door de Hoge Raad op verschillende gronden afgewezen. Inv nr. 661 scan 99.

¹⁴⁸ Ibidem, inv nr. 661 scan 234.

¹⁴⁹ Ibidem, inv nr. 661 scan 263.

¹⁵⁰ Ibidem, inv nr. 661 scan 358.

Schuijt moet Pereira zichzelf verwijten dat hij deze vergeten is mee te nemen en wordt daardoor niet meegenomen. Het staat hem echter wel vrij om deze in rau actie te vorderen. De raadsheren verklaren dat er geen fouten zijn gemaakt in de vorige uitspraak, maar kennen wel allemaal toe dat de aanklager in rau actie nog over zijn posten kan procederen.¹⁵¹ De sententie van januari 1699 was in revisie gedaan, daarna was er verder geen beroep of verder procederen mogelijk. 'Alhoewel de impetranten (Pereira) haar eenmaal hadden behooren stil te houden, sij egter wederom een nieuw mandement van rau actie van desen Hoge Rade hebben weeten te bekomen'. De uitspraak bleef echter ongewijzigd.¹⁵²

Op 11 juli 1702 komt er een cas penael van de kinderen en erfgenamen van Abraham Isaac en Sara tegen David Ararij. De partijen hadden al haar kwesties aan arbiters voorgelegd en met hen en door de sententies van de jaren 1683, 1690 en 1697 besloten dat er geen nieuwe posten zouden mogen worden toegevoegd. Ararij had wederom een post van 9375 gulden ingebracht waar de Pereira's nu mandement penael tegen indienden. Zij willen dat deze post als niet bestaande werd verklaard, de Hoge Raad wilde dit echter nader onderzoeken.¹⁵³

Op 29 oktober 1705 is er een mandement van rau actie van de Pereira's tegen Ararij. Zoals eerder vermeldt besloten de arbiters op 6 augustus 1680 dat de Pereira's 2000 dukaten uit haar rekening moesten verwijderen, wegens de helft van een wisselbrief van 4000 dukaten. Nu in rau actie eisen de Pereira's dat Ararij zal worden veroordeeld aan hen te betalen de voorschreven 2000 dukaten met rente a vijf procent in bankgeld en de kosten van het proces, plus nog 412 gulden met rente, omdat deze door Abraham Isaac voor Jan van Velde aan Montesinos was betaald. De kwestie is altijd geweest of Montesinos de 2000 dukaten heeft ontvangen, de arbiters oordeelden van niet en daarom moesten de Pereira's deze uit haar rekening royeren. Deze eis is bij verschillende sententies, gijzelingen en in revisie de Pereira's ontzegt. De Pereira's willen met de verklaringen van twee rekenmeesters en de fiscaal bewijzen dat Montesinos de hele 4000 dukaten had ontvangen. Ararij ontkende de ontvang van meer dan 2000 dukaten en dit werd door geen andere kwitantie bevestigd. De gedaagde had een goede schuldvordering overgegeven, maar de Pereira's hadden nooit de Koninklijke financiën van Spanje daarop aangesproken, omdat zij daar meer schuldig waren, daarom te oordelen dat deze eis ongefundeerd was. Met betrekking tot de 412 gulden deze blijkt niet inbegrepen te zijn en kan ook niet van J. van Velde ontvangen zijn aangezien deze insolvent was, daarom moest deze post worden ontzegt.¹⁵⁴ In de geexeteerde sententie van 3 novemeber 1705 staat de uitspraak van de Hoge Raad over de laatste zaak over de 2000 dukaten, de exceptie van Ararij werd ontzegt net als de eis van Pereira die tegen Ararij was gedaan. De Hoge Raad

¹⁵¹ Ibidem, inv nr. 663 scan 23-24.

¹⁵² NA. Geexenteerde sententies, inv nr. 797 pagina 143.

¹⁵³ NA. Sententies, inv nr. 663 scan 30.

¹⁵⁴ Ibidem, inv nr 663 scan 193; Inv nr. 797 pagina 134-144.

compenseert wel de kosten van het proces 'om redenen'. Pereira moest wel de kosten van de zegels betalen van 12 gulden. De redenen van deze compensatie van kosten zijn verder niet toegelicht. Na 25 jaar procederen maakt Pereira nog steeds geen aanspraak op de 2000 dukaten.

Op 28 januari 1706 dient de finale liquidatie tussen Ararij en de kinderen en erfgenamen van Pereira. Bij de sententie van 9 september 1701 waren zij veroordeeld met de andere te procederen tot de finale liquidatie. Ararij heeft de rekeningen van posten overgeleverd die de Pereira's aan hem schuldig zijn over kapitaal en rente, dit bedroeg in kasgeld 122.042 gulden en in bankgeld 286.144 en dat hij aan de Pereira's schuldig is in kasgeld 87.000 gulden en in bankgeld 231.548 gulden, en nog een rekening courant waar Pereira aan Ararij 91.697 kasgeld schuldig zou zijn, Ararij wilde dat de Hoge Raad zou verklaren dat deze bedragen aan hem betaald moesten worden. Pereira bracht hier een aantal punten tegen in die uit de rekening van Ararij geschrapt diende te worden.¹⁵⁵ Hiervan werd een groot deel toegekend. Helaas is het onduidelijk wat de uitspraak was van deze finale liquidatie en wie nu hoeveel aan wie schuldig was volgens de Hoge Raad. De zaak komt hierna niet meer voor de Raad en lijkt dus te zijn afgedaan, er is geen geëxenteerde sententie van deze afrekening gevonden, wellicht hebben de beide partijen toch via de arbiters een schikking over het bedrag kunnen treffen.

Conclusie

Deze zaak is interessant aangezien het een juridisch conflict bevat tussen twee personen van de Sefardische gemeenschap. Helaas heb ik geen informatie over de achtergronden van beide personen kunnen vinden, uit de Hoge Raad weten we dat Abraham Isaac uit Spanje kwam alwaar hij koopman was. Beide partijen lijken over een netwerk te hebben beschikt in Spanje en werkten samen met Nederlandse partners wat blijkt uit de Nederlandse namen bij de bedragen die werden geëist. Het conflict bevat eigenlijk twee verschillende conflicten, de een over de 2000 dukaten en de ander over de geschillen tussen de partijen ontstaan die worden besloten in een finale liquidatie.

De zaak werd wel eerst in 1664 aan arbiters voorgelegd, een manier die erg gebruikelijk was in de vroegmoderne periode bij het beslechten van geschillen. Zoals eerder aangegeven is het niet duidelijk waarom het zestien jaar duurde alvorens de partijen de hulp van de rechtbank inriepen, eerst om de willige condemnatie te bevestigen en daarna voor de betalingen van verschillende bedragen. De informele beslechting met arbiters had in ieder geval al veel tijd in beslag genomen. Beide partijen bleven, tot ergernis van de Hoge Raad, telkens nieuwe bewijzen aanleveren waarmee

¹⁵⁵ Rente uit eerste punt ontzegd, bij het tweede punt werd het niet duidelijk waarom dit van 212 naar 202 gulden moest en bleef daarom staan. Het derde punt bevatte twee posten een van 272 en een van 1988 gulden die beide geschrapt werden. Een verhoging van twee gulden werd ontzegd. De vierde post van 120 gulden werd geschrapt, en een bedrag van 174 gulden gecrediteerd aan Pereira. Een bedrag van 6728 gulden die er op staat is door Pereira's nooit geëist en moest daarom ontzegd worden. Inv nr 664 scan 3

zij het proces oprekten. Dit zou onderdeel uit hebben kunnen maken van een strategie om buiten de rechtbank de andere partij tot een schikking te drijven, beide partijen lijken daar echter niet vatbaar voor te zijn geweest.

De Pereira's vroegen nog een revisie aan bij de Hoge Raad over de zaak, hierbij werden er experts van buitenaf bijgehaald die de zaak nogmaals zouden bekijken of deze naar behoren was beoordeeld. Zij kwamen tot de conclusie dat dit zo was, daarna zou een zaak niet meer geopend kunnen worden. Echter lukte het de Pereira's toch om een de zaak in rau actie, tot verbazing van de Hoge Raad, weer aanhangig te maken. Dit duidt op een grote juridische kennis van deze partij, of zij dit zelf hebben bedacht of met hulp van bijvoorbeeld een advocaat wordt niet duidelijk maar maakt het feit niet minder opmerkelijk. Helaas voor hen bleef de uitspraak ongewijzigd. Uiteindelijk zouden de Pereira's het onderspit delven en moesten de 2000 dukaten uit de boeken gehaald worden.

Hoewel het er sterk op lijkt dat dit conflict uniek was in haar vorm en lengte kunnen er toch een aantal interessante conclusies uit afgeleid worden. Kennelijk was het niet vreemd voor de Sefardim om een dergelijke lange procedure via de Hoge Raad uit te vechten en wisten beide partijen haar weg naar en voor deze formele institutie prima te vinden. Veronderstelt mag worden dat beide een uitstekende kennis van het juridisch systeem hadden of in ieder geval dit gebruikten om buiten de rechtszaal het conflict naar eigen hand te zetten. De vraag is nu of er sprake was van een hechte band tussen Ararij en Pereira op basis van religie en vertrouwen of dat zij een formeel samenwerkingsverband aan waren gegaan. Het is onduidelijk of de partijen familie van elkaar waren en ik heb dit ook niet kunnen ontdekken. Voor beide vormen is iets te zeggen, gezien er in de resoluties weinig gesproken wordt over contracten en officiële documenten is de samenwerking waarschijnlijk niet op officiële documenten gebaseerd met de rechtbank als drukmiddel om hieraan te voldoen. Het gebruik van arbiters dat vele jaren duurden en de aanvragen om deze arbiters tijdens de procesgang te mogen vervangen bij overlijden wijst in de richting van een band tussen de partijen, hoewel het onduidelijk is waar deze band op gebaseerd is.

De arbiters doen een uitspraak over het geschil, maar hier lijkt de familie Pereira het niet mee eens te zien. Hierop besluit zij de rechtbank in te zetten als middel om haar doelen te bereiken. Dit past dan weer veel minder goed bij een informele relatie waar kooplieden zelf deze geschillen oplossen. Het gebruik van een formele institutie kan komen doordat simpelweg de mogelijkheid bestond in Nederland om dergelijke zaken voor een gerecht te brengen. Om hier dan ook gebruik van te maken kan wijzen op een verandering binnen de Sefardische gemeenschap waarbij het algemeen geaccepteerd is om dergelijke zaken voor het gerecht te brengen gezien dit te maken had met de koophandel.

6. Kosten van procederen voor de Hoge Raad

Een van de belangrijke onderdelen van het keuzeprocess om met een geschil naar de rechtbank te gaan zullen de kosten zijn geweest die hier aan verbonden waren. Zeker gezien er alternatieven waren, zoals bemiddeling door arbiters. Procederen voor het gerecht wordt veelal als duur en tijdrovend beschreven.¹⁵⁶ Echter ontbreekt het hier vaak aan cijfers en wat is veel geld voor een rechtszaak? Honderd gulden was voor een ambachtsman of een boer veel geld, maar voor een rijke koopman met een vermogen van enkele honderdduizenden guldens was dit relatief gezien een veel kleiner bedrag. Daarnaast is het van belang om te weten wat het mogelijke gewin of verlies was. Gekeken naar de kosten-batenanalyse van Van Velthoven en Ter Voert was een bedrag van 100 of zelfs 1000 gulden op een post die in sommige handelsconflicten kon oplopen tot over de 100.000 gulden een klein percentage. Dit hoofdstuk zal meer inzicht geven in de kosten van een procedure voor de Hoge Raad.

Om uit te zoeken wat de kosten voor de Sefardim waren om voor de Hoge Raad te procederen is er gebruik gemaakt van het *Register van taxatiën van proceskosten*. Hierin is op zoek gegaan naar personen met een Sefardische achtergrond die op basis van naam zijn geselecteerd. Het is onduidelijk hoe dit archief is gevormd en of hier alle zaken die getaxeerd zijn ook in aanwezig zijn. Een groot deel van de zaken die wel bij de resoluties voor komen zijn niet terug te vinden bij de taxaties, dit kan verschillende redenen hebben. Het kan door bijvoorbeeld het Hof van Holland getaxeerd zijn, waar de Hoge Raad ook in deze stukken vaak naar verwijst, er is nooit een taxatie aangevraagd of opgemaakt of de Hoge Raad heeft de kosten gedekt wat in sommige gevallen gebeurden. Desalniettemin zijn er zestig zaken gevonden in de registers waarmee een inzicht in de gemaakte kosten zal worden gegeven. In de verslagen worden de bedragen in ponden of in guldens uitgedrukt, dit maakt voor de berekening echter weinig uit aangezien beide een waarde van twintig stuivers vertegenwoordigen.¹⁵⁷ Bij een van de zestig zaken werd er geen bedrag vermeld, de getaxeerde proceskosten variëren in de gebruikte bronnen tussen de 23 en 660 gulden, met een gemiddelde van 226,68 gulden. De taxaties zijn vergeleken met de zaken die in dit onderzoek zijn gebruikt. Helaas kon niet van alle taxaties een zaak bij de resoluties gevonden worden, daarnaast is er niet van elk proces waar taxatie over gemaakt is een bedrag bekend waar over werd geprocedeerd, niet alle rechtszaken gaan tenslotte over geld.

¹⁵⁶ Van Meeteren, *Op hoop van akkoord*, 331; Greif, 'Maghribi Traders', 529; Gelderblom, *The Resolution of Commercial Conflicts*, 44; Kagan, *Lawsuits and Litigants*, XVII.

¹⁵⁷ <http://www.dwc.knaw.nl/biografie/christiaan-huygensweb/eenheden/geld-en-munten/> [15-7-2015]

Tabel III: Taxatie van proceskosten door de Hoge Raad

Vanwege	Jegens	Kosten	Bedrag van eis in guldens	Kosten uitgedrukt in percentage eis	Soort rechtszaak
Jacques Thierry	Daniel Pinto	242	1200	20,2%	Cas d'appel mandement van relief
Hans van Gistelen	Jacob Pereira	287	1059	27,1%	n.b
Sara Pereira, boedelhoudster Abraham Isaac Pereira	[Hendrick Cluishel]	53	10000	0,5%	Gijzeling
Abraham de Latere	Abraham Semach Cortisos	235	n.b		Mandement van executie ende decreet
Debora Tellis weduwe Bath de Serra	Sara Pereira alias	424	10000	4,2%	Gijzeling
Abraham [Seffart]	Isaac Pereira	127	1057	12,0%	Gijzeling
Gerbrant Claes Scheurhoff	Jacques Alvares alias Diego Mendes de Brito	939 ¹⁵⁸	510	184,1%	Gijzeling
Pieter van Roquefoort, bewindhebber WIC	David Bueno de Mesquita, agent Hertog v Hannover	350	1222	28,6%	Cas van anticipatie en request civiel
Gerbrant Claes Scheurhoff	Jacques Alvares alias Diego Mendes de Brito	214	n.b		Cas van indemniteit
Jacobus Schot	Sebastiaan Cotinho	100	3300	3,0%	gijzeling
de voogden vn minderjarige kinderen van wijlen Gerard van Dalssem	Sebastiaan Cotinho, Portugees koopman	200	n.b		n.b
Lambert Vijfhuisen	Joseph Nunes Marchena	58	n.b		Gijzeling
Antonio Gabriel Nunes	Joseph Nunes Marchena	112	110000	0,1%	Gijzeling
Abraham Salom	Jacob Mocato	379	500 (jaarlijks)		Mandement van reformatie
Joseph Nunes Marchena	Anna Gomes, weduwe wijlen Gabriel Nunes	343	10000	3,4%	Mandement van rau actie
Godefridus Nes	Zara Pereira, alias de Goure	178	10000	1,8%	Gijzeling
Abraham Gonsales	Abraham Warmerhuisse	208	7250	2,9%	Mandement van executie
Joachum Nuijssen, procureur	Moijses Nunes Marchena	149	n.b		Cas d'appel
Diego Tellis alias David Ararij	Kinderen en erfgenamen van wijlen Sara Pereira	535	10000	5,4%	n.b
Antonio d'Almonsa	Abraham del Sotto	208	n.b		Mandement van

¹⁵⁸ Dit bedrag bestaat uit twee zaken, een van 660 gulden en een van 279 gulden. Bij de 279 gulden gaat het om een mandement van gijzeling, van het andere bedrag is dit onbekend.

					reauditie
Jacob Pereira	Sophia van der Maa	165	n.b		Onwillig decreet
David Ararij alias Diego Tellis	kinderen en erfgenamen van Abraham Isaac Pereira	427	2000	21,4%	cas van revisie
Jan Cornelis Jongh	Joseph Nunes Marchena	205	4000	5,1%	Cas d'appel
Erfgenamen van Adriaan Backer	Moises de Sousa Brito, coopman	187	geld voor ligdagen		Cas d'appel
Octavio Barbou	Daniel en de Joseph de la Penja	331	4697	7,0%	Cas d'appel
Rachel van Creesfelt	Salomon Nunes da Costa	181	2711 (cruzados)		Cas d'appel
Jan en Christiaan Hartboenker	Hanna de Sousa Britto	264	5670	4,7%	Cas d'appel
Lambert ten Cate	Isaac Salomons de Jonge en Jacob Moses	319	1372	23,3%	Cas d'appel
Josua Castanho	Adriaan van der Kaa	191	n.b		Cas d'appel
Johan Rijtman	Salomon Pereira	268	6924	3,9%	Cas van appellatie, appel
Adriaan van der Kaa	Salomon de Medina	115	n.b		Gijzeling
Mordechaij Senjoor	Jacob Peixotto	526	n.b		Mandement van rau actie
Moses Lopes	Jacob Peixotto	327	n.b		Gijzeling
Josua Castano	Salomon de Medina	124	n.b		Mandement van rau actie
Salomon Lopes Henriques	Abigael Lopes Henriques	231	13333	1,7%	Executie onwillig decreet
Josua Castano	Willem Lormier	217	n.b		Cas van reformatie
Samuel Henriques de Medina	Jean de Fonseca Quedes	169	7000	2,4%	Cas relief
Joseph Nunes Marchena	Rachel Mocata Nunes	210	2500	8,4%	Mandement van reformatie
Johan van Campen	Alvaro Nunes d'Acosta	319	40000	0,8%	Cas d'appel

Bron: Nationaal Archief, Den Haag. Register van taxaatiën van proceskosten, 1471-1473.

In bovenstaande tabel is het percentage van de proceskosten uitgedrukt in een percentage van het geld dat werd geëist. Af te lezen is dat het in veel gevallen om een laag percentage ging, al zijn er uitschieters naar boven, zoals de zaak tussen Scheurhoff en Alvares die op 184% uitkomt. Hierbij moet ik wel vermelden dat het hier om twee noteringen van proceskosten gaat. Er is van uit gegaan dat dit op dezelfde zaak betrekking had, maar dit is onzeker. Veel vakken in bovenstaande tabel zijn leeg, dit komt door een gebrek aan informatie over de kosten van het proces of de eis is niet in valuta uit te drukken. Daarnaast is het aan de hand van deze gegevens moeilijk om te bepalen hoeveel een bepaald mandement voor de Hoge Raad kost. Uit de tabel is af te lezen dat de kosten

die voor een bepaald mandement werden gerekend zeer uiteenlopend waren. Het lijkt er op dat er geen vast tarief was, zo lopen de kosten voor een mandement van gijzeling uiteen tussen de 53 en 327 gulden en voor een cas d'appel tussen de 144 en 331. De onzekerheid in de kosten kan twee dingen betekenen voor de partijen. In de eerste plaats kan dit een reden zijn om een stap naar de rechtbank niet te maken, de totale kosten zijn onduidelijk en kunnen hoog uitvallen waardoor men van een rechtszaak afziet, zoals in de literatuur verondersteld wordt. Het kan zijn dat de partijen op basis van ervaring met het juridisch systeem en verkregen informatie een accurate schatting konden maken over de te betalen kosten en aan de hand daarvan besloten wel of niet te procederen.

In de keuze om een proces voor de Hoge Raad te beginnen moeten er volgens Van Velthoven en Ter Voert twee dingen meegenomen worden. De economische positie van de partij die de procedure startte moest verbeteren en personen met een lager inkomen waren terughoudender met het starten van een rechtszaak. Gezien de sociale status van een groot deel van de personen in bovengenoemde tabel moesten de kosten om een procedure te starten voor de Hoge Raad geen aanslag op hun vermogen zijn geweest. Voor een arme boer was honderd gulden een vermogen, zeker wanneer het economisch gewin ook nog eens niet zo hoog was. In de zaken in de tabel ging het vaak om grote bedragen van enkele duizenden tot tienduizenden guldens. Procederen voor de Hoge Raad was waarschijnlijk voor het merendeel van de inwoners van Holland, Zeeland en West-Friesland onbetaalbaar, maar voor degene die hier wel het geld voor hadden was deze stap wel haalbaar. Wanneer de zaak gewonnen werd konden de proceskosten op de andere partij worden verhaald.

In de tabel zijn de aannemers van de bevoorrading van de legers terug te vinden. Wanneer het hier tot een rechtszaak kwam zal het bedrag waar over geprocedeerd werd om duizenden en misschien wel honderdduizend guldens zijn gegaan. Helaas wordt het bedrag waar over geprocedeerd werd niet bekend uit de resoluties en de taxaties. Dat het hier om grote bedragen ging bleek al uit hoofdstuk vier waar bedragen van zo een 20.000 gulden en 155.250 gulden werden genoemd. Rabinowicz vermeldt in zijn boek een schikking van Salomon de Medina van 144.000 gulden in 1727.¹⁵⁹ In de tabel is te zien dat de proceskosten in de zaken van onder andere Joseph Nunes Marchena, Josua Castanho en Salomon de Medina meestal tussen de 100 en 230 gulden lagen. In vergelijking met bovengenoemde bedragen was dit een relatief lage investering voor een mogelijk groot gewin. Voor deze heren, die vaak ook vermogend waren, waren de kosten waarschijnlijk geen belemmering om een zaak voor de Hoge Raad te brengen.

De zaak van Ararij contra Pereira komt een aantal maal voor bij de taxatie, te zien is dat de totale kosten hier uitkomen op 1564 gulden wat een percentage van 15,6% oplevert. Maar zoals in de geëxenteerde sententie werd beschreven hoeven de partijen 'om redenen' de proceskosten niet

¹⁵⁹ Rabinowicz, *Sir Solomon de Medina*, 52.

te betalen. Waarschijnlijk werden er ook nog andere kosten gemaakt, bijvoorbeeld voor het in de arm nemen van een advocaat of andere juridisch hulp. Helaas zijn hier bij de Hoge Raad geen bronnen over beschikbaar en kunnen deze niet meegenomen worden in de berekening. Bij een grote zaak, zoals die van Ararij tegen Pereira, zijn er ook veel kosten gemaakt voor de rapporten van de resoluties. De totale kosten hiervan kwamen uit op 1136 gulden, wat het totaal wanneer de kosten van proces ook betaald hadden moeten worden op 2700 gulden brengt. Dit is, en zeker op een bedrag van 10.000 gulden een groot bedrag. 2700 gulden was in deze tijd veel geld, Lodewijk Petram geeft in zijn boek aan dat er voor 4000 gulden huizen op de Herengracht te Amsterdam werden getaxeed.¹⁶⁰ Deze zaak voldoet volledig aan de vooroordelen dat procederen lang duurt en hoge kosten met zich meebrengt. Wat niet vergeten moet worden is dat dit wel een unieke zaak was en niet elke zaak uit vierentwintig resoluties verspreid over 25 jaar bestaat. Daarnaast is het financieel gewin hier niet zo hoog als bij andere zaken, het is nog steeds een aanzienlijk bedrag. Andere factoren, zoals gelijk willen halen of emoties, zouden mee kunnen spelen en voor de partijen de kosten kunnen rechtvaardigen. Uiteindelijk hebben de partijen de proceskosten voor de Hoge Raad niet hoeven betalen, wanneer zij hier van af wisten en op in hebben gespeeld vallen de totale kosten een stuk lager uit, dit is echter onmogelijk om uit deze bronnen te herleiden.

Oscar Gelderblom vond slechts een handvol zaken in het notarieel archief met betrekking tot Portugese kooplieden die voor hogere rechtbanken verschenen. Deze rechtbanken waren volgens hem niet geschikt om alledaagse zaken te behandelen en om deze niet te gebruiken werden hoge kosten en lange processen voorkomen. Dit onderzoek lijkt echter het tegendeel aan te tonen, dat de Portugezen de weg naar de Hoge Raad wel wisten te vinden bleek al uit hoofdstuk twee. Echter lijkt het dat de kosten voor procederen voor de Hoge Raad geen reden waren om geen gebruik te maken van de Hoge Raad. Aannemers zoals Pereira en Marchena wisten de weg goed te vinden en een paar honderd guldens zal hen zeker niet weerhouden hebben om een zaak te beginnen over enkele duizenden guldens. Er is al gesproken over dat de kosten relatief meevielen, desalniettemin blijven enkele honderden guldens voor een groot deel van de bevolking in Holland en Zeeland een hoog bedrag voor een rechtszaak.

Douglas North schrijft in zijn artikel *Institutions* dat de kosten voor informele organisaties om men aan contracten te houden steeds hoger werden en het binnen deze organisaties aan dwingende macht ontbrak.¹⁶¹ Het is erg moeilijk te achterhalen hoe hoog deze kosten van informele organisaties waren en hoeveel zij toenamen. Wanneer hier meer gegevens over beschikbaar zijn zou een erg interessante vergelijking met de kosten van de Hoge Raad gemaakt kunnen worden. Dat een deel van de Portugezen ervoor kiest om naar de Hoge Raad te gaan kan erop wijzen dat het verschil tussen

¹⁶⁰ Petram, *De bakermat van de Beurs*, 205.

¹⁶¹ North, 'Institutions', 109

deze kosten niet heel groot moet zijn geweest. Aangezien het informele instituties ontbrak aan een dwingende macht was de keuze om meer te betalen aan de Hoge Raad om daarmee een rechterlijk bevel te krijgen waar de andere partij niet onderuit kon komen een logische stap. Zelfs als de kosten van een formele institutie hoger lager dan die van een informele kan de dwingende macht die deze instituties via de staat verkreeg een reden zijn geweest om enkele honderden guldens aan proceskosten uit te geven. Hierin is de grotere arbitraire rol die North de staat toedicht over economische activiteiten terug te zien.

Conclusie

Dit onderzoek heeft zich gericht op de Sefardische gemeenschap in Nederland, in het bijzonder de Portugese Natie, die procedeerden voor de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. Zij verschenen voor deze rechtbank in zaken die zij zelf startten of in werden gedaagd, een stap die in de literatuur altijd naar voren komt als een die niet snel werd genomen vanwege lange procedures en hoge kosten. Naast de gang naar de rechtbank waren er alternatieven beschikbaar, zoals informele conflictbeslechting met behulp van bemiddelaars. Het gebruik van informele conflictbeslechting past bij de traditionele opvattingen van Jonathan Israel en David Swetschinski. Zij zien de Sefardische gemeenschap als een hecht en homogeen netwerk dat zich had gevormd op basis van etniciteit, familie, taal en religie. Conflicten ontstaan sneller binnen heterogene groepen, waar de Sefardische gemeenschap onder geredend dient te worden, aangezien zij een complexe identiteit bezat, zij werkten tevens met niet Sefardische personen samen en daarom is het niet verwonderlijk dat zij met hen en met elkaar in conflict kwamen. Volgens Francesca Trivellato en Jessica Roitman komt vertrouwen en samenwerking niet noodzakelijk voort uit familie, religie en etniciteit. Voor samenwerking binnen heterogene netwerken kon men vertrouwen op formele instituties, zoals de rechtbank, om de geschillen op te lossen. Dit onderzoek moest een plek vinden tussen de opvattingen van Israel en Swetschinski enerzijds en Trivellato en Roitman anderzijds, daarbij zou er gekeken worden naar identiteit, netwerken, conflictbeslechting en instituties, de hoofdvraag hierbij luidde: 'Waarom maakt de Sefardische gemeenschap gebruik van de Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland in de periode 1675-1725?'

De beantwoording van deze vraag is vanwege de complexe aard van de gemeenschap, de netwerken waar zij deel van uit maakten en de verschillende keuzes voor conflictbeslechting niet in een alinea te beantwoorden. Als eerste is er in dit onderzoek gekeken waar de Sefardim over procedeerden en tegen wie. Tussen Sefardim ging dit in bijna de helft van de gevallen om conflicten over nalatenschappen of betalingen. Tussen Sefardim en niet Sefardim bleken betalingsconflicten het vaakst voor te komen gevolgd door conflicten met betrekking tot handel en daarna assurantie en oorlog gerelateerde conflicten. Het aantal conflicten tussen Sefardim onderling en met niet Sefardim was nagenoeg gelijk. Dit komt overeen met het onderzoek van Roitman waarin sprake is van samenwerking tussen verschillende netwerken die niet op basis van etniciteit, familie of religie gevormd hoefden te worden. Wanneer er een conflict ontstond tussen personen uit deze netwerken kon men de Hoge Raad gebruiken als oplossing.

Het hoofdstuk over de assurantie heeft laten zien dat er in de zaken voor de Hoge Raad weinig Sefardim tegen elkaar procedeerden. Uit het onderzoek van Sabine Go blijkt dat de verzekeringsmarkt in Amsterdam steeds meer met formele instituties gereguleerd werd, hechte

onderlinge banden, familienetwerken en een informele structuur kwamen steeds meer onder druk te staan door de opkomst van deze formele instituties. In de zaken met betrekking tot assurantie is dit niet direct aantoonbaar door het gebrek aan zaken tussen Sefardim die voor de Hoge Raad verschenen. Door het onderlinge gevoel van verbondenheid bleef men hier nog achter in het gebruik van de formele instituties of zij procedeerden niet door tot aan het hoogste gerechtshof. Bij de geschillen met niet Sefardim past de vorm van formele instituties beter aangezien hier de rechtbank als controlemiddel fungeerde en onderling vertrouwen overnam. De rol van instituties en hoe belangrijk deze waren om samenwerking in stand te houden wanneer sociale netwerken niet meer toereikend waren komt hieruit naar voren. Ook de Sefardim maakten hier gebruik van, zij mengden zich in de koopliedengemeenschap en wanneer het vertrouwen werd geschonden (bijvoorbeeld niet houden aan een contract) stapten men naar de rechtbank. Op deze manier kan een formele institutie gezien worden als middel om de handel tussen personen te bevorderen, wat in lijn is met de opvattingen van Douglas North hierover. De eerste hypothese die gesteld werd dat de Sefardim een hybride identiteit aannamen komt hier het meest in naar voren. Een hybride identiteit is hier misschien niet het juiste woord, ik denk niet dat zij een andere identiteit aannamen om te procederen tegen Sefardim dan tegen niet Sefardim op basis van de onderlinge relatie. Voor beide vormen van procederen past een andere aanpak binnen een bepaald netwerk en van zowel formele als informele conflictbeslechting werd graag gebruik gemaakt.

In het hoofdstuk van de oorlog gerelateerde handelsconflicten komt naar voren dat de Sefardim nog steeds gebruik maakten van het huwelijk als netwerkstrategie. Een aantal van de aannemers van het brood waren aan elkaar verwant door middel van een huwelijk. Tussen deze aannemers waren familiebanden van belang om zaken te doen, zoals is te zien bij Moses Anthunes en Jacob Pereira. Dit was echter geen noodzaak, zoals te zien is in de samenwerking tussen Adriaan van der Kaa en Salomon de Medina. Verwantschap tussen de aannemers leek echter geen reden om geschillen niet voor de Hoge Raad aanhangig te maken en daarmee te procederen tegen de eigen familie, dit past bij de opkomst van het gebruik van formele instituties. Dat de agenten onderling vertrouwen in elkaar hadden blijkt uit mondelinge overeenkomsten die in de bronnen werden genoemd. Het onderlinge vertrouwen was echter niet altijd aanwezig waardoor er toch contracten nodig waren. Contracten zijn wel goed bruikbaar aangezien deze als officieel bewijs voor een rechtbank konden dienen. Het lijkt het op dat de Sefardim het beste van twee werelden wisten te combineren, zij gingen hechte relaties aan met agenten op basis van verwantschap of samenwerking, maar wanneer er een conflict optrad voelden zij zich door deze banden niet beperkt om naar de Hoge Raad te stappen om gebruik te maken van formele instituties om het conflict te beslechten.

Het langdurige conflict tussen David Ararij en Sara Pereira begon in het jaar 1664 en werd aan arbiters voorgelegd, het duurden zestien jaar alvorens de zaak voor de Hoge Raad verscheen.

Helaas was niet te achterhalen waarom dit zo lang duurde, opvallend is dit wel, zeker gezien informele beslechting vaak als een snelle procedure werd omschreven. De zaak zou voor de Hoge Raad 25 jaar duren, dit kwam onder andere doordat beide partijen tot ergernis van het hoogste gerechtshof telkens nieuw bewijs aan bleven leveren. Of dit onderdeel was van een strategie om de andere partij tot een schikking te bewegen is onduidelijk, beide partijen waren hier in ieder geval niet vatbaar voor. Deze zaak geeft de kennis van de Sefardim van het juridisch systeem weer, ondanks dat het na een revisie niet meer mogelijk was om een zaak te openen lukte het de Pereira's, tot verbazing van de Hoge Raad, om hier wederom een nieuwe zaak over te beginnen. Hoe zij dit deden komt helaas niet naar voren uit de bronnen, verbazingwekkend is het wel. Ondanks dat deze zaak uniek in haar vorm en lengte was levert het wel een aantal interessante conclusies op. Een dergelijke lange procedure was mogelijk binnen de gemeenschap en de partijen wisten haar weg tot formele instituties te vinden, waarmee verondersteld kan worden dat zij een uitstekende kennis hadden van het juridisch systeem. Deze zaak is eveneens het sterkste bewijs voor de hypothese die veronderstelde dat de Sefardim een goede kennis van het juridisch systeem bezaten. Verder is het zeer opmerkelijk dat nadat de arbiters een uitspraak over het geschil hadden gedaan de Pereira's zich hier vrij weinig van aantrokken. Zij zijn het kennelijk niet eens met de uitkomst hiervan en besluiten om de rechtbank in te zetten als middel om haar doelen te bereiken. Dit geeft een andere kijk op het gebruik van formele en informele instituties. De uitspraak van een informele institutie is kennelijk niet alleen juridisch ondergeschikt aan dat van een formele institutie, maar werd ook zo door de betrokken partijen ervaren. Wanneer volgens de traditionele literatuur de Sefardische gemeenschap haar conflicten onderling oplost zou men de uitspraak van arbiters niet in de wind gooien en naar een rechtbank stappen. De opkomst en het belang van deze formele organisaties was kennelijk ook voor de Sefardim groot.

Procederen in de vroegmoderne tijd wordt altijd omschreven als duur. Echter ontbreken de cijfers hierover om deze aannames te onderbouwen. Uit het laatste hoofdstuk kwam naar voren dat er niet een vast systeem lijkt te zijn voor de kosten van bepaalde mandementen. Dit kan met zich meebrengen dat het van te voren moeilijk in te schatten was voor partijen hoeveel geld een rechtszaak ging kosten of dat zij, op basis van ervaring en kennis, hier zelf een accurate schatting van konden maken en dit meenamen in de afweging een procedure te starten. In veel gevallen blijken de kosten van het proces relatief gezien mee te vallen, hier moet wel rekening gehouden worden dat kosten van eerdere rechtbanken, advocaten en overige niet zijn meegenomen. Dat kosten erg hoog op konden lopen toont de zaak van Ararij contra Pereira aan, waar de kosten die bij de Hoge Raad te achterhalen waren op 2700 gulden uitkomen. De proceskosten werden echter kwijt gescholden door de Hoge Raad. Wanneer de proceskosten relatief mee vielen kon de economische positie van de partij verbeteren en dit kon een reden zijn om de zaak aanhangig te maken. Een startbedrag van

soms enkele honderden guldens was daarin wel vereist, procederen voor de Hoge Raad was dus niet voor iedereen haalbaar, hoewel bij winst de proceskosten op de verliezende partij konden worden verhaald. Of de kosten door de Sefardim als hoog werden ervaren of niet, zij waren in ieder geval bereid om deze kosten te betalen. De kosten voor informele beslechting namen volgens Douglas North steeds meer toe, dit zou ook invloed kunnen hebben gehad om de keuze voor een formele institutie te maken. Daarnaast had een formele institutie een dwingende macht en was men wellicht bereid hier meer voor te betalen, de arbitraire rol van de staat over economische activiteiten komt hierin naar voren.

Om dit onderzoek in de historiografie te plaatsen en terug te komen op de hoofdvraag waarom de Sefardim gebruik maakten van de Hoge Raad kan er allereerst gesteld worden dat de Sefardim gebruik maakten van de hoogste rechtbank doordat zij daar de mogelijkheid toe hadden binnen de Republiek. Zij konden hier voor gedaagd worden en zelf gebruik van maken om geschillen op te lossen, ook onderling. Zij waren niet schuw om familieleden te dagen voor de Hoge Raad om zo de onderlinge geschillen op te lossen. Dit is in strijd met wat veelal geschreven wordt over de hechtheid van de Sefardische netwerken. Dat de keuze in sommige gevallen op de Hoge Raad viel en niet op informele conflictbeslechting is minder opvallend dan het in eerste instantie lijkt. Doordat de Sefardische gemeenschap een heterogene groep was waren conflicten onderling niet vreemd en daarbij het gebruik van een formele instituties evenmin. Deze formele instituties begonnen steeds meer als controlemiddel te fungeren binnen de handelsgemeenschap waar de Sefardim ook deel van uitmaakten. Zij hadden een dwingende macht die bij informele beslechting alleen bestond wanneer er druk van uit de gemeenschap werd uitgeoefend die in het licht van deze rechtszaken misschien minder groot was dan wordt aangenomen. Doordat zij goed bekend waren met de juridische procedures en de kosten hiervan konden dekken was de Hoge Raad voor hen een van de middelen die zij konden gebruiken bij conflictbeslechting, zowel binnen de eigen gemeenschap als daarbuiten.

Archieven

Nationaal Archief Den Haag

3.03.02 Hoge Raad Holland en Zeeland

656-668 Resoluties tot de sententies

767-817 Geexenteerde sententies in Civiele- (en tot 1727 ook Criminele-) zaken

1471-1473 Register van tauxatiën van proceskosten

Literatuurlijst

- Antunes, C.A.P., Globalisation in the Early Modern period: the economic relationship between Amsterdam and Lisbon, 1640-1705 (Amsterdam, 2004)
- Antunes, Cátia en Jessica Vance Roitman, 'A war of words: Sephardi merchants, (inter)national incident, and litigation in the Dutch Republic, 1580-1640', *Jewish Culture and History* 16.1 (2015) 24-44
- Bailly, M.-Ch Le., *Procesgids Hof van Holland, Zeeland en West-Friesland* (Hilversum, 2008)
- Bailly, M.-Ch Le en Chr.M.O. Verhas, *Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland (1582-1795)* (Hilversum, 2006)
- Barro, Robert J. and Rachel M. McCleary, 'Religion and Economic Growth across Countries', *American Sociological Review* 68.5 (2003) 760-781
- Barth, F., 'Ecological relationship of ethnic groups in Swat, North Pakistan', *American Anthropologist* 58-6 (1956) 1079-1089
- Baskind, S., 'Distinguishing the Distinction: Picturing Ashkenazi and Sephardic Jews in Seventeenth- and Eighteenth- Century Amsterdam', *Journal for the study of Sephardic and Mizrahi Jewry* 1.1 (2007) 1-13
- Bethencourt, F., *Racisms. From the Crusades to the Twentieth Century* (Princeton 2013)
- Bodian, M., *Hebrews of the Portuguese Nation, Conversos and community in early modern Amsterdam* (Bloomington, 1997)
- Bohaker, H., 'Nindoodemag': the Significance of the Algonquian Kinship Networks in the Eastern Great Lakes Region, 1600-1701', *The William and Mary Quarterly* 63.1 (2006) 23-52
- Bott, E., *Family and social network. Roles, norms, and external relationships in ordinary urban families* (Londen, 1964)
- Bowen, H.V., 'Forum The Contractor State, c.1650-1815', *International Journal of Maritime History* 25.1 (2013) 239-274
- Daniel, Joseph P. en Marc von der Ruhr, 'Trust in others: does religion matter?', *Review of Social Economy* 68-2 (2010) 163-186
- Gelderblom, O., *The Resolution of commercial conflicts in Bruges, Antwerp, and Amsterdam, c.1250-c.1650* (revised 2008)
- Graizbord, David en Claude B. Stuczynski, 'Introduction', *Jewish History* 25 (2011) 121-127
- Hart, M 't., *The Dutch Wars of Independence. Warfare and commerce in the Netherlands 1570-1680* (New York 2014)
- Fitzgerald, T., 'A critique of 'religion' as a cross-cultural category', *Method and theory in the study of Religion* 9-2 (1997) 91-110

- Go, S., *Marine Insurance in the Netherlands 1600-1870. A comparative institutional approach* (Amsterdam 2009)
- Graham, A., 'Public Service and Private Profit: British Fiscal-Military Entrepreneurship Overseas, 1707-1712' in: Jeff-Fynn-Paul. *War, Entrepreneurs, and the State in Europe and the Mediterranean, 1300-1800* (Leiden, 2014) 87-111
- Greif, A., 'Contract Enforceability and Economic Institutions in Early Trade: The Maghrabi traders', *The American Economic Review* (1993) 525-548
- Greif, A., 'Cultural beliefs and the organization of society in a historical and theoretical reflection on collectivism and individualist societies', *Journal of Political Economy* 102-5 (1994) 912-950
- Greif, A., 'Institutions and International Trade: Lessons from the Commercial Revolution', *The American Economic Review* 82.2 (1992) 128-133
- Greif, A., 'Reputation and Coalitions in Medieval Trade: Evidence on the Maghribi Traders', *The Journal of Economic History* 49.4 (1989) 857-882
- Hagoort, L., 'Persons of a restless Disposition: Conflict between the Jewish Merchants Lopo Ramires and Manel Dias Henriques and the Parnassim of the Portuguese Nation about the inheritance of Rebecca Naar', *Studia Rosenthaliana* 32 (1998) 99-110
- Hartman, E., *Tot aan de Hoge Raad. Handelsnetwerken en handelsconflicten in de Amsterdamse Sephardische Gemeenschap, 1600–1750*, ongepubliceerde MA thesis (Leiden, 2010)
- Huussen, Arend H., 'The Legal Position of the Jews in the Dutch Republic C.1590-1796' in: *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)*, Jonathan I. Israel en Reinier Salverda, eds. (Leiden 2002) 25-43
- Iannaccone, L.R., 'Introduction to the Economics of Religion', *Journal of Economic Literature* 36 (September 1998) 1465-1496
- Israel, J., *European Jewry in the Age of Mercantilism 1550-1750* (Oxford, 1985)
- Israel, J., *Diasporas within a Diasporas. Jews, Crypto-Jews and the World Maritime Empires (1540-1740)* (Leiden, 2002)
- Israel, J., 'Jews and Crypto-Jews in the Atlantic World Systems, 1500-1800' in: Richard L. Kagan en Philip D. Morgan, eds., *Atlantic Diasporas. Jews Conversos, and Crypto-Jews in the Age of Mercantilism, 1500-1800* (Baltimore, 2009) 3-18
- Kagan, R.L., *Lawsuits and Litigants in Castile, 1500-1700* (North Carolina, 1981)
- Kaplan, Y., 'Amsterdam and Ashkenazic migration in the seventeenth century', *Studia Rosenthaliana* 23 special issue (1989) 22-44
- Kaplan, Benjamin en Judith Pollmann, 'Conclusion' in: *Catholic minorities in Protestant states, Britain and the Netherlands, c.1570-1720*, Benjamin Kaplan, Bob Moore, Henk van Nierop en Judith Pollmann eds. (Manchester 2009) 249-265

- Kok, G., *In dienst van het recht. Uit de geschiedenis van het Gerechtshof 's-Gravenhage en de daaraan voorafgegane hoven (1428-heden)* (Hilversum, 2005)
- Lesger, C., *Handel in Amsterdam ten tijde van de Opsand. Kooplieden, commerciële expansie en verandering in de ruimtelijke economie van de Nederlanden ca. 1550-ca.1630* (Hilversum, 2001)
- Lesger, C., 'Migranten in Amsterdam in de achttiende eeuw. Residentieële spreiding en positie in de samenleving', *Amstelodamum* Jaarboek 89 (1997) 43-69
- Meeteren, A van, *Op hoop van akkoord. Instrumenteel forumgebruik bij geschilbeslechting in Leiden in de zeventiende eeuw* (Hilversum, 2006)
- Muldrew, C., 'Credit and the courts: debt litigation in a seventeenth-century urban community', *Economic History Review* 43.1 (1993) 23-38
- North, D.C., 'Institutions', *Journal of Economic Perspectives* 5 (1991) 97-112
- Nusteling, H.P.H., 'The Jews in the Republic of the United Provinces: Origin, Numbers and Dispersion' in: J. Israel en R. Salverda ed., *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)* (Leiden, 2002) 43-63
- McEvily, Bill, Vincenzo Perrone and Akbar Zaheer, 'Trust as an organizing principle', *Organization Science* 14-1 (2003) 141-159
- Parker, G., *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659. The Logistics of Spanish Victory and Defeat in the Low Countries' War* (Cambridge, 1972)
- Parker, G., *The Military revolution. Military innovations and the rise of the West 1500-1800* (Cambridge, 2e editie, 1996)
- Petram, L., *De bakermat van de Beurs. Hoe in zeventiende-eeuws Amsterdam de moderne aandelenhandel ontstond* (Amsterdam, 2011)
- Rabinowicz, O.K., *Sir Salomon de Medina* (Londen, 1974)
- Ranch, L.E., 'Business and social networks in international trade', *Journal of Economic Literature* 39.4 (2001) 1177-1203
- Ray, J., 'New Approaches to the Jewish Diaspora: The Sephardim as a Sib-Ethnic Group', *Jewish Social Studies: History, Culture, Society* 15.1 (2008) 11-31
- Roitman, J.V., *Us and Them: Inter-cultural Trade and the Sephardim, 1595-1640* (Leiden, 2009)
- Roorda, D.J., 'De Joodse entourage van de Koning-Stadhouder', *Spiegel Historiae* 14.5 (1979) 258-267
- Serrano, J.I.P., 'Plural identities: the Portuguese New Christians', *Jewish History* 25 (2011) 129-151
- Stuczynski, C.B., 'Harmonizing identities: the problem of the integration of the Portuguese converses in early modern Iberian corporate polities', *Jewish History* 25 (2011) 229-257

Studnicki-Gizbert, D., *A nation upon the ocean sea. Portugal's Atlantic diaspora and the Crisis of the Spanish Empire, 1492-1640* (Oxford, 2007)

Swetschinski, D.M., 'Tussen middeleeuwen en Gouden Eeuw, 1516-1621' in *Geschiedenis van de Joden in Nederland*, J.C.H. Blom, R.G. Fuks-Mansfeld en I. Schöffner (Amsterdam 1995) 53-79

Swetschinski, D.M., 'Kinship and Commerce: The Foundations of Portuguese Jewish Life in seventeenth Century Holland', *Studia Rosenthaliana* 15 (1981) 52-75

Swetschinski, D.M., *Reluctant Cosmopolitans: the Portuguese Jews of Seventeenth-Century Amsterdam* (Londen, 2000)

Tavim, J.A.R. da Silva, 'Jews in the diaspora with Sepharad in the mirror: ruptures, relations, and forms of identity: a theme examined through three cases', *Jewish History* 25 (2011) 175-205

Trivellato, F., 'Sephardic Merchants in the Early Modern Atlantic and Beyond: Toward a Comparative Historical Approach to Business Cooperation' in: Richard L. Kagan en Philip D. Morgan, eds., *Atlantic Diasporas. Jews Conversos, and Crypto-Jews in the Age of Mercantilism, 1500-1800* (Baltimore, 2009)

Trivellato, F., *The Familiarity of Strangers. The Sephardic Diaspora, Livorno, and Cross-Cultural Trade in the Early Modern Period* (Londen, 2009)

Velthoven, B.C.J; Marijke ter Voert, *Geschillenbeslechtingsdelta 2003. Over verloop en afloop van (potentieel) juridische problemen van burgers* (Den Haag, 2004)

Verhas, C.M.O., *De beginjaren van de -Hoge Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland* (Den Haag, 1997)

Vlessing, O., 'The Portuguese-Jewish Merchant Community in Seventeenth-century Amsterdam', in: C. Lesger en L. Noordegraaf eds., *Entrepreneurs and entrepreneurship in Early Modern Times. Merchants and Industrialists within the Orbit of the Dutch Staple Market* (Den Haag, 1995) 223-245

Vlessing, O., 'The Excommunication of Baruch Spinoza', in: J. Israel en R. Salverda eds., *Dutch Jewry. Its History and Secular Culture (1500-2000)* (Leiden, 2002) 25-43

Zaheer, Akbar, Bill McEvily en Vincenzo Perrono, 'Does trust matter? Exploring the Effect of Interorganizational and Interpersonal Trust on Performance', *Organization Science* 9-2 (1998) 141-159

Bijlage

Aanklager (impetrant)	Gedaagde	Kamer van Assurantien	Schepenen	Hof van Holland	Hoge Raad
Daniel Pinto	Jacques Thierry	Niet bezwaard, 23 maart 1667	Niet bezwaard, neemt KvA over op 23 maart 1668	Niet bezwaard, impetrant voelde zich zeer bezwaard door eerdere uitspraken. Hij persisteert (volharden). Wederom niet bezwaard en de kosten van proces op 26 februari 1672, plus boete van reformatie	Niet bezwaard, condemneert hem in de kosten van het proces en boete van appel
Abraham del Soto	Joost de Smet	17 juli 1678 verklaard de gedaagde te condemneren aan impetrant te betalen haare volle signature te weten David en Abraham Auxbrebis 166-13-4, Volckert [Momma] 166-13-4 ende Paulus en Frans Verijs 133-8-8	Op 3 maart 1679 in het geheel ontzegt met compensatie van kosten ende condemnatie van zegel bij welke vonnisse zich de impetrant ten hoogte benadeeld vindt	Verklaarde de impetrant bij het vonnisse in kwestie te wezen niet bezwaard, condemneert hem inde kosten van processe tot taxatie ende moderatie van voors hove op 21 [??] 1682	Verklaart den impetrant bij sententie van rade prov in kwestie wezen niet bezwaard en de condemneert hem in de boete van fol appel en de kosten van processe, 21 december 1685

David Nunes de Mercado	Antnij Warijn c.s.	Aanklager 2000 gulden betalen, 28 april 1682	Nemen eis KvA over op 8 juni 1685 plus rente van 12 procent	Niet bezwaard, neemt voorgaande uitspraken over op 18 oktober 1688, plus kosten van het hof en de zegels ter somme van 26 gulden 14 stuivers	Niet bezwaard, boete fol appel op 5 mei 1694. Impetrant ging in beroep omdat hij meent wel bezwaard te zijn
Jeronimo Nunes da Costa	Jeronimo d'Olivera	Niet bezwaard	Niet Bezwaard, 16 maart 1686. Uitspraak KvA geaprobeerd en kosten van beide instanties	Wederom in beroep nu bij HvH Niet Bezwaard op 15 maart 1689	Verklaart impetrant bij sententie van Rade Prov te wezen niet bezwaard. Boete van fol appel en proceskosten, 1 oktober 1694
Gerrit Roeten en comp	David Nunes Mercado	Impetrant moet de som van 808 gulden en 10 stuivers betalen, 4 juli 1686	25 apr 1687 wederom nadeling voor impetrant, hier erg verbaasd over gezien geschiedenis gedaagde met verzekeringsfraude. Ook in kosten gecondemneerd	Impetrant vraagt om alsnog eis toe te kennen. Door HvH op 27 juni 1696 niet bezwaard verklaard	Impetrant verklaren bij die vonnissen niet bezwaard, compenseert de kosten van proces, gedaagde wel de kosten van zegels van 3 gulden

Daniel en Joseph de la Penja	Octavia Barbou & Nicolaes van Hulten			Maart 1701, Impetrant gecondemneerd te vergoeden de 157 e 27 fanegas tarwe tot 1324 gulden, de 1040, de premie tot 66 gulden, kosten schade en intersse door de contraventie van 611 gulden, wegens de rozijnen 3976, wijnen 4195 en 780 gulden rente. Gedaagde gecondemneerd voor vracht en pilotage te betalen 4697 gulden, voorts geordonneerd te liquideren en het verder geeiste ontzegt, waar van geappeleerd	23 oktober 1703, condemneert impetrant alleen te vergoeden schade door de schipper zijn schuld. Verklaard verder de impetrant van de voorschreven sententie te wezen niet bezwaard, condemneert hem in tweedere parten van de boete van fol appel en twee derde kosten van proces, compenseert resterende part.
Adriaan van Nimmegen	Isaac Rodriguez Mendes			1711 voor HvH, verweerder gecondemneert de kwestie daarover te verblijven aan 2 kooplieden of te betalen de voorschreven 2000 gulden cum interesse a 6 procent.	Ondanks het verbod op beoogde winsten te assureren dit toch gedaan. Raadsheren verdeeld, 3 zeggen de eis de adjudiceren, twee deels en drie assurantie te ontzeggen

Samuel de Simon Pallache	Louis Victor (executeurs van zijn testament)	20 november 1697 en 26 november 1698, niet bezwaard	22 juli 1700, nemen uitspraak KvA over. Impetranten verklaard te wezen niet bezwaard	27 juni 1710, heeft vonnissen teniet gedaan en eis van impetrant ontsijt (gezuiverd van schuld)	8 april 1713, doet vonnis Hof van Holland te niet en verklaard de gedaagde bij de despaches van comm van KvA niet bezwaard, compenseert de kosten van het proces. Gedaagde niettemin in kosten van de zegels
Isabella Dias weduwe Lopes Dias, Manasse d'Acosta	Gerard van der Poel	Impetrant vrijgesproken, schip ook Jamaica een Engels eiland aangedaan	Schepenen keuren KvA uitspraak goed	Doet uitspraak voorgaande rechtbanken teniet, moeten de 500 gulden betalen, plus rente en kosten. Daar van geappelleerd	Jamaica alleen geweest om scheepsbenodigdheden in te nemen, daarom niet bezwaard en 4 procent rente ter compensatie